

Világtörténelem

RÉGMŰLT ÉS KÖZELMŰLT A HARMADIK ÉVEZREDBŐL NÉZVE

Jalta akkor és most

Miért kísért még mindig a háború öröksége?

FELFEDEZÉSEK

Birodalmak épültek
a passzázszelek szárnyán

Hogyan látják
a világban
Nagy-Britanniát?

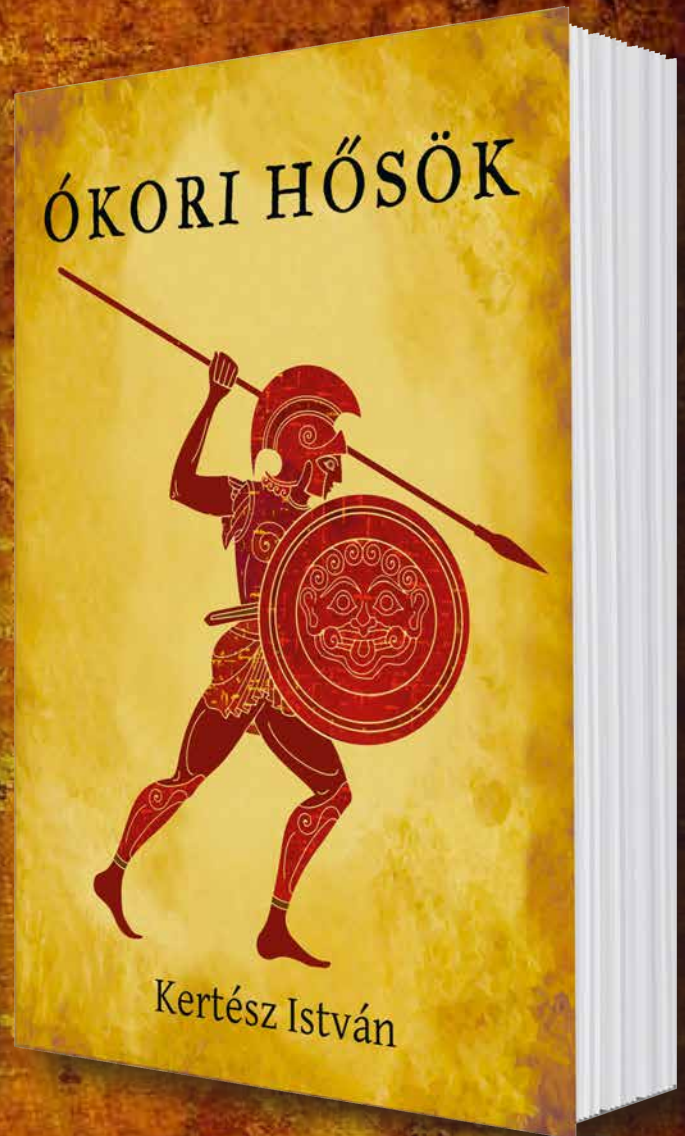
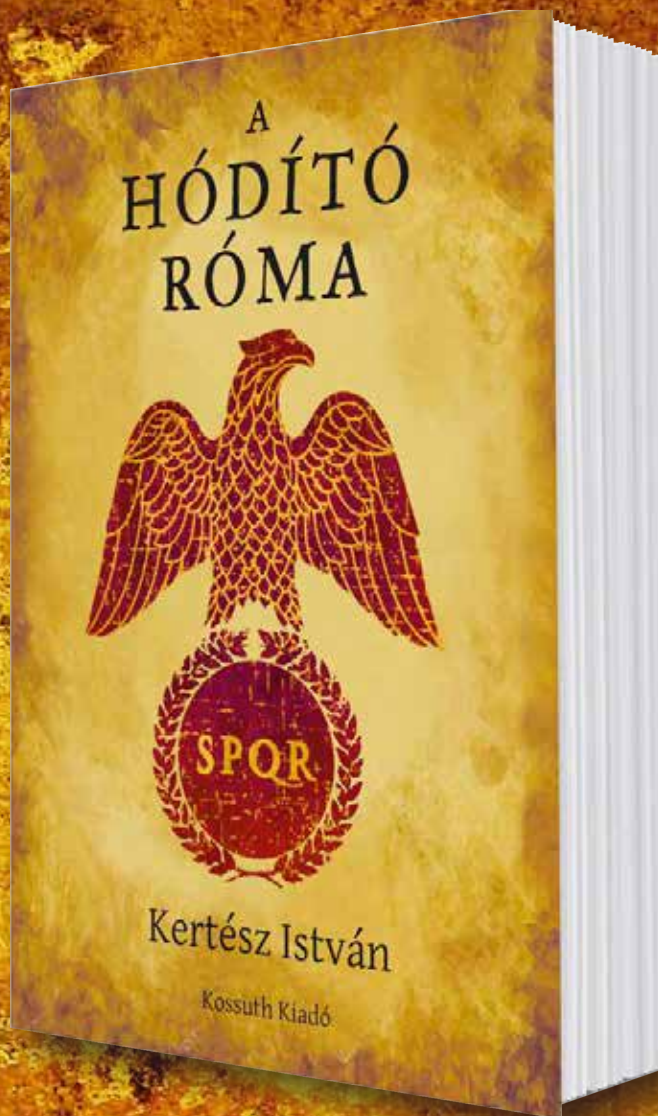
Észak-Amerika elfelejtett spanyol múltja

A berlini fal eltűnésének világpolitikai ára

Elkerülhetetlen volt-e a németek
franciaországi győzelme 1940-ben?

9. SZÁM
2020. MÁRCIUS
1490 FT

Kertész István
A hódító Róma
Ókori hősök

Kertész István nemrég megjelent nagysikerű munkája a római köztársaság nagy hódításokkal és háborúkkal teli időszakát (Kr. e. 287–133) írja le, megvizsgálva a jelentős hadi eseményeket és ezek visszahatását egyrészt magára a római társadalomra, másrészt a Földközi-tenger partvidékének politikai viszonyaira.

Hamarosan megjelenő következő kötete jelentős ókori – görög és római – hadvezérekkel, harcosokkal ismerteti meg az olvasót. Az izgalmas csataleírások, a hadieszközök és felszerelések bemutatása, a színes jelenetek nemcsak az ókori harcművészetet és általában a hadászatot hozzák életközelségbe, de meglevenítik az ókori világ társadalmát és mindennapjait is.

Kedves Olvasó!

Most, amikor a világ a hitleri birodalom feletti győzelem évfordulójára emlékszik, a szerkesztők arról kérdeztek meg nyolc történészt, hogy miért kísért még mindig a második világháború. Elgondolkodtató válaszokat kaptak.

Az egyik nyilatkozó szerint ma a második világháború olyan mítoszok és emlékek sorozata, amelyek szilárdan őrzik a régi eszméket és a régi hatalmi struktúrákat. Egy másik szakértő a világháborús filmek amerikai dömpingjét látva képed el, hogy azok milyen hamis képet plántálnak az emberekbe.

A kérdéskörön belül – főleg a mi térségünkben – a legnagyobb érdeklődést ma is a jaltai csúcstalálkozó elemzése váltja ki. Erről érdekes és fontos részletet olvashatnak a Nézőpontok című rovatunkban. Például egyáltalán nem köztudott, hogy „A Három Nagy” közül Szálin volt a legfelkészültebb, neki voltak a legvilágosabb céljai, s már-már betegesen félt attól, hogy a szövetségesei esetleg különbékét kötnek Németországgal, sőt együttes haderejükkel ellene fordulnak (16. és 24. oldal).

Feltehetően sokunk számára ismeretlen témában kalauzol el bennünket a vadnyugati nőkről szóló cikkünk. A hagyományos határvidéki történetek női szereplői vagy láthatatlanok voltak, vagy a nemi sztereotípiáknak megfelelően mellékszerepre kárhoztatták őket: szalmakalapos statisztákként, tanítónőkként vagy a szalonok magabiztos hölgyeként jelentek meg. Viszont a „női vadnyugat” ennél sokkal összetettebb képet mutat – rugalmasságot, alkalmazkodóképességet, a meglazult társadalmi konvenciók és a női kreativitás kiterjesztését, valamint a nemi szabadság titkos történeteit (32. oldal).

Valószínűleg kevesen gondolnak rá, hogy abban, hogy Európa évszázadokon át a világ ura volt, óriási jelentősége van a passzátselek felfedezésének. A főszerep az ibériai félsziget hajósaié: tudásuk birtokában az úttörők a portugál tengerészek voltak, akiket hamarosan a spanyolok követtek – elindultak az Atlanti-óceánon át, új területeket és kincseket keresve (56. oldal).

A 20. századi történelem világhírű szakértője, Ian Kershaw első kézből tapasztalhatta meg a történelemformáló 1989-es eseményeket Berlinben. Élményeit felidézve a helyi és a globális utóhatásokat is elemzi, rendkívül érdekes megállapításokkal. A fal megszűnése utáni nagyjából egy évtizedben hatszorosára nőtt a globális kereskedelem, amelyből Európa nyugati és keleti fele is hasznot húzott. Megállíthatatlannak tűnt a globalizáció. De nem csupán előnyökkel járt, a mérleg másik serpenyőjét lehúzta a növekvő egyenlőtlenség (40. oldal).

Hasznos és élvezetes órákat kívánok e számunk olvasásához is.

Papp Gábor
főszerkesztő

Negyedéves folyóirat a **BBC History** műhelyéből 114 oldalon

Ahol a múlt és a jelen nagy történetei és emlékezetes epizódjai találkoznak

Fizessen elő a **Világtörténelemre!**

Egyéves előfizetés
5940 Ft helyett **4750 Ft**
A BBC History előfizetőknek **3990 Ft**

Keresse az újságárosoknál és a Kossuth Kiadói Csoport könyvesboltjaiban!

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten
www.kossuth.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán
1327 Budapest
Pf 55.

Egy francia lovas rendőr lecsap Vlado Černozemskire, miután a bolgár bérgyilkos 1934. október 9-én lelőtte I. Sándor jugoszláv királyt. A király hivatalos látogatásra érkezett Marseille-be. A bolgárt a tömeg azonnal megrohanta és agyonverte. A francia külügyminiszter, Jean-Louis Barthou is életét vesztette a merénylet során.

16

A NAGY KÉRDÉS

Miért nem tudunk megszabadulni a háború örökségétől?

Nyolc szakértő fejt ki, hogy 75 év után miért telepszik ránk még mindig ilyen súllyal a második világháború utóhatása

32

Hogyan vették be a nők a vadnyugatot?

KAREN R. JONES

Ideje újraírni az amerikai nyugat történetét, melyben alig kaptak szerepet a kemény, vállalkozó szellemű nők

40

Az egység ára

IAN KERSHAW

A nagyhírű szerző szemtanúja volt a berlini fal leomlásának, melynek hatása hosszú időszakra változtatta meg a világot

56

A változás szele

LEWIS DARTNELL

A passzátselek megismerése indította el a felfedezések és az európaiak birodalomépítésének korát

66

Transzatlanti kertészet

RICHARD BISGROVE

Amint a brit gyarmatok gyökeret vertek Észak-Amerikában, újfajta „különleges kapcsolat” bontakozott ki a két kontinens között

84

Amerika elfeledett spanyol múltja

CARRIE GIBSON

Öt évszázadnyi múltja van az angol és spanyol gyökerű népesség közötti feszültségeknek

ROVATOK

- 24 Nézőpontok**
Európa jövőjét a Három Nagy
Jaltában döntötte el
Diana Preston
- 44 Egy év képekben – 1934**
Richard Overy

RÖVIDEN

- 8 Szövetségesek a szakadék szélén?**
Aley Scott
- 11 A Kolumbusz utáni népesség-összeomlás**
Kate Ravilious
- 14 Történelmi hírek**

ESSZÉ

- 71 A koncentrációs táborok
összetett története**
Dan Stone

KULTÚRA

- 51 Hogyan látják a világban
Nagy-Britanniát?**
Neil MacGregorral beszélget Matt Elton
- 78 Múzeum – A minószi Kréta**
Bettany Hughes
- 102 Elkerülhetetlen volt-e
a franciák 1940-es veresége**
Maurice Vaïsse

UTAZÁSOK

- 92 Ibn Battúta középkori afrikai
és ázsiai utazásainak nyomában**
Justin Marozzi
- 110 A világ csodái – Hagia Szophia, Isztambul**
Paul Bloomfield
- 112 Világvárosok – Arles, Franciaország
„Provence Rómája”**
Bijan Omrani

Ebben a számban azt kérdezzük, hogy...

az ibériai hajósok rátermettségének,
a passzátszelek felfedezésének milyen
óriási szerepe volt abban, hogy Európa
évszázadokon át a világ ura lehetett? **56**

az Egyesült Államok történetében
– és jelenében – milyen szerepe volt
a már a Mayflower előtt elkezdődött
és szándékosan elfeledtetni kívánt
spanyol múltnak? **84**

Ibn Battúta Tangerből elindulva,
három évtizedes útján miként látta
egy zarándok a 14. századi hatalmas
muzulmán világot? **92**

mennyire állja meg a helyét az a megle-
hetősen közkeletű vélemény, misze-
rint az 1940-es német villámháborús
offenzívában elkerülhetetlen volt
Franciaország veresége? **102**

valójában mennyire ismerjük a világ
egyik leglátogatottabb épületegységét,
az isztambuli Haga Szophiát? **110**

84

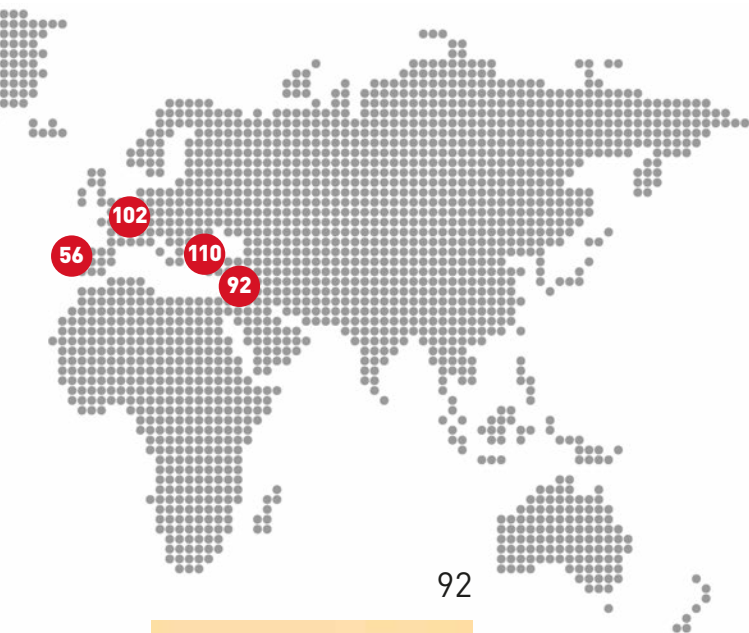

Fizessen elő
a negyedévenként
megjelenő
Világtörténelem
számaira!
👉

BORÍTÓILLUSZTRÁCIÓ
DAVIDE BONAZZI

92

102

110

9. szám / 2020. március

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT

(36-1) 225-8400, 225-8401
vevoszolgalat@kossuth.hu

SZERKESZTŐSÉG

(36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55
Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.
Felelős kiadó: **Kocsis András Sándor**
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: **Papp Gábor**
Művészeti vezető: **Kiss Áron**
A szerkesztő munkatársa: **Bulyovszky Csilla**
Fordítók: **Boross Anna** [78-83., 92-101.,
110-113. old.],
Györfly Iván [40-43., 71-77. old.],
Kállai Tibor [8-11., 16-31. old.],
Rindó Klára [14-15., 32-39., 44-50.,
51-70., 84-91. old.]

ELŐFIZETÉS

(36-1) 225-8400, 225-8401
vevoszolgalat@kossuth.hu
belföldre és régebbi számok:
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
külföldre:
Color Interpress Kft. (36-1) 243-9232
e-mail: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

LifeTime Media Sales House
1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 75/A.
Tel.: (36-1) 316-4556
email: ertekesites@lam.hu

Készült az Ipress Center Central
Europe Zrt.-ben. 2600 Vác, Nádás utca 8.
Felelős vezető: **Borbás Gábor**
(36-27) 518-990

ISSN 2560-2640

A BBC World Histories főszerkesztője:

Matt Elton

A BBC History főszerkesztője: **Rob Attar**

Művészeti vezető: **Susanne Frank**

Képszerkesztő: **Samantha Nott**

Immediate Media Company
Tartalomért felelős igazgató:

David Musgrove

Kereskedelmi igazgató: **Jemima Dixon**

Kiadói igazgató: **Andy Healy**

Ügyvezető igazgató: **Andy Marshall**

Vezérigazgató: **Tom Bureau**

Licenc: **Tim Hudson**

Nemzetközi kapcsolatok: **Anna Genevier**

Licenculajdonos: BBC Worldwide Limited
101 Wood Lane, London W12 7FA
A History- és a BBC-logó a British
Broadcasting Corporation bejegyzett
védjegye.

© Immediate Media Company
(Bristol/London) Limited.

Minden jog fenntartva. A magazin
tartalma szerzői jogvédelem alá esik.

➔ **ÍRJON
NEKÜNK!**

E-mail

bbchistory@kossuth.hu

Postacím

Levelek, BBC History
1327 Budapest, Pf. 55

Röviden

Történelem a mai hírek mögött

Vélemény

Szakértői vélemények
a friss hírek mögött
meghúzódó történelmi
folyamatokról,
eseményekről

PÁRHUZAMOK

Szövetségek a szakadék szélén?

Az Egyesült Államok NATO-beli vezető szerepének megítélése napjainkban átértékelődik, és Aley Scott hasonlóságokat lát a csaknem két és fél évezreddel ezelőtti regionális szövetség élén álló Athén és Amerika jelenlegi helyzete között

Kleón, az athéni demagóg, i. e. 427-ben kijelentette, hogy „a demokrácia alkalmatlan a birodalmak kormányzására”. Ezt a meglepően modern nézetet Thuküdidész hagyta ránk a demokratikus Athén és az oligarchikus Spárta között i. e. 431-től 405-ig zajló, peloponnészoszi háborút összefoglaló művében.

Csaknem 2500 évvel ezelőtt már a politikai vezetők és a szavazók számára is nyilvánvaló lett a szuperhatalmi státusz és a demokratikus elképzelések közötti ellentmondás. Az athéniak, akik a demokrácia korai úttörői és a tengerek urai voltak, megértették: az uralom fenntartása azt jelenti, hogy kemény kézzel kell fogni az alávetett államokat és a szövetségeseiket is. Kleón a külpolitikában kevesebb demokráciát és több határozottságot követelt Athén részéről, de ez a mondat könnyen értelmezhető a birodalmak kritikájaként is, amelyek „alkalmatlanok a demokráciára”. A 20. századi nyugati

hatalmak uralmának tisztelettel adózó balos történészek jelenleg is ezt a megközelítést preferálják. Pontosabban ezzel a problémával kell szembenéznie az Egyesült Államoknak, a 21. század világméretű szuperhatalmának és a NATO vezető erejének szerepében. A NATO az utóbbi években nehézségekkel küzd, és saját tagállamai is kritikával illetik.

2019. október 21-én Emmanuel Macron francia elnök interjút adott a *The Economist*-nak, amelyben kijelentette, hogy mivel az Egyesült Államok szerepe a NATO vezetőjeként meggyengült, a szervezet „agyhalott” – és így a továbbiakban stratégiai szempontból nem képes geopolitikai hatalomként működni. Egy példát is hozott: Trump döntését, hogy visszavonja az amerikai csapatokat Szíria északi részéből, ahol a NATO hagyományos ellensége, Oroszország támogatja a szíriai elnök, Basszár el-Aszad erőit, és engedi Törökországnak – az egyre renitensebb NATO-tagállamnak, amely az Egyesült

Államok után a második legnagyobb létszámú katonasággal rendelkező tagállam –, hogy saját kurdellenes céljainak megvalósításáért behatoljon a régióba. Az amerikaiak rosszul kezelik a NATO közös érdekét, és Macron szerint ennek következményeként Európa „a szakadék szélén áll”, és határozottan kell lépnie, hogy megvédje saját érdekeit, vagy „nem leszünk képesek irányítani a sorsunkat”.

Bizonyos szempontból Macron egyenes beszéde Kleónéra emlékeztet: egy katonai szövetségnek szüksége van vezetőre és célra. Ha nem rendelkezik ezekkel, akkor fennáll a veszélye, hogy kudarcot vall, és új szövetséget kell kötni. Macron víziója szerint ez a Franciaország vezette Európai Unió lesz, amelyet saját katonai ereje támogat, és nem függ többé az egyre

megbízhatatlanabb Egyesült Államok által vezetett, recsegő-ropogó NATO szervezetétől.

Első liga

A védelmi szövetségeket vezető erejük önpusztító mértékben determinálja: ha a vezető állam megbukik, a szövetség is felbomlik. Az ókori Athénnal ugyanaz történt annak idején, mint most

A szuperhatalmi státusz és a demokrácia közötti feszültség 2500 évvel ezelőtt is nyilvánvaló volt

az Egyesült Államokkal: egy demokratikus állam állt egy jelentős, keletről jövő fenyegetést megtestesítő Perzsiával szembeálló katonai szövetség élén.

A szövetség vezető szerepét, Görögország legnagyobb tengeri hatalmával rendelkező államaként, Athén vette át az i. e. 480-ban, Szalamisznál Perzsia felett aratott győzelme után. A Déloszi Szövetséget görög városállamok, az égei-tengeri szigetvilág, valamint a ma Törökországhoz tartozó Kis-Ázsia tengerpartjának városai alkották a Perzsa Birodalom határvidékén. I. e. 476-ban, a perzsa háborúk első szakaszát követően hozták létre azért, hogy megvédje tagjait a jövőbeni perzsa fenyegetéssel szemben. Athén az ellenőrzése alatt tartotta a szövetség közös pénzügyeit

Az i. e. 5. századi athéni államférfi, Periklész, aki a NATO-hoz hasonlatos Déloszi Szövetség élén állt, azt mondta: „Lehet, hogy az uralmatok most zsarnokságnak tűnik; és talán nem jó elfogadni ezt, mindenesetre veszélyes lenne feladni”

és haditengerészeti erejét, amelyet azért neveztek „déloszinak”, mert kincstárát, amelybe minden tagnak éves adót kellett befizetnie, kezdetben az apró, égei-tengeri Délosz szigetén tartották, míg nem i. e. 454-ben Athénba szállították, az Akropoliszra. Ha valamelyik tagállam nem fizette a hozzájárulást, Athén gyorsan beszedte, mint ahogy ez az Akropoliszon fennmaradt hatalmas kőtáblákról olvasható, amelyek megnevezték és megszegyenyítették a klub nem fizető tagjait.

A NATO és a Déloszi Szövetség megdöbbenően hasonlít egymásra. A NATO 1949-ben az Egyesült Államok és az európai hatalmak szövetségéként jött létre egy sikeres háború után, hogy útját állják a keletről jövő fenyegetésnek (Szovjetunió/Oroszország), és kezdettől az Egyesült Államok vezetése alatt állt, mint ahogyan a Déloszi Szövetség Athén irányításával működött. A NATO ugyanúgy eltért eredeti céljától, mint ahogy a Déloszi Szövetség is, amikor a Perzsa elleni védekezés helyett Athén szövetségesevé vált Spártával szemben a peloponnészoszi háború során. A NATO még fennálló szövetség, míg a Déloszi Szövetséget az athéniak saját céljaik érdekében monopolizálták, de mindkét esetre igaz – mint ahogyan erre mind Kleón, mind Macron felhívta a figyelmet –, hogy hatékony vezetés nélkül a katonai szövetségek fel szoktak bomlani.

A központi kérdés ma is ugyanaz, mint az i. e. 5. században: hogy néz ki egy soknemzetiségű szervezet hatékony vezetése? Sokan állítják, hogy a túlbuzgó

háborús uszítás ugyanúgy hiba, mint az apátia, vagy az, ha nem reagál, amikor kell. Az Egyesült Államok a történelem során katonai és pénzügyi segítséget nyújtott olyan ügyekhez, amelyek nem szolgálták a közvetlen érdekeit, mint például az, amikor a hidegháború éveiben jobboldali csoportokat támogatót a Szovjetunió által patronált kommunista csoportokkal szemben.

Ehhez hasonlóan a Földközi-tenger térségében az ókori Athén a demokratikus államokat szokta segíteni, míg ellensége, Spárta, az oligarchikus csoportokat. Leghíresebb ezek közül Korküra (a mai Korfu) volt, ahol Spárta Korinthoszt, a szövetségését pártfogolta. Az Athén-pártiak és a Korinthosz-pártiak csoportja között dúló harc leírhatatlanul véres polgárháborúba torkolt, ahol – Thuküdidész szavaival – „atyák öltek meg fiúkat és fiúk öltek meg atyákat”. Ez volt az első a Görögország-szerte kitért számtalan háború közül. A több állam részvételével megívott háborúknak – mai kifejezéssel: proxyháborúknak – és a szövetségek támogatásának szövevényes láncolata a jelenlegi szíriai helyzetet juttatja

Sokan állítják, hogy a túlbuzgó háborús uszítás ugyanúgy hiba, mint az apátia, vagy az, ha nem reagál, amikor kell

eszünkbe. Itt az Egyesült Államok és a NATO európai tagjai az Oroszország által patronált szíriai rezsim ellen harcoló lázadók mellé álltak. Macron és sokak szemében Trump abban bűnös, hogy csapatainak visszavonásával feladta a nyugati érdekeltségeket, és lehet, hogy magát a demokráciát is.

Továbbra is tartja magát az a nézet, hogy az olyan szövetségek, mint a NATO, soha nem lehetnek valóban demokratikusak; eljárt felettük az idő, és a modern korban fel kell velük hagyni. Ennek ellenére, bár ez félelmetes, úgy tűnik, hogy a legtöbb ember jobban szereti a status quo fenntartását – vagy helyettesítését, ahogyan azt Macron javasolta. 2016-ban a korábbi NATO-főtítkárra, Anders Fogh Rasmussen tábornok azt írta: „A világnak szüksége van egy csendőrré. Az egyetlen alkalmas, megbízható és kívánatos jelölt erre a pozícióra az Egyesült Államok. Be kell látnunk Amerika globális vezető szerepét.”

2016-ban Donald Trumpot elnökké választották, és ő legjobb esetben is ambivalensen viszonyult a NATO-hoz. A 2018 júliusában tartott csúcstalálkozón azt követelte, hogy a „kötelességmulasztó” szövetségesek a jövőben fizessenek többet, mint amiben korábban megegyeztek. Válaszul a NATO-tagok abban állapodtak meg, hogy a következő két évben 100 milliárd amerikai dollárral emelik hozzájárulásukat, ami az mutatja, hogy még mindig az amerikaiaké a vezető szerep, bár már túl vannak a zenitén.

Trump hivatali ideje egybeesik az egyre elszántabb, héjaként viselkedő

A Kolumbusz utáni népeség-összeomlás

Az amerikai ikerkontinens európai kolonizációja globális klímaváltozást okozott, máig érvényes tanulságokkal

KATE RAVILIOUS

Putyinéval, aminek – tekintve, hogy a NATO az orosz fenyegetés ellen alakult – a hidegháború vége után több évtizeddel van egyfajta iróniája, még hozzá duplán, hiszen a szövetséget és valójában az egész jelenlegi világrendet úgy rakták össze, hogy az amerikai hatalom stabilitásán nyugodjék.

Az athéni államfő, Periklész, egyenlőségjelet tett a hatalom és a biztonság közé, de azt is tanácsolta az athéniaknak, hogy „ne tágítsák a hatalmat, amíg háború dúl, és ne vállaljanak további kockázatot”.

Azt is elismerte, hogy a demokrácia zsarnoksággá válik, amikor szuperhatalom lesz, és ezzel magára vonja a polgárok haragját. De szerinte megéri megfizetni ezt az árat – ezt a nézetet vallják a konzervatívok is manapság az Egyesült Államokban, bár ők általában jóval finomabban fogalmaznak.

„Nem szabad feladni az uralmat, bár lehetnek olyanok, akik a hirtelen pániktól és a politikai apátia szellemétől vezérelve úgy gondolják, hogy ez jó és nemes dolog lenne. Lehet, hogy az uralmatok most zsarnokságnak tűnik, és talán nem jó elfogadni ezt; mindenesetre veszélyes lenne feladni”, mondta Periklész. Ezzel talán Emmanuel Macron is egyetért. 🌐

Alev Scott író,
újságíró

Kolumbusz Kristóf 1492-es megérkezése Amerikába világrengető és visszafordíthatatlan folyamatokat indított el. A történelem mindenütt tele van „mi lett volna, ha...?” kérdéseket felvető eseményekkel – de itt az egyik legfontosabb fordulópontra valószínűleg az volt, amikor a híres hajós megpillantotta a Bahamákat. Ennek a felfedezésnek ugyanis van egy eddig feltáratlan következménye: a globális lehűlés hosszan tartó időszaka a 16–17. században.

Ez a nem valódi, csak „kis jégkorszaknak” nevezett periódus mindazonáltal jól érezhető lehűlést hozott, amely 1400 tájékán kezdődött az északi féltekén, 1600 körül már az egész bolygóra kiterjedt, s több mint egy évszázadig megmaradt, 0,5 Celsius-fokkal lenyomva az átlagos középhőmérsékletet. A svájci Alpokban egész farmokat és falvakat nyeltek el a hízó-nyomuló gleccserek. Távolsági vidékeken ez a „kis jégkorszak” aszályokat, éhínségeket hozott, melyek, egyebek közt, a Ming-dinasztia bukásához vezettek Kínában, és brutális telekkel fogadta az Észak-Amerikába érkező első telepeseket.

A kutatók régóta vitatkoznak a kis jégkorszak kialakulásának okairól. Heves vulkánkitörések sorozata, csökkent naptevékenység, megváltozott tengeráramlatok és hasonlók szerepelnek a „gyanúsítottak” között. De arra már végképp nem sikerült elfogadható magyarázatot találni, hogy ezek a tényezők önmagukban vagy kölcsönhatásuk

ban pontosan hogyan idézhették elő az 1600-as évek globális lehűlését.

Van azonban itt még egy lehetőség, amelyet szintén nem könnyű pontosan kielemezni: ez pedig az amerikai őslakos népeség hirtelen csökkenése, az európaiak által behurcolt betegségek – kanyaró, himlő, influenza és bubópestis – következtében. Ami oda vezetett, hogy nagy, korábban megművelt földterületek maradtak parlagon – elgazosodtak, visszahótt rajtuk a bozót és az erdő. A növényzetnek ez a hirtelen elburjánzása valósággal „kiszívta” a szén-dioxidot a levegőből, amitől aztán csökkent az egész bolygó hőmérséklete.

A sokáig ismeretlen tényező tehát a népeség-összeomlásnak a mértéke volt. Európától vagy Kínától eltérően ugyanis az amerikai őslakosság 1492 előtti lélekszámáról nincsenek feljegyzések. Az európai telepesek korai beszámolóit, nagy valószínűséggel, túlbecsülték a népeség számát, hogy ezzel is hangsúlyozzák az újonnan felfedezett vidékek gazdagságát. Az adófizető-listák alapján kalkulált későbbi becslések pedig már azután készültek, hogy a nagy járványok

E tömeges kihálás miatt nagy földterületek elgazosodtak, visszahótt rajtuk az erdő, s ettől aztán csökkent a hőmérséklet →

végigpusztították a két amerikai kontinenst, s így nagy valószínűséggel alulértékelték a korábbi populáció létszámát.

E probléma leküzdésére Alexander Koch és kollégái (University College London; UCL) igyekeztek feldolgozni az összes, még elérhető feljegyzést. Így számították ki, hogy Kolumbusz érkezése előtt körülbelül 60 millió ember élhetett az amerikai földrészen. 1600-ra azonban ez a létszám alig több mint 6 millióra csökkent – vagyis 90 százalékos volt a megfogyatkozás.

Az egy ember létfenntartásához szükséges egységnyi megművelt földterület nagyságával kalkulálva Koch és kollégái arra a következtetésre jutottak, hogy Amerika felfedezése előtt nagyjából 62 millió hektár (a terület 10 százaléka) lehetett a megművelt föld az ikerkontinensen. A népesség összeomlása után e földterület nagy részét visszahódította a vad növényzet, ami a légköri szén-dioxid gyors csökkenését okozta. A *Quaternary Science Reviews* által közölt új adatok megmagyarázzák a légköri szén-dioxid 1610 körüli hirtelen csökkenését, s ezt megerősítik az Antarktiszot borító jégkéreg mélyebb rétegeiből vett minták, és összhangban vannak azokkal a mérésekkel is, amelyek szerint e karbon legnagyobb részét nem az óceánok, hanem a szárazföldi biokémiai folyamatok „nyelték el”.

Ez a legkorábbi, egyértelmű példája az ember által okozott klímaváltozásnak, és jól mutatja, hogy milyen közvetlen hatásokat idézhet elő a földhasználat megváltozása. És üdös módon figyelmeztet

az erdőirtás veszélyeire, s az erdősítésnek a klímaváltozást érintő potenciális következményeire is. Az ember által előidézett szén-dioxid-kibocsátás növekedése már eddig is 1 Celsius-fokos globális felmelegedést okozott, s a Met Office egyik új tanulmánya szerint a világon az adatrögzítések kezdete óta most a legmelegebb évtized köszöntött be.

Az UCL-tanulmány rámutat, hogy a 16. századi amerikai visszaerdősödés – mértékét tekintve: egy franciaországi terület fásítása – a légköri szén-dioxid mennyiségét kb. 5 ppm értékkel csökkentette. Ez ma kb. háromévi fosszilis energiahordozó elégetési kibocsátásának felel meg.

Lassan már elfognak az erdősíthető területek. Dave Reay, az Edinburgh-i Egyetem klímaváltozás-kutatója kimutatta, hogy a fák rossz helyre telepítésé-

vel a kívánttal ellentétes hatást érhetünk el, mert így a talajból szabadul majd fel a szén-dioxid – és figyelmeztet, hogy varázsmegoldás nem létezik a klímaváltozás megrendszabályozására.

Kolumbusztól eltérően mi már tisztában vagyunk tetteink következményeivel, s ha gyorsan cselekszünk, akkor még változtathatunk a folyamatokon. De ha nem teszünk semmit, a történelem kemény ítéletet mond majd rólunk. 🌍

Kate Ravilious

független tudományos újságíró

Előzetes a BBC History áprilisi számából

Megjelenik
március 25-én

Mi rejtőzik Tutanhamon maszkja mögött?

Hiába tartják sokan sírjának feltárását minden idők legnagyobb régészeti felfedezésének, a leghíresebb fáraó alakját még mindig misztikus köd lengi körül. *Joann Fletcher* hét olyan tényt ismertet, amelyek segítenek elválasztani a legendát a valóságtól.

A legnagyobb tengeri mentőakció
1945-ben kétfélmillió embert evakuáltak a németek

Jó és gonosz vezetők Oroszországban

Jó és gonosz cárok, pártfőtitkárok vagy elnökök, nyugatosok és szlavofilek, reformerek és ellenreformerek, írástudatlan tömegek és vívódó értelmiségiek – Oroszország koronként több arcot is tudott mutatni, írja esszéjében *Bihari Péter*. Néhány szimbolikus történelmi személy és esemény utóéletét pedig *Sz. Bíró Zoltán* vizsgálja meg Putyin Oroszországában.

A Hannibál-hadművelet

1945 elején a német haditengerészet csaknem 2 millió embert mentett ki az előretörő szovjet csapatok elől – persze annak érdekében, hogy folytatni tudják a háborút. Mértékében jóval felülmultha ez a híres dunkerque-i csapatmentést. *Nick Hewitt* elmondja a nagyszabású, mégis alig ismert hadművelet történetét.

Tényleg bűdös volt a középkor?

Középkori eleinkről egy dolgot biztosan tudunk: sárosak voltak, tetvesek és folyton bűzlöttek. A valóság, úgy tűnik, mégsem ilyen orrfacsaró. *Katherine Harvey* a középkori tisztálkodási szokások után kutat.

Történelmi hírek

1 EDINBURGH SKÓCIA

A történelem hiányzó darabja

Egy edinburgh-i ház fiókjának mélyén évekig lapuló sakkfiguráról megállapították, hogy a lewisi sakk-készlet egyik darabja. A 12. vagy 13. században készült gyűjteményt 1831-ben a Lewis-szigeten találták meg, innen az elnevezés. A készletből még öt figura hiányzott – ez az „őr” pedig a bástya középkori megfelelője. A tulajdonos nagypapja 1964-ben 5 fontért vásárolta meg a rozsmáragyarból faragott figurát, de fogalma sem volt a faragvány történelmi jelentőségéről, sem az értékéről: a Sotheby's július elején aukcióra bocsátotta és 735 000 fontért adta el.

A rozsmáragyarból készült figuráról kiderült, hogy a középkori lewisi sakk-készlet hiányzó darabja

2 QUEBEC KANADA

Az utolsó ember, aki beszélt a kódnyelvet

94 éves korában meghalt az utolsó, második világháborús kódnyelvet beszélő mohawk. Louis Levi Oakes, az akwesasne-i mohawk törzs tagja az Egyesült Államok haderejének rádiósa volt a Csendes-óceánon; a titkos üzeneteket az anyanyelvükön alapuló kódnyelven továbbították. Több mint 400, az őslakosok nyelvét beszélő rádióst toboroztak, de még évtizedekkel a háború után is szigorúan titokban tartották ezt a megoldást. Oakes és mások munkájának eredményeként végül 2008-ban elfogadták a kódnyelven beszélők elismerésének törvényét.

Louis Levi Oakes, az utolsó második világháborús mohawk rádiós május 28-án halt meg

3 WASHINGTON EGYESÜLT ÁLLAMOK

Keleti bepillantás

1000-nél több ritka kínai szöveget digitalizált az amerikai Kongresszusi Könyvtár, és tette hozzáférhetővé az anyagot a tudósok számára az egész világon. Az 1796-ban szákmányolt dokumentumok többsége a Ming- (1368–1644) és a korai Csing-dinasztia (1644–1795) korából származik,

bár a legrégebbiek a 10. századból valók. A gyűjtemény térképeket, orvosi gyógymódokat, buddhista szútrákat, akvarelleket, valamint selyemfestményeket tartalmaz, ezáltal betekintést enged a középkori Kína életébe.

A 18. századi Tajvanról származó festményen fiúk tanulják, hogyan kell apróra törni a gabonát

4 SZENT VÖLGY PERU

Harc a repülőgépek ellen

Az új petíció célja, hogy megakadályozzák egy nemzetközi repülőtér építését Machu Picchu (fent) inka fellegvárának közelében. A történészek és a régészek szerint a repülőtér – amelyet már elkezdtek építeni Chinceróban, Cusco városától északnyugatra – jóval az UNESCO által javasolt létszám fölé fogja felpörgetni a turistaforgalmat a világörökségi helyszínen; 2017-ben másfél millióan jártak itt. A létesítmény ellenzői aggódnak, hogy az alacsonyan szálló repülőgépek kárt okozhatnak a közeli Ollantaytambo inka műemlékeiben is. A repülőtérrel a tervek szerint 2023-ban adják át.

5 IZRAEL

Különleges főzet

Izraeli kutatók 5000 éves élesztővel főztek „ősi” sört. Hat fajta élesztőt vontak ki a Szentföldön található edényekből, és ezt használták föl a 6%-os alkoholtartalmú sör, valamint a 14%-os mézsör elkészítéséhez. „A fáraók korából ránk maradt sör propagandafogásától eltekintve, ez a kutatás nagyon fontos a kísérleti régészet szempontjából”, mondta Ronen Hazan mikrobiológus, majd hozzátette: „Egyébként a sör nem volt rossz.”

A Szentföldön az i. e. 3000-ben készült edényekben talált élesztőfajtákból készített „ősi” sör

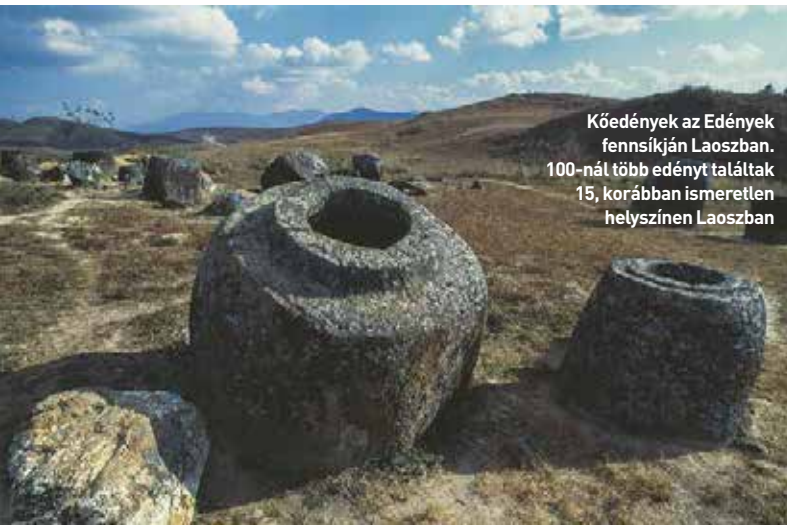

SHUTTERSTOCK/GETTY IMAGES

6 LAOSZ

Bizonyítékok

100-nál több óriási kőedényt fedeztek fel Laoszban. A három méter magas edényekről úgy vélik, 1000 évek lehetnek, és az ország hegyes, központi vidékén találták őket, 15 különböző helyszínen. Az ilyen kőedények az úgynevezett Edények fennsíkján, Sziangkhuang tartományban általánosan elterjedtek voltak, de ez az új felfedezés bizonyítja, hogy sokkal szélesebb körben használták őket, mint eddig gondolták. A régészek szerint temetés előtt álló holttesteket tartottak bennük, de készítőikről semmit se tudunk.

Kőedények az Edények fennsíkján Laoszban. 100-nál több edényt találtak 15, korábban ismeretlen helyszínen Laoszban

7 WESSEL-SZIGETEK AUSZTRÁLIA

Titokzatos pénz

Egy érmére bukkantak az ausztrál tengerparton, amely újraírhatja a globális kereskedelem történetét. A szakértők úgy vélik, hogy a kis rézérmét 1400 előtt verheték az afrikai városállamban, Kilwában (a mai Tanzániában). A régészek szerint ez bizonyítéku- kul szolgálhat a bennszülött ausztrálok és a kilwai kereskedők közötti kapcsolatra, de az is elképzelhető, hogy a portugál hajósok révén került ide. 🌐

Miért nem tudunk megszabadulni a második világháború örökségétől?

Háromnegyed évszázada ért véget, de hosszú árnyéka még ma is rávetül a nemzetközi politikára, a gazdaságra, a vallásra és a médiára. Nyolc szakértő fejt ki, hogy ennek a háborúnak miért lehet mindmáig ilyen erős a hatása

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

„Ma a második világháború mítoszai szilárdan őrzik a régi eszméket és a régi hatalmi struktúrákat”

Keith Lowe

A neves brit közgazdász, John Maynard 1944-ben nagy jelentőségű előadást tartott a híres Bretton Woods-i konferencián. A szövetségesek, mondta, azt már bizonyították, hogy képesek együtt harcolni; most azt kell megmutatniuk, hogy élni is képesek együtt. Ha ezt el tudják érni, akkor megvalósíthatják az igazi „emberi testvériséget”.

A második világháború olyan óriási katasztrófát hozott, hogy 1944-re már mindenki belátta a globális változtatás szükségességét. Bretton Woodsban létrehozták a Nemzetközi Valutaalapot (IMF) és a Világbank egy elemét a béke és a gazdasági fellendülés előmozdítására és az olyan gazdasági válságok megelőzésére, amelyek a háború legfőbb okozói voltak. Egy évvel később pedig, ugyanilyen nemes eszmék jegyében, megalakult az ENSZ is.

De ezek a szervezetek, miközben egy újabb háborús katasztrófa elhárításán munkálkodtak, sikeresen betonozták be a szövetségesek prominenseinek hatalmát és kiváltságait. 75 évvel ezelőtt Nagy-Britannia és az Egyesült Államok határozta meg Bretton Woods napirendjét. Azóta az IMF-et mindig egy európai, a Világbankot pedig mindig egy amerikai igazgató irányítja.

Azonban az ENSZ is bele van ragadva a saját történelmi örökségébe. A Biztonsági Tanácsot az öt állandó tag uralja – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország és Kína –, amelyek kiváltságos pozíciója nem egyéb, mint az 1945-ös hatalmi struktúrák megkopott visszfénye. A háborúval kapcsolatos kollektív emlékezetünk elfogadhatja velünk, hogy pl. egy olyan állam, mint Oroszország, még mindig nagyhatalom, miközben az olyan gazdasági óriások, mint Németország és Japán, nem játszhatnak vezető szerepet a világ ügyeinek intézésében. A feltörekvő nagyhatalmaknak, például Indiának pedig még esélyük sincs erre.

A második világháború egykor a globális változás egyik katalizátora volt. Ma viszont olyan mítoszok és emlékek sorozata, amelyek szilárdan őrzik a régi eszméket és a régi hatalmi struktúrákat. Képtelenek voltunk megszabadulni ettől az örökségtől, s ezért lépéseket sem tudunk tenni „a nemzetek testvérisége” felé, amiről 1944-ben álmodni merészt egy olyan, szókimondó közgazdász is, mint Keynes.

Keith Lowe történész és író

KÍNA

„Kínában a háborús emlékek felelevenítésével egy új nacionalizmust teremtenek meg, ez pedig már másról is szól, mint a fogyasztói társadalomról”

Rana Mitter

A történelem divatos téma a mai Kínában is. Legyen szó Konfuciusz bölcselmeiről, vagy éppen a 19. századi, véres ópiumháborúról, az ország múltja még mindig befolyásolja politikusainak, művészeinek és jeles gondolkodóinak világfelfogását. De a külső szemlélők figyelmét gyakran elkerüli a múltnak az a szeglete, amely minden másnál fontosabb szerepet játszott

az utóbbi három évtized populáris kultúrájában: Kína részvétele a második világháborúban.

Kína nyolc éven át, 1937-től 1945-ig hadban állt Japánnal, 1941-től pedig, a Pearl Harbor elleni japán támadás után, az Egyesült Államok formális szövetségese lett. Ez idő alatt több mint 10 millió polgárát gyilkolták meg, több mint 80 milliót üldöztek el a lakóhelyükről, és nagyrészt lerombolták a még alig kiépített út- és vasúthálózatát is. Ez a háború teremtette meg az alapját az 1949-es kommunista forradalomnak is.

1949 után a Mao uralta Kínában viszonylag keveset foglalkoztak a háborúval. Mégpedig azért, mert Mao számára kínos lett volna elismerni, hogy a polgárháborúban általa legyőzött Csang Kaj-sek, a nacionalista Kuomintang párt vezetője vállalta a japán megszállók elleni harc legnagyobb részét. Ez a tiltás az 1980-as években, Mao halála után kezdett csak oldódni.

Manapság a kínai tévé végtelen szappanoperái már pozitív fényben ábrázolják a kommunista és a nacionalista harcosokat is – mert már csak az számít, hogy mindannyian japánellenes hazafiak voltak. A kínai internet tele van nethuszárokkal (főként férfiakkal, persze), akik hazafias érzelmeket hangoztatva szöveges üzenetekben vitatkoznak az 1937-es sanghaji vagy az 1938-as taierzhuangi csata kényes mozzanatairól. Az iskolás gyerekeket pedig százezrével viszik A (kissé terjengős nevű, pekingi) Japán Agresszióval Szembeni Kínai Népi Ellenállási Háború Múzeumába.

Kína ma olyan, urbanizált életstílust kínál polgárainak, amely a korábbi nemzedékek számára elképzelhetetlen volt. A háborús emlékek felelevenítésével egy új nacionalizmust teremtenek meg, amely már másról is szól, mint a fogyasztói társadalom által kínált gazdagodásról.

Rana Mitter a modern Kína történelmének és politikájának tanára az Oxfordi Egyetemen

A Japán Agresszióval Szembeni Kínai Népi Ellenállási Háború Múzeuma Pekingben. „A háborús emlékek felelevenítése egy új nacionalizmus megteremtésének egyik eszköze” – mondja Rana Mitter

John Maynard Keynes angol közgazdász felszólal az 1944-es Bretton Woods-i konferencián, ahol kifejtette a „nemzetek testvériségéről” szóló koncepcióját. A konferencia döntéseinek egyik következményeként jött létre a Világbank

NAGY-BRITANNIA

„Anglia nem hagyta el Európát. Az összetartozás mélyebben gyökerezik – a szabadságért folytatott küzdelemben”

Helen Fry

Angliának az a döntése, hogy kilép az EU-ból, nyilvánvalóan a legdrámaibb politikai és gazdasági változás a második világháború óta, és egyre jobban felforgatja az életet az Egyesült Királyságban. De a történelmi visszatekintés kínálhat némi reményt a pozitív végkifejletre.

A második világháború alatt a brit katonai hírszerzés egyik részlege, az MI9 titkos kimenekítési útvonalakat „működtetett” a nácik által megszállt Nyugat-Európában (és másutt), hogy visszajuttassa a szövetségesek pilótáit és katonáit Angliába. Az MI9-nek ez az akciója csak azért lehetett sikeres, mert belga, holland és francia polgárok ezrei az életük kockáztatásával, az árulókat és a Gestapo-besúgókat kijátszva segítettek neki. Futárként vagy útikalauzként ők juttatták el a menekülőket a semleges Spanyolországba és Portugáliába. Veszélyes játszma volt. Ezek az emberek titokban harcoltak a felszabadulásért és a demokráciáért, s eközben olyan páneurópai kapcsolatokat építettek ki, amelyek aztán a háború pozitív örökségeként öröködték meg.

A világ éppen azért sem tud szabadulni a második világháború egész hagyatékától, mert ma is olyan hatalmi harcok folynak, amelyek előzményei az európai határok 1945-ös átrajzolásáig nyúlnak vissza. Az utóbbi években feszültségek keletkeztek azokban az országokban, amelyek korábban a Szovjetunióhoz tartoztak, s azután demokráciákká változtak a hidegháború megszűntével. Oroszország legutóbbi húzása Ukrajnában látványos példája a demokrácia és az európai határok újabb átrajzolásával fenyegető totalitárius rezsim közötti ideológiai-hatalmi küzdelemnek. Nemrég pedig az egykori brit gyarmaton, Hongkongban is zavargások törtek ki a Peking által kilátásba helyezett demokráciakorlátozási lépésektől való félelmek miatt.

Az MI9 történetének azonban mégiscsak az a tanulsága, hogy nincs még minden elveszve. Anglia nem hagyta el Európát. A kötelekek megmaradtak: azok a kapcsolatok, amelyek a szabadságért folytatott küzdelemben épültek ki, még a második világháború idején. Az MI9-akciók emléke a felszín alatt mélyen bevésődött a nácik által a háború előtt és alatt elfoglalt országok köztudatába. Angliát ez az új függetlensége képessé teheti arra, hogy a demokrácia öre legyen, ha újra megtörténne az, ami ma még elképzelhetetlen.

Helen Fry történész és író

A HOLOKAUSZT

„A »holokausz« kifejezés az 1970-es években terjedt el, s a rendszeres megemlékezés is csak az 1990-es években vált általánossá a demokráciákban”

Rebecca Clifford

A második világháború még ma is sok kibeszélési való témát kínál – s a talán legalaposabban kutatott eseménysora a holokausz. Történelmével és emlékével állandóan találkozunk regényekben, filmekben, emlékműveken és tankönyvekben. A 21. századi Angliában nemigen él olyan ember, aki ne ismerné legalább nagyjából annak történetét,

hogy a nácik és kollaboránsaik miképpen próbálták legyilkolni az európai zsidóságot a második világháború idején.

Ez azonban nem mindig volt így. A „holokausz” kifejezés a mai jelentésében az 1970-es években terjedt el, s magáról a holokauszról való rendszeres megemlékezés is csak az 1990-es években vált általánossá a demokráciákban.

Ezt a változást a hidegháború megszűnésével létrejött sajátos helyzet idézte elő. A nyugati államok a hidegháború idején szoros szövetségbe tömörültek a szovjet blokk ellen, ezért aztán politikailag nem nagyon lehetett nyilvános vitát folytatni a háborús bűncselekményekről – hiszen (Nyugat-) Németország a szövetség kulcsfontosságú tagja volt.

Ez megváltozott, amikor 1989-ben, a berlini fal leomlása után véget ért a hidegháború, és a második világháború legszörnyűbb eseményei, köztük a polgári lakosság ellen elkövetett bűncselekmények kitérője a valósággal belerobbant a legszélesebb közbeszédbe.

Az 1990-es évek döntő évtized volt a holokausz társadalmi emlékezetének újjáélesztése szempontjából – de hát ennek már majdnem 30 éve. Akkor viszont miért beszélünk még most is olyan sokat a holokauszról? Könnyű a válasz: azért, mert az európai zsidóság ellen elkövetett népirtásnak még ma is óriási visszhangja, „utóhatása” van.

Az utóbbi két évben azt is láthattuk, hogy visszatér a gyakran idegengyűlölettel, rasszizmussal és az etnikai kisebbségekkel szembeni általános intolerancia felerősödésével társuló populista politizálás. Érezhetjük továbbá, hogy az antiszemitizmus még ma is elevenen él a szélsőjobb és a szélsőbal köreiben. S amíg ez így marad, addig mi sem szabadulhatunk a második világháború nyomasztó örökségétől. És, sajnos, nagyon is jól tudjuk, hogy hová vezet az efféle eszmék népszerűsödése.

Rebecca Clifford a Swansea Egyetemen az újkori történelem tanára

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK

„Az amerikai narratíva a hősiességet hangsúlyozza – az ország belépett a háborúba, hogy megmentse Angliát, fölfegyverezze Oroszországot, s felszabadítsa Európát”

Henry Hemming

2017-ben – nem sokkal november 11-e, az (Amerikában „Veteránok Napjaként” ismert) Emlékezés napja előtt – Simon Jenkins, a *Guardian* tárcaírója más elnevezést ajánlott: „Felejtés Napja, vagy Odébbállás Napja, vagy Új Kezdet Napja”. Javaslata, nem meglepő módon, süket fülekre talált.

Nyolcvan év elteltével a második világháborúban részt vevő országok többsége még mindig „rabja” ennek a konfliktusnak – különösen az Egyesült Államokban. Mindenfelé ezt tanítják az amerikai középiskolákban. Országszerte sok múzeum tartja napirenden a témát, vagy kínál számára tág teret a kiállításain. Évente új tanulmányok ezrei foglalkoznak vele, és az írók a regényeikben még ma is szívesen választják a cselekmény történelmi hátteréül.

De a legjobban a képernyő érzékelteti, hogy Amerika mennyire nem tud szabadulni a második világháború emlékeitől. A minden évben nagy számban előállított tévédrámák és dokumentumfilmek mellett oly sok – többnyire amerikai – háborús játékfilm is készül, hogy a pusztas felsorolásuk is több Wikipédia-oldalt foglal el. Úgyhogy ezen a téren sem látunk semmi változást. A 20. század vége felé a háborús filmek gyártása évről évre csökkent, majd újra növekedésnek indult.

Miért nem tud szabadulni Amerika a második világháború nyomasztó örökségétől? Leginkább azért, *ahogy* ezt a történetet elmesélik. Az amerikai narratíva nemcsak heroikus szemléletű – az ország belépett a háborúba, hogy megmentse Angliát, fölfegyverezze Oroszországot, s felszabadítsa Európát –, de meggyőző is: hiszen visszavágtak nekik például Japánnak is a Pearl Harbor ellen elkövetett orvttámadásért. Ráadásul az így előadott történet mindenki számára feketén-fehéren egyértelmű. A drokartellek és a terroristák elleni mai háborúktól eltérően, itt teljesen világos, hogy kik a rossz fiúk és hol vannak, s hogy mikor és mivel végződik ez a konfliktus.

A mostani, politikailag szétzúrt Trump-korszakban a második világháború iránti felfokozott érdeklődés azonban mégiscsak emlékeztet bennünket azokra az időkre, amikor amerikaiak milliói félretették politikai véleménykülönbségeiket, és egységesen léptek fel a gonosz ellen.

Henry Hemming a történelem és hírszerzés témáira szakosodott író

Zsidók a Lengyelországot megszálló németek által 1940 februárjában létesített tódzi gettóban, ahonnan tízezreket deportáltak a megsemmisítő légerekbe. „Az európai zsidóság ellen elkövetett népirtásnak még ma is óriási visszhangja van” – mondja Rebecca Clifford

GETTY IMAGES/ALAMY

A Pearl Harbor című, nagy sikerű film egyik reklámposztere, rajta az 1941-es japán támadással, amely után az Egyesült Államok is belépett a második világháborúba. „A 20. század vége felé a háborús filmek gyártása évről évre csökkent, majd újra növekedésnek indult” – mondja Henry Hemming →

OROSZORSZÁG

„Az orosz hatóságok a »Nagy Honvédő Háborút« manapság az általános elégedetlenség ellenszereként vetik be”

Robert Service

Minden ország, amely közvetlenül is részt vett a háborúban, máig őrzi traumáinak fájó emlékeit, s ebben a vonatkozásban nem kivétel az Orosz Föderáció sem.

A győzelem napi parádén az ország minden nagyobb városában felvonul a Halhatatlan Ezred is, amelyben családtagok emelik büszkén a magasba a háborúban hősiessen harcolt szüleik és nagyszüleik

fotóit. Putyin is gyakran csatlakozik a menethez.

A mostani kremli vezetés folytatja a kommunista korszak hagyományát, és állandóan napirenden tartja a háború témáját és emlékeit. A különbség csak annyi, hogy az 1980-as évek végéig a marxizmus–leninizmus volt az állami ideológia kihangsúlyozott lényege, a mai vezetők viszont inkább az 1941 és 1945 közötti sikereket emelik a középpontba. Fontosak itt az évszámok. A Szovjetunió nem lépett háborúba a hitleri Harmadik Birodalom ellen egészen addig, amíg Németország meg nem támadta őt – a tengelyhatalmak inváziója előtt ugyanis Sztálin és Hitler formálisan is szövetségesek voltak. Az invázió után azonban az országnak rendkívüli szenvedéseket kellett túlélnie, hogy végül Berlinig küldhesse csapatait és legyőzhesse a nácikat. A Vörös Hadsereg volt az az erő, amely megroppantotta a Harmadik Birodalom gerincét.

Amikor pedig az orosz népet folyamatosan anyagi és szociális bajok gyötrik, a szovjet hatóságok a „Nagy Honvédő Háborút” az általános elégedetlenség ellen szereként vetik be. Putyin és miniszterei szeretnek tetszelegni a hazafiasság dicsfényében. Hajlamosak kisebbiteni a Szovjetunió más népeinek szerepét a nácik elleni harcban, és hangsúlyozni az orosz – nem szovjet! – patriotizmust. Felhasználják az orosz katonák, tengerészek, hírszerzők és gyári munkások háborús emlékezéseit is, hogy szélesebb körű támogatást szerezzenek a Kreml által a Krímben, Kelet-Ukrajnában és Szíriában 2014 óta indított akciókhoz.

Az orosz politikusokat és az orosz népet a második világháború kapcsán összefűző kötelék nem valami mesterséges konstrukció. De Putyin, akárcsak előtte Borisz Jelcin, tovább erősíti ezt a kapcsolatot. Ha pedig orosz fiatalok ezrei kezdenek Putyin ellen tiltakozni Moszkva utcáin, akkor valószínűleg még hangosabb lesz a Kreml hazafias propagandája – középpontjában a „Nagy Honvédő Háború” emlékeivel.

Robert Service az orosz történelem professor emeritusa az Oxfordi Egyetem St. Antony's College-ában

Üdvözlő üzenetet ír egy tüzérségi lövedékre Winston Churchill brit miniszterelnök. Második világháborús tevékenységéről szól a *Winston Churchill: The Valiant Years* (ABC/BBC, 1960–1961), a háború után egyre gyakrabban megjelenő „katonás” tévésorozatok egyike

Vlagyimir Putyin az elesett hősök emlékét őrző Halhatatlan Ezred felvonulásán Moszkvában, 2019. május 9-én. „Putyin és miniszterei szeretnek részt venni az ilyen hazafias parádékon” – mondja Robert Service

AJ LEVY/ALAMY/GETTY IMAGES

„A történelem leggonoszabb rezsimjének eltaposása mindig is szolgált évszázadokra szóló tanulságokkal”

Andrew Roberts

Nem tudunk megszabadulni a második világháború örökségétől, a háború következményeként kiépült globális hatalmi-strukturális viszonyok miatt. És talán nem is kellene mindenestől megszabadulni tőle, hiszen akkoriban tisztességes, háború utáni rendezés született – és a világ nagyon megbánja, ha egy jövőbeli generáció felelőtlenül „túllép” az 1939–

1945-ös évek áldozatait és szenvedéseit, és nem vesz tudomást az ezekből fakadó következményekről.

A történelem leggonoszabb rezsimjének – több mint 50 millió emberéletet követelő – eltaposása mindig is szolgált évszázadokra szóló tanulságokkal, amelyek bizonyos vonatkozásban manapság fontosabbak, mint eddig bármikor. A mai Kínával, Oroszországgal és Iránnal szembenező nyugati demokratikus államoknak ma ugyanúgy szükségük van erős védelemre, mint volt az 1930-as években, amikor Németország, Japán és Olaszország jelentette a veszélyt. Kína nem a mostani gazdasági erejének köszönheti, hogy tagja lehet az ENSZ Biztonsági Tanácsának, hanem annak a gyakran elfelejtett, 15 millió kínainak, akik a fasiszták szövetségesei elleni harcban estek el, és annak, hogy Franklin D. Roosevelt amerikai elnök ragaszkodott Kína BT-tagságához.

Gazdaságilag nyitott és általában szabadkereskedelmi globális rendszerünket a háború végén alapozták meg a fontos intézmények, például a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény létrehozásával. Ezeket a háborúra, s annak okaira és pusztításaira adott közvetlen reakcióként alapították meg. E rendkívül fontos nemzetközi szervezetek alapeszméjét csak akkor értékelhetjük helyesen, ha ismerjük a „születésüket” előidéző konfliktust. Hasonló módon, a Nagy-Britannia biztonságát garantáló testületek is majdnem mind a világháború által beárnyékolta, 1938–1949-es időszakban jöttek létre, ilyen egyebek közt a NATO, a kormányzati kommunikációs központok, a Five Eyes hírszerzési szövetség, és az angol–amerikai nukleáris kooperáció.

A második világháború jó okkal és helyesen alakítja az elképzeléseinket és azt a sokkal boldogabb világot, amelyben ma élünk. Kipling azt írta a búr háborúról, hogy annak végtelenül sok és végtelenül hasznos tanulsága volt. És ez még sokkal érvényesebb a második világháborúra.

Andrew Roberts történész és író

„A második világháborúra úgy emlékeznek, hogy azokban az években a brit nemzet félretette a nézeteltéréseket, és összefogott a szabadságért vívott harcban”

Emma Hanna

A Nagy Háborútól eltérően, a második világháborút Nagy-Britanniában „jó” háborúnak értékelték, amely a nyugati demokráciák győzelmét eredményezte a gonosz fasiszta rezsimek felett. Így aztán nem is meglepő, hogy a „legszebb órát” („finest hour”) gyakran idézték fel a brit médiában, különösen a megpróbáltatások és a bizonytalanság idején. Az angliai csata

iránti csodálat máig él, mitológiájával és a ma már mindenütt látható „Maradj nyugodt, és csinálj tovább!” szlogennel együtt (amelyet egyébként sohasem használtak, most meg ott van bögréken, konyharuhán és számtalan egyéb tárgyon).

A televízió különösen gyakran „vette elő” ezt a háborút. Az 1945 után gyorsan terjeszkedő angol tévé egyedül vagy kooperációban elkezdett olyan, regényes-hősies dokumentumfilmeket gyártani, mint pl. a *Winston Churchill: The Valiant Years* (1960–1961). A *The Great War* (1964) című, 26 részes, nagy BBC-sorozat több mint 8 millió angol nézőt ültetett a képernyők elé. A *The World at War* (1973–1974) pedig, amely több mint 26 epizódban mutatta be, kulcsfontosságú résztvevők beszámolóit alapján a második világháborút, akkoriban minden idők legdrágább angol tévésorozata volt.

Az 1990-es évek végétől a tévések a hagyományos dokumentációs módszereket a felidézésekkel és a valóság rekonstruálásával gazdagították. A nézők további sorozatokban megtekinthették az angol családi életet, vagy a pilóták kiképzését. A háborús évek brit társadalmának nosztalgikus megelevenítése drámák számára kínált nyersanyagot. Ezzel szemben 1914–1918-ról csak egyetlen vígjátéksorozat készült a mainstream tévé számára: a *Blackadder Goes Forth* (BBC, 1989).

Az első, a Nagy Háború emléke szent – az egy nagy nemzeti tragédia volt, amely egy egész nemzedék elvesztését hozta, érthetetlen okokból. A második világháborúra, a sok nehézség, valamint a történészek későbbi, ellenkező tartalmú megállapításai dacára úgy emlékeznek, hogy azokban az években a nemzet félretette a nézeteltéréseket, és összefogott a szabadságért vívott harcban. S annak a konfliktusnak a vége óta a média folyamatosan aknázza ki politikai, társadalmi vagy szimplán kereskedelmi célokból a háborús történeteket. 🌐

Emma Hanna a Kenti Egyetem School of History-jának tanára

Európa jövőjét a Három Nagy Jaltában döntötte el

Joszf Sztálin, Winston Churchill és Franklin D. Rooseveltt 1945 februárjában a Krím-félszigeten találkozott, hogy megbeszéljék a második világháború gyors befejezésének lehetőségeit és fölvezolják Európa számára a békét.

Diana Preston a három állam nézőpontjából mutatja be a konferencia céljait, eredményeit és örökségét

1945 februárjának elején a „Három Nagy vezetői” – ahogy a sajtóban emlegették őket – összejöttek a háború tőpázta, ukrainai Krím-félszigeten, Jalta tengeri üdülő-városában. A még az utolsó orosz cár által épített, s most sietősen restaurált Livagyija-palotában) lezajlott, nyolcnapos alkudozás, nagyotmondogatás és némi kedélyeskedés után ez a három államfő döntést hozott Európa jövőjéről.

Sztálin az 1920-as évek közepétől vezette a Szovjetuniót, először a kommunista párt főtitkáraként, azután pedig, 1941-től, miniszterelnökként. Winston Churchill 1940-ben követte Neville Chamberlaint a miniszterelnöki székben, majd lett Nagy-Britannia vezetője a háborúban. Franklin D. Rooseveltt a negyedik amerikai elnöki

ciklusát töltötte; először 1933-ban nyerte el ezt a tisztséget, de 1945-re megrendült az egészsége.

A jaltai volt a második nagy, háborús konferencia, amelyen a három nagy hatalom vezetője találkozott. Az első 1943-ban, Teheránban tartották, az utolsó pedig a Berlin melletti Potsdamban, 1945 júliusában. Jaltában főként azt kellett megtárgyalni, miként lehet minél gyorsabban lezárni a második világ-háborút – és ez volt az az egyetlen cél, amelyben mindhárom vezető igazán egyetértett. A konferencia idején a nyugati szövetséges erők már felszabadították Franciaországot és Belgiumot, s kezdtek benyomulni Németországba; a Vörös Hadsereg egységei pedig mindössze 60 kilométerre voltak Berlinton. A náci rezsim közeli veresége nyilvánvaló volt – de hogy az mikor lesz és mi lesz azután, az nem.

Megtárgyalták még a legyőzött és megszállt Németország kormányzását és a tőle kikövetelhető háborús jóvátételt; új kormányzat létesítését, valamint új államhatárok kijelölését Lengyelország számára; egy új, békefenntartó szervezet, az ENSZ létrehozását; a szövetséges hadifoglyok repatriálását; s végül, de nem utolsósorban, a Szovjetunió Japán elleni hadba lépésének az árát.

Az alkudozások során, akárcsak a Rooseveltt által oly kedvelt pókerjátésművekben, nemcsak az számított, hogy kinek milyen lapok voltak a kezében, hanem a játékosok személyisége is, valamint az, ahogy kijátszották a kártyáikat, s ahogy előre látták, értelmezték és igyekeztek befolyásolni ellenfeleik húzásait.

Az államvezetők mindegyike saját stratégiával és elerendő célokkal érkezett Jaltába, s ezek a célok és taktikák nagyon is különböztek egymástól.

Winston Churchill brit miniszterelnök, Franklin D. Roosevelt amerikai elnök és Joszif Sztálin szovjet miniszterelnök közös fotója 1945. február 9-én, a jaltai konferencián. A „Három Nagy” azért találkozott, hogy megbeszélje a második világháború gyors befejezésének lehetőségeit – de a konferenciának jóval hosszabb távú következményei is voltak.

„Sztálin titkosrendőrsége lehallgatta Rooseveltet és Churchillt”

A jaltai államfők között valószínűleg Szálin volt a legfelkészültebb. Neki voltak a legvilágosabb céljai: a lehető leggyorsabban le akarta győzni és megszállni Németországot. Rooseveltet és Churchillt sem igazán ismerte föl azt a már-már beteges félelmet, hogy a szövetségesei esetleg különbékét kötnek Németországgal, sőt, együttes haderejükkel ellene fordulnak. Titkosszolgálatával „bepoloskáltatta” hát a szálláshelyüket, s így az ügynökei esténként máris tájékoztathatták őt tárgyalópartnereit szándékairól.

A tárgyalásokon Sztálin állandóan hangsúlyozta a három nagyhatalom szövetségének fontosságát. S azt is, hogy a harcokban a szovjet csapatok sokkalta nagyobb véráldozatot hoztak, mint az angolok és az amerikaiak összesen. Az ő pozícióját erősítették a háború lezárásáról folyó tárgyalások is, különösen az angolok és az amerikaiak kötelezettségvállalása, hogy súlyos légitámadásokat mérjenek Berlinre, Drezdára, Lipcsére és Chemnitzre, megakadályozva ezzel a náci csapatoknak a keleti frontra való átcsoportosítását, s hogy a Rajnán átkelve nagy erővel benyomuljanak Németországba, amint azt az időjárás megengedi.

Sztálin másik fő célja az volt, hogy a háború után megszerezze a Kelet-Európa feletti uralmat. A Szovjetunióval határos, általa megszállt országokból pedig afféle ütközőövezetet akart létrehozni – ez a törekvése nem sokban különbözött az előtte uralkodó orosz cárokétól. Anthony Eden brit külügyminiszter, aki hosszú és eredménytelen vitákat folytatott Jaltában szovjet kollégájával, az órákig egy helyben ülni képes, minden kompromisszumot elutasító – s ezzel a „köseggű” gúnynevet kiérdemlő – Vjacseszlav Molotovval, úgy

vélte, Sztálin „sokkal inkább Nagy Péter cár, semmint Lenin örököse”.

Sztálin tudta, hogy ott és akkor neki van helyzeti előnye. Rooseveltet kétszer is elhalasztotta az eredetileg 1944 nyarára tervezett konferenciát; először a példátlan, negyedik elnökválasztási kampánya miatt, másodszer pedig az 1945 januárjában esedékes elnöki beiktatása után. Ez alatt az idő alatt Sztálin seregei elfoglalták Kelet-Európa nagy részét, január végén pedig átkeltek az akkor német területen folyó Oderán, és karnyújtásnyira voltak már Berlintől. Sztálin pedig komolyan gondolta, hogy „aki elfoglal egy területet, az ott bevezetheti a saját társadalmi rendszerét”, és igyekezett is maradéktalanul kihasználni hadseregei sikereit.

A Japán elleni hadba lépésnek is megkérte az árát. Egyebek közt visszakövetelte az 1904–1905-ös háborúban elszenvedett megalázó vereség után a Japán által elfoglalt vagy neki átengedett keleti területeket. Ezek a határmódosítások részben annak a „nemzeti” Kínának a területeit érintették, amelynek vezetőjét, Csang Kajseket, Amerika egyik fontos szövetségését – akárcsak Charles de Gaulle-t, a Szabad Franciaország vezéralakját – nem hívták meg Jaltába. Sztálin ragaszkodott ahhoz is, hogy Németországot óriási jóvátételre kötelezzék a Szovjetunió által okozott háborús károkért, s hogy mihamarabb engedjék haza a szovjet hadifoglyokat.

Szovjet előnyserzés

Sztálin szempontjából jól alakult a konferencia. A vége felé örvendezve mesélte biztonsági főnökének, Lavrentyij Berijának, hogy elérte, amit akart, és csak jelentéktelen engedményeket tett. Kelet-Európát illetően pedig, Molotov szolgálatkés közreműködésével, sikeresen megtorpedózta Rooseveltet és Churchillt minden próbálko-

zását, hogy egy új, demokratikusan megválasztott lengyel kormányt hozzanak létre. A csendes-óceáni háborúval kapcsolatban Roosevelttel kötött titkos, és később Churchill által is jóváhagyott megállapodás szintén átengedte neki a kívánt területeket. A hadifoglyok kérdésében rávette Rooseveltet és Churchillt – akik aggódtak a felszabadításkor szovjet kézre került saját hadifoglyaikért –, hogy a szovjet hadifoglyokat gyorsan hazaszállítsák. Köztük, Sztálin kívánságának megfelelően, a kozákokat és másokat is, akik a náci oldalán harcoltak, s akiket most családjaikkal együtt tulajdonképpen a halálba küldtek a vonakodó brit katonák.

Ami az ENSZ-t illeti, Sztálinnak tetszett a szavazási szisztéma, amely lehetővé tette a Szovjetunió mint a Biztonsági Tanács állandó tagja számára, hogy megvétőzzon mindent, ami sérti az ő érdekeit. Elnyerte az angolok és az amerikaiak beleegyezését abba is, hogy két szovjetközvetítés, Belorusszia és Ukrajna is az ENSZ-közgyűlés önálló tagja lehessen.

A páncélvonat aztán hazavitte őt a végelelhatatlan havas tájakon át Moszkvába, de maradt valamí, amivel Sztálin nagyon nem volt megelégedve: a Németországtól kért háborús jóvátétellel. S amikor Rooseveltet, s főként Churchillt emlékeztette őt, hogy milyen következményekkel járt Németország kivézetése az első világháború után, akkor a szovjet diktátor dühbe gurult – ilyesmi nem nagyon fordult elő vele a konferencia során –, és azt hányt a szövetségesei szemére, hogy ők talán nem is akarják megbüntetni Németországot. Annyit azonban mégiscsak elért, hogy a jóvátétel oroszlánrészét a Szovjetunió kapja, viszont el kellett fogadnia, hogy annak a szintjét és jellegét egy szövetséges bizottság dönti majd el, s hogy ez a bizottság később, Moszkvában fog összeülni. →

BRIDGEMAN

Erőviszonyok

Szovjet páncélos hadosztály nyomul be Németországba az Odera folyónál 1945 januárjában. A szövetséges vezetők jaltai találkozásának idejére a Vörös Hadsereg már elfoglalta Kelet-Európa nagy részét, és karnyújtásnyira volt Berlintől. Ami erős alkupozíciót teremtett Sztálin számára a Churchilllel és Roosevelttel folytatott tárgyalásokon, és megkönnyítette annak az álláspontjának az elfogadtatását is, hogy „aki elfoglal egy területet, az ott bevezetheti a saját társadalmi rendszerét”.

„Churchill arról beszélt, hogy Európa népeit ki kell vezetni a béke napfényes mezejére”

Churchill volt a jaltai három vezető közül az, aki a leginkább szorgalmazta a „Három Nagy” találkozó-ját. Korábban csak egyszer ültek össze, Teheránban, 1943 végén, de azóta a katonai és a politikai helyzet drámaian megváltozott. „Mindent elrendezhetünk mi, hárman, ha összegyövünk”, figyelmeztetett Churchill. Kemény elvárásai voltak, de költőien beszélt „a béke és boldogság széles, napfényes mezejéről”, ahová majd a szövetségesek elvezethetik Európa sokat szenvedett népeit.

Azt remélte, közös álláspontot tudnak kialakítani az amerikai elnökkel a Sztálinnal való találkozó előtt. Roosevelttel abba még belement, hogy katonai és politikai főnökei tanácskozzanak Máltán, de ő maga kitért a Churchill-lel való minden komolyabb előzetes megbeszélés elől. Imponánil akart ugyanis Sztálinnak: még a látszatát is kerülte annak, hogy az amerikaiak és az angolok összeszövetkeztek ellene.

Rooseveltnak ez a tartózkodó hozzáállása sértette Churchill hiúságát. A miniszterelnök lánya, aki Jaltába is elkísérte az apját, így emlékezett erre: „apám és az egész brit küldöttség érezte, hogy szerte-foszlott a korábbi, kölcsönös egyetértés az elnökkel”. Churchill aztán még élesebben megtapasztalhatta Roosevelttel különállását, amikor, már a konferencia vége felé, az elnök arról tájékoztatta őt, hogy meg-egyezett Sztálinnal a Japán elleni hadba lépésről – és azt kérte, hogy ezt ő is írja alá. Churchill ezt meg is tette, a külügyminiszter Anthony Eden tiltakozása ellenére, arra hivatkozva, hogy nincs más választása, ha meg akarja őrizni Anglia nemzetközi státuszát.

Churchillnek Jaltában tényleg az volt a legfőbb célja, hogy ne csupán Nagy-Britannia nagyhatalmi pozícióját védje meg, hanem az egész brit (gyarmat)biro-

dalmat is. De ebben a témában inkább az érzelmei, s nem a racionális megfontolások vezérelték. A konferencia előtt ezt írta feleségének, Clementine-nak: „el vagyok szánva, hogy a végsőig harcoljak, és ne hagyjam leereszteni a brit lobogót, amíg én vagyok a kormánykeréknél”.

Roosevelt nemigen támogatta Churchillt, sőt, gúnyolódott imperialista felfogásán, amit – teljes joggal – anakronisztikusnak nevezett. Eden sejtette, mik lehetnek Roosevelttel motivációi; meg is jegyezte, hogy az elnök részéről a dekolonizáció igénye „elvi kérdés, amelynek fontosságát csak növelik a dolog potenciális előnyei. . . Azt reméli, hogy a gyarmati uralom alól felszabaduló területek politikailag és gazdaságilag az Egyesült Államok érdekszférájába fognak kerülni”. Sztálint szórakoztatta a Churchill és Roosevelt közötti civódás, de az elnök éppen ezzel kívánta demonstrálni, hogy ő és Churchill nem fogtak össze ellene. Churchill azonban óvatos volt, és garanciát kért, hogy az újonnan felszabaduló gyarmatokkal kapcsolatos gyámsági megállapodások nem fogják érinteni a brit birtokokat, Hongkongot, Brit Malayát és Szingapúrt.

Churchill másik fő célja, amelyért keményen meg is harcolt, az a kelet-európai országok, s főleg Lengyelország demokratikus jövőjének a biztosítása volt. Sztálin mindenképpen meg akarta tartani az 1939. augusztusi Molotov–Ribbentrop-paktum után szovjet megszállás alá került kelet-lengyelországi területeket. Ehhez Lengyelország számára új keleti határt kellett kijelölni, amely – ahogy arra Sztálin emlékeztette is a tárgyalópartnereit – nagyjából az ún. Curzon-vonalat követte, amelyet az első világháború után javasolt Lord Curzon brit külügyminiszter abban a hiú reményben, hogy ezzel elsimítja a konfliktust a függetlenné vált Lengyelország és a szovjetek között.

Sztálin azt javasolta, hogy Lengyelországot nyugati területekkel kárpótolják, Németország rovására, s hogy ez az új nyugati határ az Odera és a nyugati Neisse folyó mentén húzódjon. Churchill, akárcsak Roosevelttel, elfogadta a Curzon-vonalat. A nyugati területeket illetően aggódott a tömeges kitelepítések várható következményei miatt, de az elvet magát helyeselte, s a részletek tisztázását a későbbi megbeszélésekre hagyta.

Még nehezebb feladatnak bizonyult Sztálin támogatását elnyerni egy új, teljesen demokratikus lengyel kormány létrehozásához. Churchill hosszú órákig érvelt egy olyan megoldás mellett, amelyet sem a londoni emigráns lengyel kormány, sem pedig a szövetségesek oldalán harcoló lengyelek ezrei nem fognak elárulásnak tekinteni. Roosevelttel együtt végül elfogadtak egy olyan kompromisszumot, amely, reményeik szerint, elvezet egy új kormány megalakításához és a szabad választásokhoz. Churchill azzal is tisztában volt, hogy ő tulajdonképpen vakon hitt el sok mindent, és a legfontosabb az volna, hogy „megfelelően tájékozódjunk, mi is folyik Lengyelországban. Ebben az ügyben valójában minden ettől függ”.

A hazafelé utazó Churchillnek volt némi oka az optimizmusra. A három vezető aláírta a felszabadított Európa deklarációját, amely, ha tiszteletben tartják, garantálja majd a demokratikus szabadságjogokat a fasizmustól megszabadított országokban. Ugyanakkor azt is fölfogta, hogy Anglia már nem az a nagyhatalom, ami a háború előtt volt. Az 1943-as teheráni konferencián önmagát, keserű iróniával, „szegény kis angol szárnak” nevezte, ott ül egyfelől „a nagy orosz medvé”, másfelől pedig „a nagy amerikai bölény” között. Ez a kis számár aztán Jaltában még inkább háttérbe szorítva érezhette magát.

BRIDGEMAN

Nehezen értik egymást

Roosevelt és Churchill „privát” megbeszélése a jaltai konferencián. Churchill teljes erővel támogatta a találkozót – de Jaltában csalódottan kellett tapasztalnia, hogy az amerikai elnök Sztálin kegyeit keresi, kárt okozva ezzel a saját országa és Anglia addigi szoros kapcsolatának is.

„Nem mondtam, hogy jó lett az eredmény. Azt mondtam, ez a legtöbb, amit el tudtam érni”

Rooseveltnak, a három közül a legrosszabb egészségi állapotban lévő vezetőnek két fő célja volt Jaltában: elérni a szovjet hadba lépést Japán ellen, és hogy támogassák az ő ENSZ-szel kapcsolatos terveit. Úgy vélte továbbá, hogy szükség van a Szovjetunió belépésére a csendes-óceáni háborúba, ha meg akarják menteni sok fiatal amerikai életét, akik egyébként odavesznének a japán szigetek elleni invázióban – s ez a félelem megmaradt benne a manhattani atombombaprojekt ígéretes előrehaladása ellenére is (amelyről ők nem tájékoztatták Sztálint, aki a hírszerzői révén már mindenről tudott). A konferencia ötödik napján, a Sztálinnal való találkozáson Roosevelt készségesen egyetértett Sztálin legtöbb követelésével, egyebek közt a Szahalin sziget akkor még japán kézen lévő déli felének és a Kuril-szigeteknek az elcsatolásával, valamint jégmentes kikötők és mandzsúriai vasút-koncessziók megszerzésével – ez utóbbit a távollévő Csang Kaj-sek rovására való-sították meg. Sztálin viszonzásul kötelezettséget vállalt, hogy Németország kapitulációja után két–három hónapon belül hadba lép Japán ellen.

Az ENSZ létrehozása Roosevelt ötlete volt. Roosevelt úgy vélte, hogy a világbéke megőrzéséhez szükség van egy ilyen szervezetre, s abban Amerika vezető szerepére, mondván az Egyesült Államok „az egyetlen olyan ország, amelyet mindenki elfogulatlanak tart, s amelyben mindenki megbízik”. Az „Egyesült Nemzetek” elnevezés Roosevelt és Churchill 1941–1942 telén folytatott tárgyalásain merült fel. Az 1944-ben megtartott Dumbarton Oaks-i nemzetközi találkozót követően kezdett kialakulni a szervezet struktúrája is, a Közgyűléssel és a Biztonsági Tanáccsal együtt.

Roosevelt azonban tudta, hogy sok

még a tisztázni való. Jalta felé utazásakor a tanácsadói aggodalommal konsztatálták, hogy az elnök szinte csak egy téma, az ENSZ megtárgyalására készült fel. A konferencia egész ideje alatt mintha ez lett volna számára a legfontosabb – ezt Sztálin is észrevette, és ki is használta különféle engedmények kicsikarására. A tanácskozás végére Roosevelt elérte céljainak többségét; megállapodtak az ENSZ-alkotmány tervezetében, és a szervezet első ülésének helyét, időpontját is kitűzték: San Francisco, 1945 áprilisa.

A jaltai konferencia után Roosevelt lendületes kongresszusi beszédben esetelte az eredményeket, amelyeknek köszönhetően immár „vége van az egyoldalú cselekvés rendszerének, a kirekesztő szövetségeknek, a befolyási övezeteknek, a hatalmi balanszírozásnak, amikkel évszázadokon át próbálkoztunk, és folyton kudarcot vallottunk velük”. Churchill pedig Londonban ezt mondta a kollégáinak: „Szegény Neville Chamberlain azt hitte, megbízhat Hitlerben. Tévedett. De én nem gondolom, hogy tévedek, amikor megbízok Sztálinban.”

Az események gyorsan megcáfolták mindkettejüket. Lengyelországban a szovjeteket kiszolgáló bábkormány elkezdté letartóztatni az ellenfeleit, és jelét sem mutatta, hogy be akarná tartani a szabad választásokra vonatkozó megállapodást. Churchill lehangoztan írta Rooseveltnek, hogy „Lengyelország eleste jól érzékelteti, mi a különbség köztünk és az oroszok között az olyan kifejezések értelmezésében, mint a demokrácia, a szuverenitás, a függetlenség, a népképviseleti kormányzás, valamint a szabad és korlátozásmentes választások”. S attól félt, hogy Lengyelország kapcsán „egy hazug reklámlapot írtunk alá”.

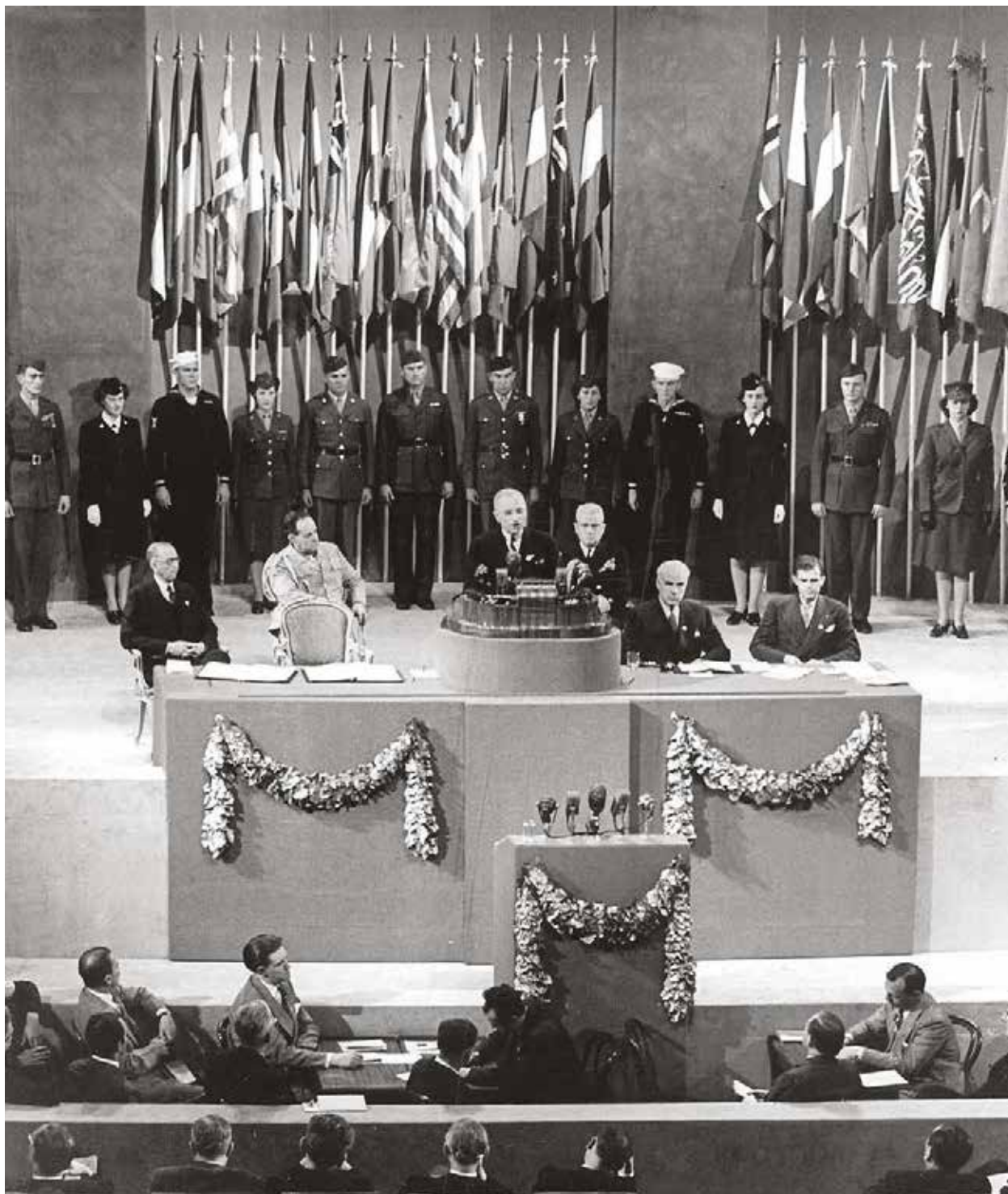
Roosevelt 1945. április 12-én meghalt. Azon a nyáron a „Három Nagy” utolsó, potsdami konferenciáján Harry Truman, Roosevelt utódja és Churchill, illetve az

őt a miniszterelnöki poszton még a konfliktus idején váltó Clement Attlee hiába győzködte Sztálint, hogy tartsa tiszteletben a jaltai megállapodásokat. Az elkövetkező hónapokban tehetetlenül figyelték, hogyan nyomja el egyre kíméletlenebbül Kelet-Európát, és ahogy azt Churchill 1946. márciusi fultoni (Missouri) beszédeben kijelentette, „vasfüggöny ereszkedett le Európára”. A „béke és boldogság napfényes síkságai” illúzióknak bizonyultak; európaiak millióit tették hontalanná az új határok és az etnikai gyökerű erőszak, és hidegháború váltotta a nemrég véget ért „forró” világegyést.

Jaltának Ázsiában is hosszú távú következményei voltak. Roosevelt megegyezett Sztálinnal, hogy lépjen be a csendes-óceáni háborúba – ez pedig lehetővé tette, hogy a szovjet csapatok Korea 38. szélességi köréig nyomuljanak előre, s elfoglalják Szahalint és a Kuril-szigeteket. Ha mindez nem történik meg, akkor valószínűleg a koreai háború sem robban ki, és Korea ma osztatlan és demokratikus ország lehetne.

Churchillt és Rooseveltet gyakran hibáztatják, amiért Jaltában nem tudtak többet elérni. De azok a törésvonalak, amelyekkel Kelet-Európában szembesültek, mutatnak némi hasonlóságot a Nyugat mostani dilemmájával: Kelet-Ukrajnával és az Oroszország által annektált Krím-félszigettel kapcsolatban. A nyugati vezetők sem akkor, sem most nem voltak képesek hatásos szankciókat bevetni Oroszországgal szemben az erkölcsi nyomásgyakorlásokon túl. Roosevelt Jaltával kapcsolatos és Churchill által is elfogadott értékelése ez volt: „Nem mondtam, hogy jó lett az eredmény. Azt mondtam, ez a legtöbb, amit el tudtam érni.” 🌐

Diana Preston az *Eight Days at Yalta: How Churchill, Roosevelt and Stalin Shaped the Post-War World* (Picador, 2019) című könyv szerzője

GETTY IMAGES

Szövetségesek maradunk

Harry S. Truman amerikai elnök beszél a küldöttekhez az ENSZ San Franciscó-i nemzetközi konferenciáján. E konferencia utolsó napján, 1945. június 26-án írták alá az ENSZ-egyezményt, amely magában foglalta Truman elődjének, Franklin D. Rooseveltnak a jaltai konferencián elérni kívánt egyik fő célját. Rooseveltnak jaltai elképzeléseit azonban nem sikerült maradéktalanul megvalósítani: egy évvel később világossá vált, hogy Szálinnak esze ágában sincs kiengedni a markából Kelet-Európát.

Hogyan vették be a N

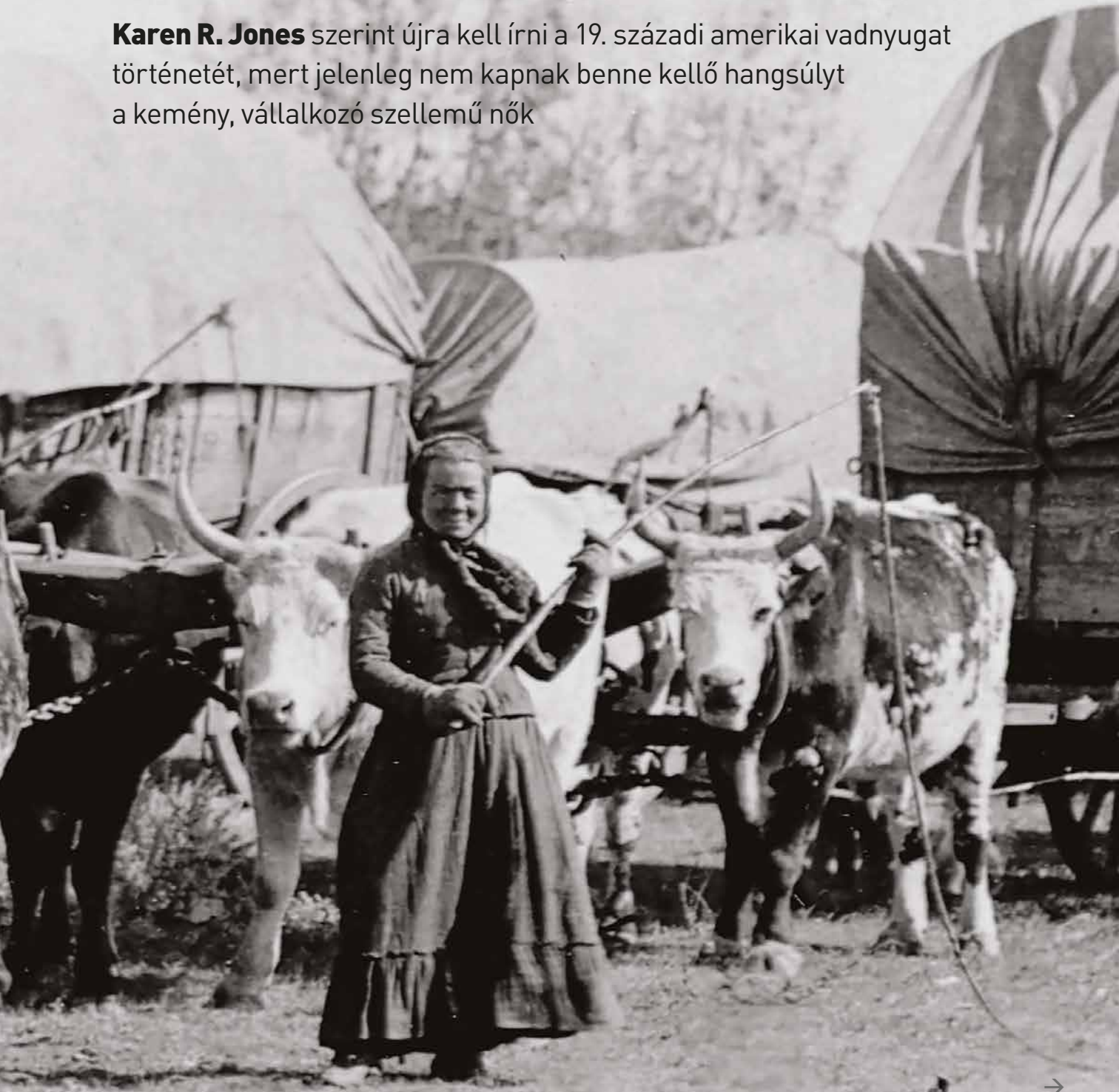
Szekérsor

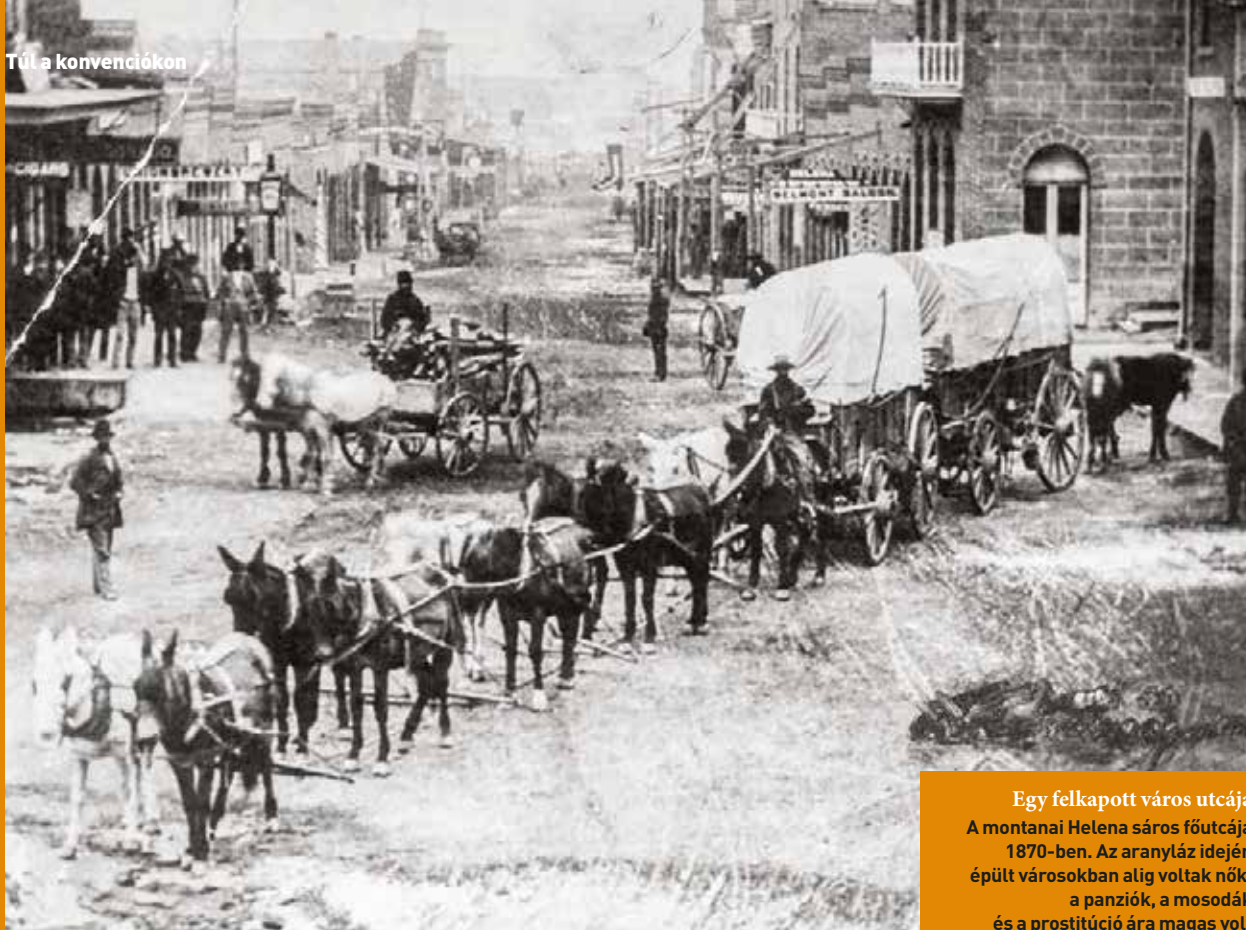
Egy asszony vezeti 1887-ben az ökrök vontatta társzekerek sorát a Fekete-hegyeken át Dél-Dakotában vagy Wyomingban. Kemény volt nőként élni a vadnyugaton – de egy sor újdonsággal is szolgált: szabadsággal és több lehetőséggel

GETTY IMAGES

ŐK a vadnyugatot?

Karen R. Jones szerint újra kell írni a 19. századi amerikai vadnyugat történetét, mert jelenleg nem kapnak benne kellő hangsúlyt a kemény, vállalkozó szellemű nők

Egy felkapott város utcája
A montanai Helena sáros főutcája
1870-ben. Az aranyláz idején
épült városokban alig voltak nők,
a panziók, a mosodák
és a prostitúció ára magas volt

A kaliforniai Nevadába, az aranyásók akkori központjába 1854-ben – valószínűleg New Orleansból – egy Dumont nevű hamiskártyás érkezett. San Franciscóban hivatásos játékosként elért sikerei után, a vadnyugatot is megjárt vállalkozó játéktérmet nyitott itt, ami egy idő után rendkívül jövedelmezővé vált. A település később hanyatlásnak indult, és Dumont az 1860-as években továbbállt Utahba, Idahóba és Arizonába, hogy részt vegyen az ottani bordélyházak működtetésében. 1872-ben Nevadában Dumontot átejtette az egyik partnere, és elveszítette mindenét. Ezt követően a megrögzött szerencsejátékos a kaliforniai aranyásók városában, Bodie-ban újból játékasztalhoz ült. 1879-ben, egy katasztrofális veszteség után örökre véget ért a játék. Szeptember 8-án Dumont holttestét a városon kívül találták meg. Egyértelműen morfiumtúladagolás okozta a halálát.

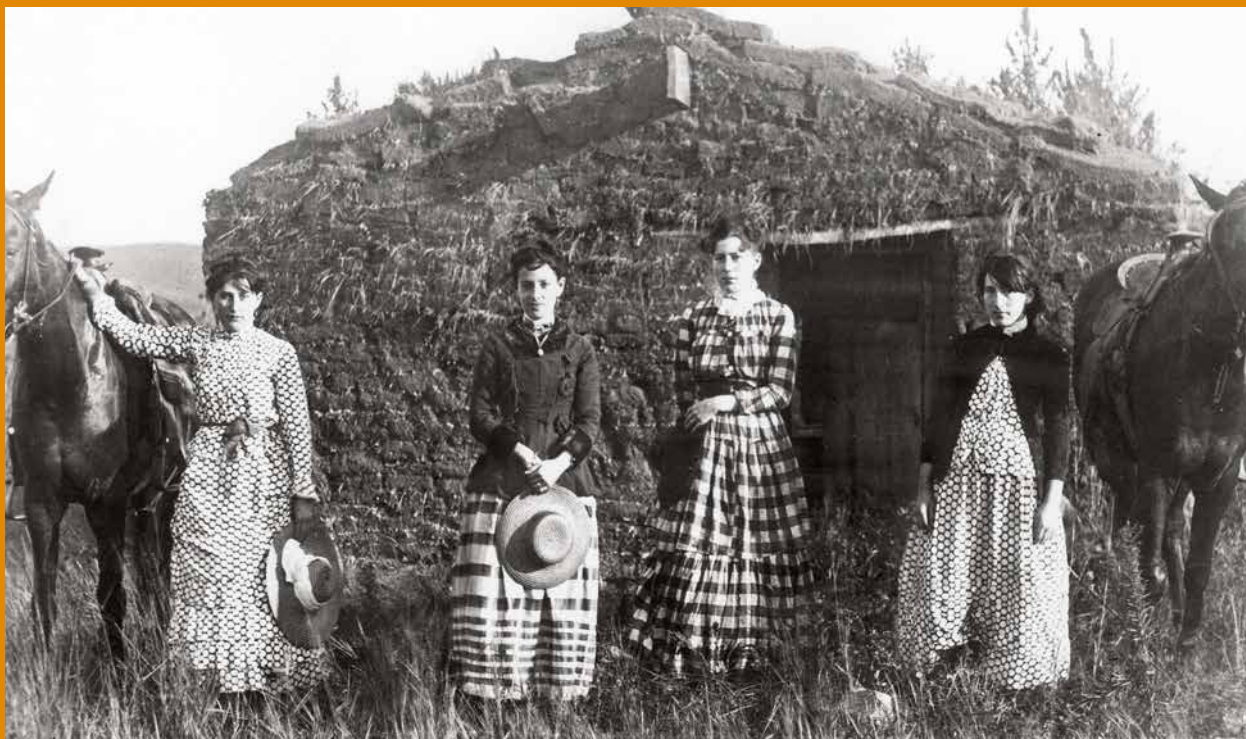
Ez a vadnyugati történet azért szokatlan, mert a főszereplője nő volt: Eleanor Dumont, akit később „Madame Bajusz”-ként ismertek. Valószínűleg Simone Jules néven látta meg a napvilágot 1829 körül. A „Tarts nyugatnak, fiam!”, ami állítólag a *New York Tribune* alapítója, Horace Greeley kedvelt mondása volt, azt sugallta, hogy a 19. századi amerikai határvidék a férfias helyállás és a lehetőségek terepe. Így jelenik meg a cowboyfilmekben is – gondoljunk csak John Wayne-re, Clint Eastwoodra: durva párbeszéd, fegyverek, macsó fennhéjzás, egyszóval

hamisítatlan férfivilág. Mégis, miként azt az utóbbi kutatások (és Dumont története) mutatja, a vadnyugaton a nők is jelentős szerepet játszottak: itt nyílt társadalmi mozgáster és itt volt mód a nemek közötti határok kiszélesítésére is. Vagyis a „hogyan vetjük be a vadnyugatot” története sokkal változatosabb volt, mint ahogy azt a hagyományos történelmi olvasmányok és a hollywoodi westernek sora sugallja.

Itt, a gazdasági lehetőségek és a társadalmi kötöttségektől való megszabadulás földjén új életet lehetett kezdeni, és emiatt a 19. században az amerikai vadnyugat tényleg nagyon más világ volt, mint a keleti part. Az évszázad közepén az országot átszelő kocsisútvonalakon utazók ismeretlen és kihívásokkal teli terepre érkeztek. Hatalmas kiterjedésű préri, a Sziklás-hegység égbe törő csúcsai, a Sierra Nevada és a távoli nyugat félelmetes sivatagai választották el a Missouri állambeli Independence-t (ahonnan a legtöbb teherfogó indult) a Csendes-óceán csillogó partjaitól. Ezen a kivételes helyszínen egy ugyanilyen monumentális, a végzetnek, a nemzeti álmok és a személyes törekvések megvalósulásának teret adó, elképzelt világ született.

A birodalom kiterjesztése

A 19. század első felében az Egyesült Államok hatalmas területekhez jutott azzal, hogy 1803-ban megvette a franciáktól Louisiana területét, annektálta Texast (1845), megkötötte az Oregon-szerződést (1846) és a Guadalupe Hídalgó-i békét (1848). Jefferson elnökké választása idején, 1801-ben az Egyesült Államok 2,2 mil-

Igénylés A Chrisman nővéreket a nebraskai Lieban Creekben örökítették meg gyeptéglával borított földkunyójuk előtt, 1886-ban. Sok nő azért ment a vadnyugatra, hogy földet szerezzon a Nagy-síkságon; Lizzie Chrisman (a második balról) nagyjából a kép elkészülte idején vásárolt földet a kormánytól, és egy hektárért 6 dollár 25 centet fizetett

Az úton a nők rutinszerűen tágították a konvenciók határait, szükségből, vagy azért, mert szívesen cserélték megszokott öltözküket férfiruhára, és látták el az utazás során szükséges feladatokat

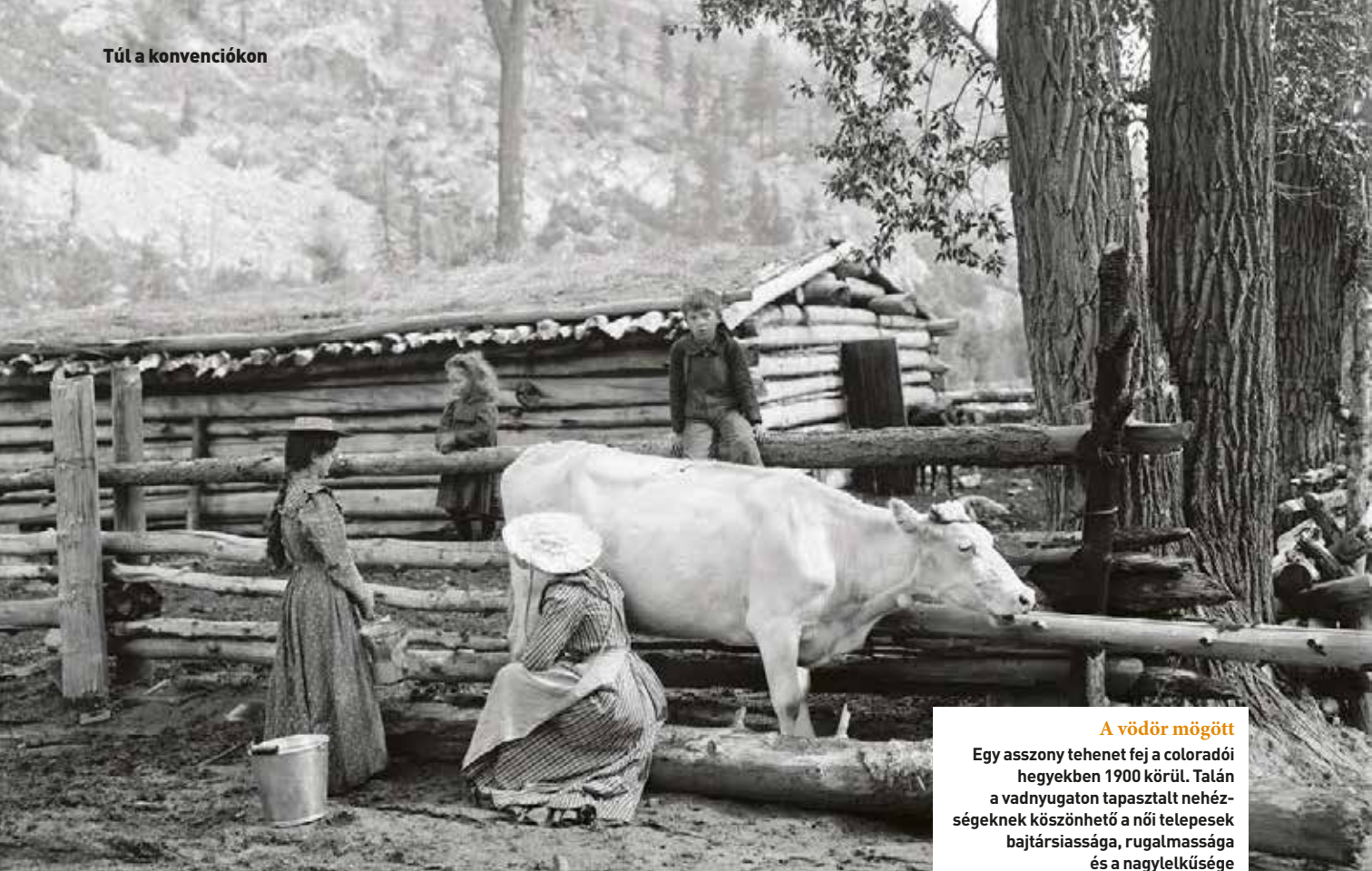
lió négyzetkilométer területet mondhatott magáénak. 1862-re, amikor aláírták azt a törvényt (*Pacific Railway Act*), amely kikövezte az utat egy valódi transzkontinentális vasútvonal előtt, és amikor Abraham Lincoln elnök a rabszolgáság és a déli területek elszakadásának kényes kérdéseivel viaskodott, ez közel 7,7 millió négyzetkilométerre duzzadt. Ebben a dinamikus területi hódításban és a hozzá kapcsolódó politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti átalakításban több ezer nő is szerepet játszott – a világ minden tájáról érkeztek a bevándorlók, hogy nyugaton teremtsenek maguknak otthont.

A hagyományos határvidéki történetek női szereplői vagy lát-

hatatlanok voltak, vagy a nemi sztereotípiáknak megfelelően mellékszerepre kárhoztatták őket: főként hitvesként, tanítónőként vagy pimasz kocsmatündérként jelentek meg. Viszont a „női vadnyugat” ennél sokkal összetettebb képet mutat – rugalmasságot, alkalmazkodóképességet, a meglazult társadalmi konvenciók és a női kreativitás kiterjesztését, valamint a nemi unortodoxia „titkos történeteit”.

Bár a nyugatra tartó utazásról jellemzően a férfiak döntöttek, sok nő várta izgalommal és érdeklődéssel a szárazföldi migrációt. Egyesek féltek az ismeretlentől: aggályaikat a kortárs irodalmi feldolgozások is táplálták, amelyek tele voltak olyan történetekkel, amelyekben az indiánok sanyarú rabságban tartják a hölgyeket, és a vad vidékeken éhes farkasok és dühödt medvék kóborolnak. Másoknak tetszett a kaland, és szívesen fogadták a lehetőséget, hogy a vadnyugaton éljenek.

Az úton a nők rutinszerűen tágították a konvenciók határait, szükségből, vagy azért, mert szívesen cserélték megszokott öltözküket férfiruhára és látták el az utazás során szükséges feladatokat. Néhányan tartottak attól, hogy a civilizálatlan vadonban az etikett félredobása, valamint az új szerepben és kötelességek között végzett tevékenység női identitásuk elvesztéséhez vezet. Voltak, akik örültek, hogy megszabadulhatnak a hosszú ruháktól, a kesztyűktől, és férfi módra lovagolhatnak, társzereket hajthatnak és vadászhatnak. Ilyen asszony volt Sarah Raymond Herndon, aki 24 vagy 25 éves volt, amikor családjával a montanai Virginia Cityben telepedett le 1865-ben. Emlékirataiban →

A vödör mögött

Egy asszony tehenet fej a coloradói hegyekben 1900 körül. Talán a vadnyugaton tapasztalt nehézségeknek köszönhető a női telepések bajtársiassága, rugalmassága és a nagylelkűsége

elragadtatva írta, hogy az út során módja nyílt cserkészni, horgászni, lovagolni és még a hosszú szoknyától is megmenekülni.

Sok telepes azért kerekedett fel, hogy földre tehesen szert, és sok nő is, aki családi kötelekben utazott, arra törekedett, hogy területet igényeljen az 1862-es telepestörvény, a *Homestead Act* értelmében. A földigénylést beadó telepesek közül jellemzően minden tizedik magányos (megözvegyült vagy elvált) nő volt, akik a szövetségi birtokelosztási szabályok értelmében kb. 65 hektár földet kaphattak a háztartás fejeként, ha elmúltak 21 évesek, befizették a regisztrációs díjat, a telken laktak és bizonyították, hogy „fejlesztették” a területet.

A telepes asszonyok által írott naplók és feljegyzések bizonyítják, hogy nagyon nehéz volt az életük: a környezet kihívásaival, a társadalmi elszigeteltséggel és a látszólag soha véget nem érő házimunkával kellett szembenézniük. A prérin élő egyik nő nyomasztó személyes dilemmáját jegyezte fel a naplójába: egye meg az utolsó csirkéjét, vagy tartsa meg társnak. Történeteik tele voltak női bajtársiassággal, rugalmassággal és találékonyssággal – megosztották házi patikaszerüket, kerteket neveltek, hogy felvidítsák a komor épületeket, és kezükbe vették a birtok irányítását, ha a férj nem volt jelen, meghalt vagy hasznavehetetlen lett.

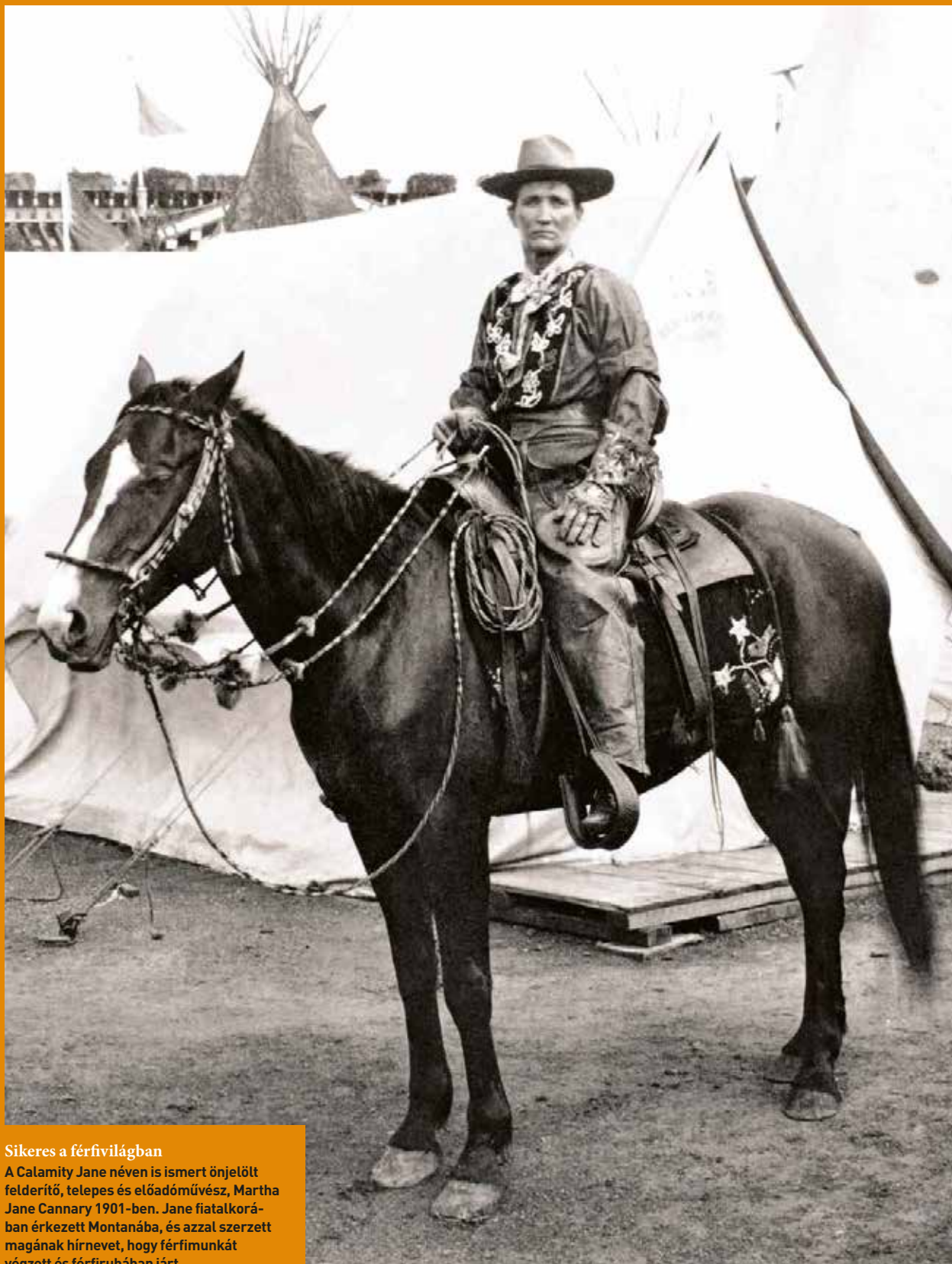
Az újonnan létrejövő városokban a nők ritkaságszámba mentek: a korai bányásztelepüléseken a férfiak, nagyjából kilenc az egyhez arányban, számbeli fölényben voltak. Sarah Herndon Virginia City bányásztelepét energikus és fejlődő közösségként írta le, ahol a férfiak úgy tolokodtak a bányaengedélyért, mint

„méhek a kaptárban”, és „mély, földbe ásott lyukak és magas szemétkupacok” maradtak utánuk. Ezekon a gyorsan fejlődő településeken jól megfizették a lakhatást, a mosodát és a prostitúciót. Nemcsak az aranyásók szerezhettek és veszíthettek el vagyont, hanem a női vállalkozók is – bár ők könnyen váltak áldozattá.

Lépések a választójog felé

A 19. században a határvidéken élő asszonyok lépéseket tettek a politikai választójog megszerzéséért. Wyoming területe 1869-ben adta meg a választójogot a nőknek, ugyanabban az évben létrehozták az Országos Női Választójogi Szövetséget (*National Woman Suffrage Association*), bár ez nem pusztán a nők választójogi küzdelmét tükrözte, hanem azt a törekvést is, hogy érvénytelenítsék a fehér asszonnyal élő afroamerikaiak szavazatait. Nyolc további állam biztosított választójogot a nőknek, és valamennyi nyugati volt: Colorado (1893), Utah és Idaho (mindkettő 1896), Washington (1910), Kalifornia (1911), Oregon, Kansas és Arizona (mind 1912). Ez azt jelzi, hogy a faji kérdésekben mutatkozó határvidéki geopolitikai repedések, a pionír asszonyok rátermettsége és a „civilizáló” női hang meghallgatását ösztönző eszmék hozzájárultak a választójogi törvények megvalósításához.

Másutt a nők különféle módokon határozták meg a nemi normákat. Martha Jane Canary – akit csak Calamity Jane-ként ismernek, és akit Doris Day alakított egy 1953-as musicalben –

GETTY IMAGES

Sikeres a férfivilágban

A Calamity Jane néven is ismert önjelölt felderítő, telepes és előadóművész, Martha Jane Cannary 1901-ben. Jane fiatalkorában érkezett Montanába, és azzal szerzett magának hírnevet, hogy férfimunkát végzett és férfiruhában járt

Magányos szántás

Családi gazdaság a nebraskai Custer megyében 1885 körül. A telepestörvény 1862-es elfogadása és 1900 között a kormány nagyjából 400 ezer családnak osztott ki olcsó földet

Betyár férfiruhában Pearl Hart (1871–1955 körül) kanadai postakocsirabló férfiruhában. Néhány nő a vadnyugaton azért öltözött férfinak, hogy így kövessen el bűncselekményeket

GETTY IMAGES/ALAMY

Lepényvadászat

Egy nő bölénylepényt (ürüléket) gyűjt Kansasban, 1893 körül. A fában szegény Nagysíkságon ez fontos tüzelőanyag volt – és begyűjtése gyakran az asszonyokra maradt

arról volt ismert, hogy fittyet hányt a női konvenciókra. Telepesek gyermekeként érkezett Montanába az 1860-as évek aranyláza idején. Azzal szerzett hírnevet magának, hogy férfimunkát végzett (öszvéreket hajtott, a hadsereget kísérte), no meg azzal, hogy férfiruhát viselt.

Rejtélyes figura volt, akiből valóságos híresség lett a határvidéken. Calamity Jane a 19. század végén lépett fel vadnyugati showműsorokban, rájátszott a „női felderítő” hírnevére, magabiztosan ecsetelte az újságíróknak és a szalonok közönségének, hogy miként menthette volna meg Custer tábornok életét, miként futamította meg az indián banditákat a Deadwood postakocsin, és egy hentesbárdal hogyan fogta el „Vad Bill” Hickock gyilkosát. Jó előadó volt, aki ha a sztori megkívánta, lazán kezelte az igazságot, ügyesen reklámozta a vadnyugatot azzal, hogy az a nagy kalandok és remek történetek szülőföldje.

Utazóként, a társadalom peremén élő, a férfiak társaságában otthonosan mozgó, köztük a helyét megálló férfias nőként szerzett tapasztalatai előrevetítik a képlékeny szexuális és nemi identitás modern megközelítését. Calamity Jane egyszerre volt hírhedt és elfogadott személyiség, hiszen a pionír idők „vad és zűrzavaros” különsegeire és a „vadnyugati szellem” eleven megidézésére irányította a figyelmet, viszont kritikussai leszólták önfejűsége és nőietlen tulajdonságai miatt.

Eltérő életmód

A jelentős nemi korlátozások korszakában, ha egy független nő „átment férfiba”, változatos lehetőségek nyíltak számára – a munka, a szabad mozgás, a biztonságos utazás terén. A vadnyugat különösen alkalmas volt arra, hogy aki akart, az a társadalmi normáktól eltérő életmódot folytasson, hiszen az demográfiailag instabil, politikailag, jogilag és társadalmilag is megengedő volt, és rengeteg olyan ember lakta, aki új életet akart kezdeni.

Vegyük a Félszemű Charlie (Charlotte Parkhurst) esetét. Vermontban árvaságra jutott, és fiúruhában kezdett járni, 1849-

A kítűző Elizabeth Cady Stanton századik évfordulóját ünnepli. A vadnyugaton a női szervezetek már korán mozgalmat indítottak a nők választójogáért

ben, a kaliforniai aranyláz idején szerencsét próbált, 1868-ban szavazott az elnökválasztáson, és jól ismert nyugati-parti postakocsi-vezető lett. „Harminc év színlelést” követően (ahogyan a *New York Times*-ban írták), csak 1879-ben bekövetkezett halála után fedezték fel valódi nemét.

Akkoriban a férfiruha viselése gyakorlatias megoldás lehetett: a megélhetés vagy a munka eszköze, valamint a határvidék gyümölcsseihez való hozzáférés jogalapja. A coloradói *Central City Weekly Register*, arra a bevett gyakorlatra reflektálva, hogy a nők férfiként jelentek meg, amikor bányászati jogokért folyomdta, odáig ment, hogy kijelentette: „a nők mániája, hogy férfiruhát hordjanak”. Az a döntés, hogy valaki „átmegy férfiba”, mélyen politikai jellegű is volt, és egyesek útja a férfiak világában a nemek közötti egyenlőség kifejeződésének fontos módja lett.

Ahogy Elizabeth Cady Stanton nőjogi aktivista 1869-ben, a *The Revolution* egyik cikkében írta: „ha a nemünk elrejtése során azt tapasztaljuk, hogy ugyanolyan biztonsággal járhatunk-kelhetünk a földön, mint a férfiak, akkor asszonyiségünket mély titokban fogjuk tartani”, egészen addig a napig, amikor „úgy öltözhettek majd, ahogy nekünk tetszik”.

Néhányaknak a férfiruha viselése megkönnyítette, hogy nyomon kövessék hűtlen szeretőjüket, meneküljenek egy bántalmazó kapcsolatból, vagy sikeres bűncselekményt hajtsanak végre. Az utóbbi időnként visszaütött – mint ahogy Pearl Hart, a „leánybandita” esetében, akinek végül a bevett áruhaja könnyítette meg az elfogását. Mások számára a maszkulin maszk lehetővé tette, hogy kilépjenek a nem bináris nemi identitásukból, vagy hogy más nőkkel folytassanak romantikus kapcsolatot. Persze a gender unortodoxiának ezt a fontos, „rejtett történetét” csak mostanában állásuk elő.

A határvidéki asszonyok hangját naplók és feljegyzések gazdag tárháza őrzi, de a nem fehér, írástudatlan és nonkonform figurákról – mint például a nem bináris identitásúakról vagy a leszbikusokról – még mindig alig tudunk valamit. A korszakban élt indián asszonyok tapasztalatai szintén hiányoznak a történetből.

Horace Greeley közelről találkozott ezzel a sokszínű nemi dinamikával. 1859-ben postakocsin egy ifjú aranyásóval utazott együtt, aki a bányavidékre tartott, és tele volt a gazdagságot kergető álmokkal. Amikor az argonauta (ez volt a beceneve a nagy reményekkel nekiinduló aranyásóknak) leszállt, a kocsis közölte Greeleyvel, hogy a merész fiatalember valójában nő. A „Tarts nyugatra, fiam!” remek szlogen, de hamis képet fest a vadnyugat történetéről. 🌐

A férfiruha viselése megkönnyítette, hogy nyomon kövessék hűtlen szeretőjüket, meneküljenek egy bántalmazó kapcsolatból, vagy sikeres bűncselekményt hajtsanak végre

Karen R. Jones kultúrtörténész, a Kenti Egyetem professzora

Utazó márkák

NDK gyártmányú Trabant 601-es, Yves Saint Laurent táskával a hátsó ablakában egy nyugat-berlini bevásárlótúrából jövet, nem sokkal a fal megnyitása után

AZ EGYSÉG ÁRA

A huszadik századi történelem világhírű szakértője, **Ian Kershaw** első kézből tapasztalhatta meg a történelemformáló 1989-es eseményeket Berlinben. Élményeit felidézve a helyi és a globális utóhatásokat is elemzi

A berlini fal 1989. november 9-i „leomlása” kivételes élmény volt. Persze nem hullott szét egyetlen éjszaka alatt, a lebontása valójában hetekig tartott, de azonnal elkezdődött, hiszen a fiatalok – köztük az egyéves nyugat-berlini kutatóintézeti munkám idején velem tartó két fiam – folyton felkapaszkodtak rá, és darabokat törtek ki belőle. Ugyanakkor szimbolikus értelemben azon az éjjelen ért véget Németország – és Európa – hidegháborús kettéosztása.

A következő napok önkívületi állapotban teltek, kelet- és nyugat-berliniek mámorosan ölelkeztek, a keletiek elárasztották a nyugati üzleteket és áruházakat, ahol első ízben vehettek pillantást a fogyasztási cikkek bőséges választékára. A bankok is kinyitottak a hétvégén, és üdvözlésként nyugati százmárkásokat (*Begrüßungsgeld*) osztogattak a keleti állampolgároknak, akik késlekedés nélkül el is költötték. Tömve voltak a metróállomások, a szerelvényekben pedig annyi utas zsúfolódott össze, hogy a metrók néhány megállón egyszerűen áthajtottak.

Izgalmas élmény, egyben zavarba ejtő is egy forradalom kellős közepébe csöppenni, senki nem tudta, mi fog történni ezután. A keletnémet rendszer összeomlásával párhuzamosan szinte naponta láttak napvilágot a határátkelésről és egyebekről szóló új rendelkezések. Mobiltelefon és internet hiányában rendszert a napilapokból és a televíziókból tájékozódhattunk.

A düledező, de azért még létező NDK-ba újféle módokon is be lehetett utazni, 1989 karácsonyán első alkalommal léptük át a Checkpoint Charlie határátkelőt kocsival, s a Kelet-Berlintől még keletebbre fekvő kellemes tóhoz, a Müggelsee-hez kirándultunk. Voltam már ott korábban, egy kelet-berlini kutatóút során, 1981-ben is, akkor egy (minden bizonnyal Stasi-ügynök) kíséreléssel. Ebben az időben még hatalmasnak éreztem a távolságot otthonomtól a nem túl baráti környezetben, 1989-ben viszont feleséggel és fiaimmal szinte szürreális tapasztalatban volt részünk, a nagy jelentőségű változások lehető legegyszerűbb bizonyítékaként. Szédítő iramban zajlott a politikai-gazdasági átalakulás, s üdítő élmény volt átélni.

Utólag visszatekintve, ez az átalakulás nyilvánvaló és kérelhetetlen úton-módon történt, akkoriban ez mégsem érződött így. A legtöbb keletnémet – és sok nyugati is – eleinte úgy vélte, némileg „emberarcúbb” szocializmussal, de fennmaradhat az NDK, az idealisták az előzőnél – sőt a nyugati kapitalizmusnál – jobb rendszer létrejöttében hittek. Kezdetben nem sok szó eset az egyesítésről, hetekbe tellett, amíg reális és közvetlen lehetőségként előkerült. Még az év vége előtt átalakult azonban a keletnémet tiltakozások jelszava: a „Mi vagyunk a nép”-ből „Mi egy nép vagyunk” lett. S amikor Helmut Kohl nyugatnémet kancellár 1989 karácsonya előtt Drezdába látogatott, már hatalmas tömeg skandalta szinte extázisban az „egységes német hazá”-t. A lelkes fogadtatás elhitette vele, hogy kézzelfogható távolságban lehet az egység.

Egy évvel a fal leomlása után már hárommillió keletnémet volt állás nélkül, tízezrek mentek az ország nyugati felébe munkát keresni

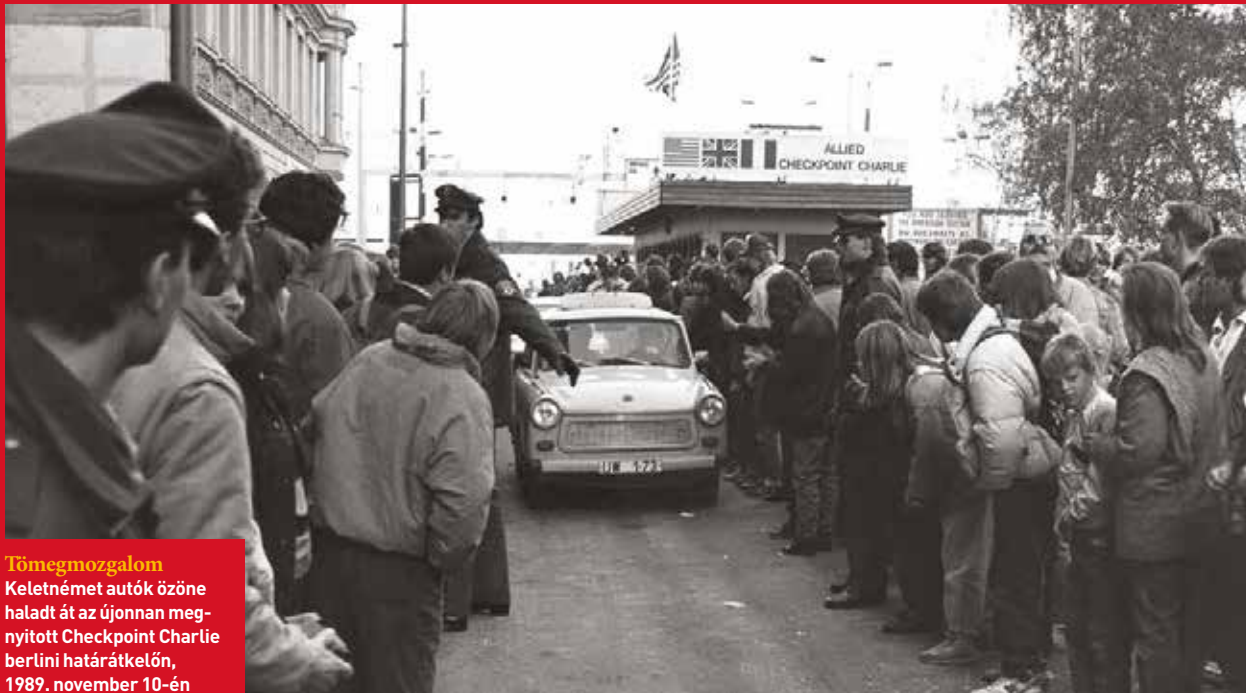
Akkor még az sem volt világos, pontosan milyen formát ölthet, miként következhet ez be, és hogyan oldhatók meg olyan összetett gazdasági problémák, mint a haldokló keletnémet márka átváltása nyugatnémet márkára. Németország egyesítése nem lehetett csupán belügy, a háború utáni rendezésért jótálló és Berlint ellenőrző hatalmakat, az Egyesült Államokat, a Szovjetuniót, az Egyesült Királyságot és Franciaországot is be kellett vonni. Végül nem is egyesülés, hanem nemzetközi felhatalmazással a keleti országhalibarati „átvétele” történt. Politikai értelemben Kelet-Németország a kibővített Német Szövetségi Köztársaság része lett, amelynek 1949-es alkotmánya érintetlen maradt. Gazdaságilag az 1:1-hez közelítő átváltási árfolyam – miközben a valós érték inkább 1:8-hoz arányt diktált volna a nyugatnémet márka javára – a keletnémet fogyasztóknak kedvezett, közülük korábban sokan nem tudták a megtakarításaikat mire költeni. A versenyképtelen iparágak viharos sebességgel épültek le – állami szubvenció híján ezek zömmel nem maradhattak életben –, és gyorsan szaporodott a munkanélküliek száma. Egy évre rá már hárommillió keletnémet volt állás nélkül, tízezrek mentek az ország nyugati felébe munkát keresni.

A Kelet vége

A keletnémet állam bukása 1990 első heteiben következett be, a nyugatnémet „átvétel” elfogadását – a nyugati márka vonzereje mindent felülírt – az 1990. márciusi keletnémet választások erősítették meg. Ebben az évben mondott le hivatalosan is Nyugat-Németország a második világháború végén Lengyelországhoz csatolt volt német területekről. Végző akadályként július elején a valutareformot is megoldották. Az utolsó lépéseket a fennmaradó nyári hónapokban, gyors ütemben tették meg. 1990. október 3-án, az egyesülés hivatalos napján óriási népünnepély zajlott a 28 év után végre egységes Berlin utcáin.

Németország keleti részén alapvető változások kezdődtek, az emberek immár kiélvezhették az utazás és a nyugati áruk vásárlásának szabadságát, s azt, hogy nem kell többé félniük a Stasi besúgóitól. A kapitalizmusba való átmenet első gazdasági sokkjának csillapodásával és a roszakatag keleti infrastruktúrába áramló nyugatnémet tőke érzékelhető hatásával, az év végén már csak kevés volt NDK-s érzett nosztalgiát a kommunizmus iránt. Ez persze nem feltétlenül jelentette a Nyugat imádatát. A fal megnyílása után megszabadultak a keletnémet rendszer vezetésében szerepet vállalóktól, a hiteltelenné vált ideológia képviselőitől és a Stasi-kapcsolattal rendelkezőktől, nyugatnémet politikusok

Tömegmozgalom

Keletnémet autók özöne haladt át az újonnan megnyitott Checkpoint Charlie berlini határátkelőn, 1989. november 10-én

Egységre törve

Helmut Kohl kancellár és az utolsó keletnémet miniszterelnök, Hans Modrow 1989. decemberi találkoztóját a mindkét német állam zászlaját lengető tömegek nyomatékosították a drezdai utcákon

Felkészülni, vigyázz...!
Keletnémetek gyülekeznek egy nyugat-berlini bank előtt 1989. november 10-én, hogy hozzájussanak az ajándék százmárkásaikhoz

és köztisztviselők érkeztek a helyükre, s a korábbi keleti tartományok gazdasági átalakítását már nyugati szakértők vezényelték le. A szükségesnek ítélt nyugatnémet „átvétel” látványos jelei számos sérelmet szültek.

A kelet- és nyugatnémet mentalitás nem kapcsolódott össze olyan gyorsan, mint a politikai intézmények, megmaradt az érzés, hogy a keletiek másodrendű állampolgárok, gazdaságilag hátrányos helyzetűek, holott az egyesítést követően hatalmas összegeket fektettek be keleten. Mindkét országrészben létezett rasszizmus és nacionalizmus, de a hivatalosan internacionalista kommunizmus felszíne alatt, keleten még erősebben voltak jelen. A szovjet blokk felbomlása és a délszláv háború nyomán a kelet-európaiak tömeges bevándorlásával különösen keleten szaporodtak meg a külföldiek elleni támadások. E tekintetben még mindig van különbség kelet és nyugat között: a jobboldali populistá Alternatíva Németországért (AfD) párt legnagyobb bázisa az ország keleti felén van.

A fal lebontása utáni változások, a felfordulás csillapultával, kisebb mértékben érintették közvetlenül a nyugatnémeteket, mint a volt keletieket. Ezzel együtt jelentős következményekkel járt az egyesülés: alábecsülték a keleti rész újjáépítésének költségeit, a német gazdaság recesszióba fordult, megduplázódott az államadósság, meredeken nőtt a munkanélküliség, a „szolidaritási hozzájárulás” – a keleti rész újjáépítésének finanszírozására bevezetett adó – egy idő után felborzolta a kedélyeket. Az összefüggő gazdasági problémák miatt az 1990-es évek végi Németországot nyugodt szívvel lehetett „Európa beteg emberének” tartani.

Elporladó nagyhatalom

Bár a berlini fal leomlása a hidegháború szimbolikus végpontja volt, e különleges dráma utolsó felvonása még legalább két évig elhúzódott. A szovjet befolyási övezet közép- és kelet-európai államai 1989 őszén dominóként dőltek le, maga a Szovjetunió is szétbomlott a gazdasági összerokadás és a politikai robbanás kettős nyomása alatt. 1991 őszéig még valamelyest tartotta magát, s a világ ámulattal nézte, ahogy az egykor oly erős szuperhatalom végül elporlad, az év végén pedig nagyot nyögve darabokra esik.

A hidegháború befejeződése átalakította Európát, és megváltoztatta a globális hatalmi viszonyokat. A fal eltűnéséhez társuló örömet új problémák árnyékolták be. Az első öbölháború (1990–1991) ízelítőt adott a régióban egymást követő konfliktusokból. Jugoszlávia borzalmas etnikai háborúban omlott össze 1991-ben, s négy évre rá csupán kemény amerikai fellépés következtében sikerült úgy-ahogy békét teremteni. (A fegyveres konfliktusok sora 2001-ben ért véget.) A közép-európai és a balti államok az 1990-es évek elején sokat küszködtek a globális szabadversenyes kapitalizmushoz és a pluralista demokráciához való alkalmazkodással, s csupán fokozatosan – változó sikerrel – voltak képesek rá. Eközben Nyugat-Európa a mélyebb integráció felé indult, a szovjet blokkból kiszakadt közép- és kelet-európai államok lassú bevonásával. Ám az 1992-es maastrichti egyezmény megállította a politikai egyesülés a retorikában létező, de megvaló-

Bár a berlini fal leomlása a hidegháború szimbolikus végpontja volt, e különleges dráma utolsó felvonása még legalább két évig elhúzódott

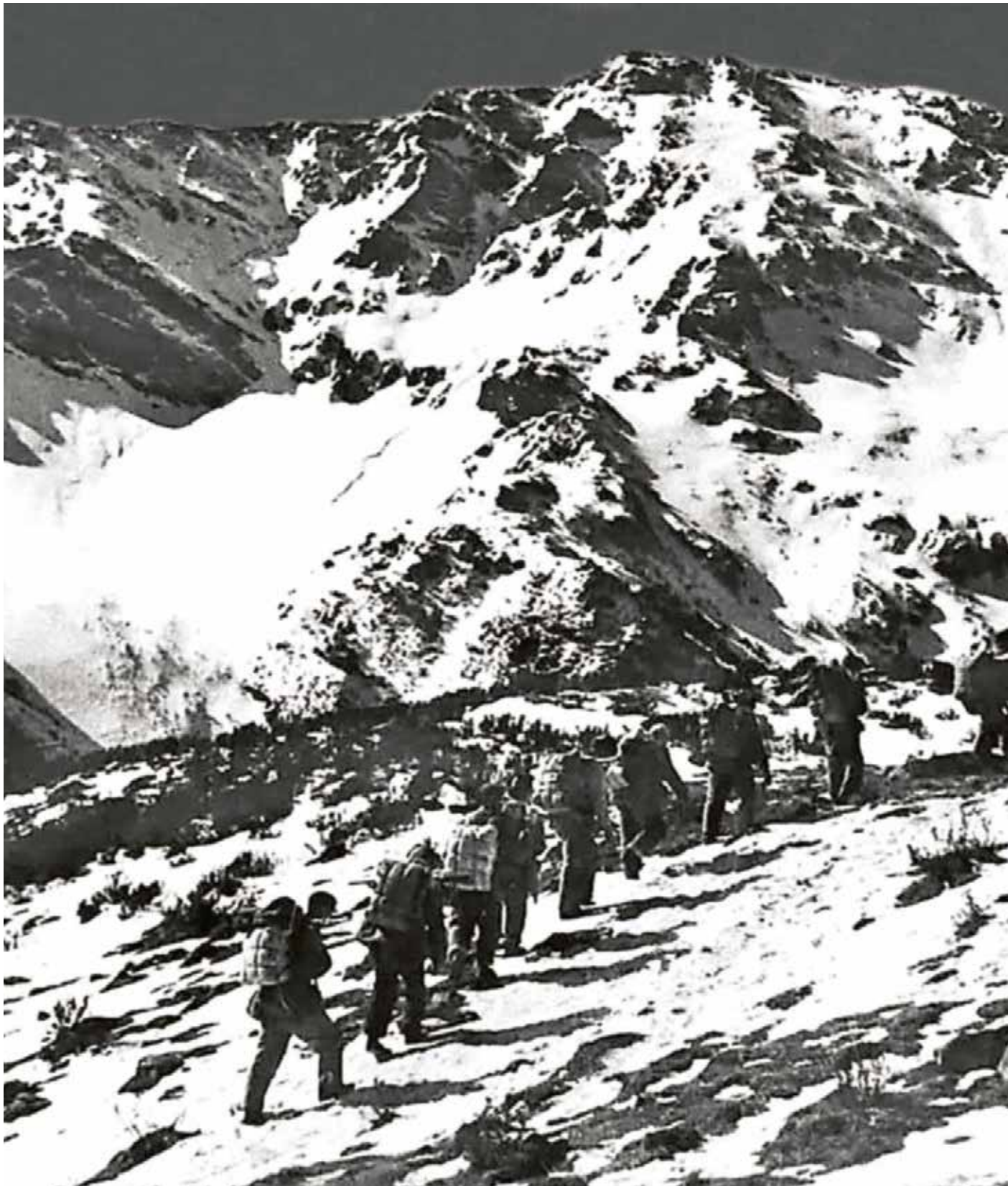
síthatatlan célkitűzését. Elegendőnek tartották a később eurónak elnevezett új közös valuta bevezetését, bár ez utóbbival az Európai Unió nem minden tagállama értett egyet.

A volt szovjet tagállamok tartósodó problémákkal néztek szembe. Oroszország kleptokráciába süllyedt, szervezett bűnözői csoportok fosztogatták az ország megmaradt vagyonát, a gazdasági leépülés és a kimagasló korrupció élén egy részeges, inkompetens vezető, Borisz Jelcin állt. A Nyugat semmit nem tett Oroszország kapitalista átalakulásáért, a NATO kelet-európai államokkal való kibővítése pedig csak még jobban aláhúzta az egykori szuperhatalom gyengeségét és megaláztatását. Ennek eredményeként került hatalomra 1999-ben új „erős emberként” Vlagyimir Putyin, az orosz nemzeti büszkeség és hatalom felébresztésére tett kísérlete népszerűséget szerzett neki odahaza és hosszú távú következményekkel járt a nemzetközi kapcsolatok tekintetében.

A berlini fal eltűnése Amerika globális dominanciáját, az egyetlen nagyhatalom által dominált nemzetközi kapcsolatok lehetőségét vetítette előre, ehelyett azonban egy új, kiemelkedően veszélyes, többpólusú hatalmi konstellációhoz vezetett. Kína mint felemelkedő új szuperhatalom, Oroszország, a megálázott régi (jelentős nukleáris arsenállal a birtokában), Irán és Szaúd-Arábia regionális erőcentrumok, valamint a nukleáris fegyverrel rendelkező észak-koreai diktatúra új nemzetközi kihívásokat idézett elő, miközben az Egyesült Államok is legyengült, megnyerhetetlen háborúba keveredve Afganisztánban és Irakban. A berlini fal ledőlése után kialakult világ radikálisan megváltozott. De vajon biztonságosabb lett-e?

A fal megszűnése utáni nagyjából egy évtizedben hatszorosára nőtt a globális kereskedelem, amelyből Európa nyugati és keleti fele is hasznot húzott. Megállíthatatlannak tűnt a globalizáció. De nem csupán előnyökkel járt, a mérleg másik serpenyőjét lehúzta a növekvő egyenlőtlenség, az állások bizonytalannabbá válása és az alig regulázott bankok, melyek nem sokban különböztek a játékkaszinóktól. Sokan érezték veszélyben az identitásukat, ahogy könnyebbé vált a világ szegényebb részéről a gazdagabbra történő migráció. A változások visszaütöttek, újra magasra csapott a populizmus, s ez már a liberális demokrácia azon alapértékét vette ostrom alá, melyet eleinte látszólag a berlini fal megsemmisülése jelképezett. 🌐

Sir Ian Kershaw a 20. századi német történelem szaktekinetelye, a Sheffieldi Egyetem professor emeritusa. Legutóbbi könyve: *Roller-Coaster: Europe, 1950–2017* (Allen Lane, 2017)

➔ Menekülés a győzelembe

Egy csapat kínai katona menetel a hófödte csúcson az 1934-ben kezdődött, úgynevezett „hosszú menetelés” idején. A nagy kerülőkkel tarkított visszavonulás során a Csianghszi tartománybeli bázisukról indultak el a Kína északnyugati részén fekvő Senhszi tartományba. A kommunisták Csang Kaj-sek Kuomintang hadserege elől menekültek: először nyugatra, majd északnak fordultak, egy év alatt 8000 mérföldnyi utat tétve meg. A körülbelül 80 000-es seregből a katonák csupán egytizede ért a kimerítő utazás végére; legtöbbjüket megölték a harcokban, betegség vagy éhínség végzett velük. A menetelést később Mao Ce-tung és Csou En-laj vezette, ők lettek a polgárháború központi alakjai, amely a kommunisták győzelmével ért véget 1949-ben.

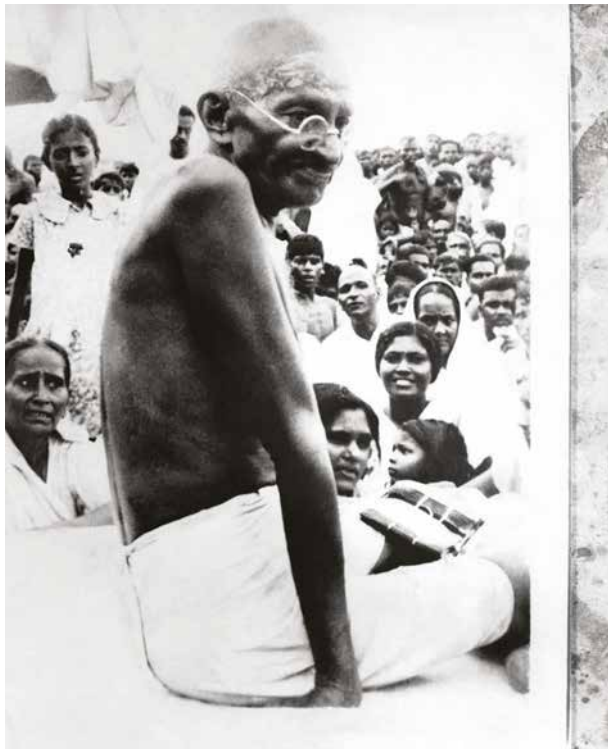
EGY ÉV KÉPEKBEN

1934

Animáció és agitáció, kisugárzás és királygyilkosság

Miközben a kínai kommunista csapatok a túlélésért meneteltek, jobboldali nacionalista vezetők találkoztak Olaszországban.

Richard Overy mutatja be azt az évet, amikor művészek, filmkészítők, női atléták, tudósok és szélhámosok kerültek az újságok címlapjára →

🕒 A hangtalanokhoz intézett beszéd

Mahátma Gandhi, a Kongresszus-párt vezetője 1934. augusztus 6-án az indiai kasztrendszeren kívül eső, páriáknak vagy „érinthetetleneknek” is nevezett, legalsó kasztokba tartozókhöz beszél. Gandhi az 1932-es brit döntés ellen kampányol, amely arra irányult, hogy külön helyi választásokat tartsanak a legalsó kasztokba tartozóknak (és más indiai kisebbségnek), tovább erősítve kirekesztett helyzetüket. A döntést még az év folyamán hatályon kívül helyezték. Gandhit sokszor zárták börtönbe erőszakmentes tiltakozása és a brit uralom elleni fellépése miatt, de kitarató kampánya segített abban, hogy India 1947-ben elnyerje függetlenségét.

🕒 A szakadár

Részlet a radikális mexikói művész, Diego Rivera 1934-ben, a mexikóvárosi Palacio de Bellas Artes számára festett, *Az ember a világ ura* című alkotásából. A freskó eredetileg az akkoriban épült New York-i Rockefeller Center megbízásából készült, és az *Ember a keresztúton* címet viselte. Rivera 1933-ban végzett azzal a változattal, amelyre Lenin portréját is ráfestette, amit nem volt hajlandó eltávolítani, amikor megkérték rá. Emiatt a freskót a következő év januárjában megsemmisítették. Ezen a második, mexikói változaton Rivera Lenin mellett Trockij, Marx és Engels (az itt közölt részleten nem látható) alakját is megörökítette.

GETTY IMAGES/BRIDGEMAN

🕒 Kínos szövetség

A láthatóan feszengő Adolf Hitler a jóval magabiztosabb Benito Mussolini mellett pózol az 1934. június 14-én, Velencében tartott államközi találkozón. Ez volt az első hivatalos külföldi útja 1933-as birodalmi kancellárrá történt kinevezése óta, és ekkor találkozott először az olasz fasiszta vezérrel. Hitler korábban csodálta Mussolinit, amiért olyan sikeresen ragadta magához a hatalmat, de nem szerette megosztani a rivaldafényt az egoista, arrogáns olasz vezetővel. Idővel megváltozott a kapcsolatuk: Mussolini bosszúságára Hitler lett a tengelyhatalmak meghatározó vezetője.

🕒 Lekaszabolják a gyilkost

Egy francia lovas rendőr lecsap Vlado Černožemskire, miután a bolgár bérgyilkos 1934. október 9-én lelőtte I. Sándor jugoszláv királyt. A király hivatalos látogatásra érkezett Marseille-be, ahol Černožemski, a macedón forradalmi szervezet tagja lelőtte; a bolgárt a tömeg azonnal megrohanta és (a jelentések szerint) agyonverte. A francia külügyminiszter, Jean-Louis Barthou is életét vesztette a merénylet során.

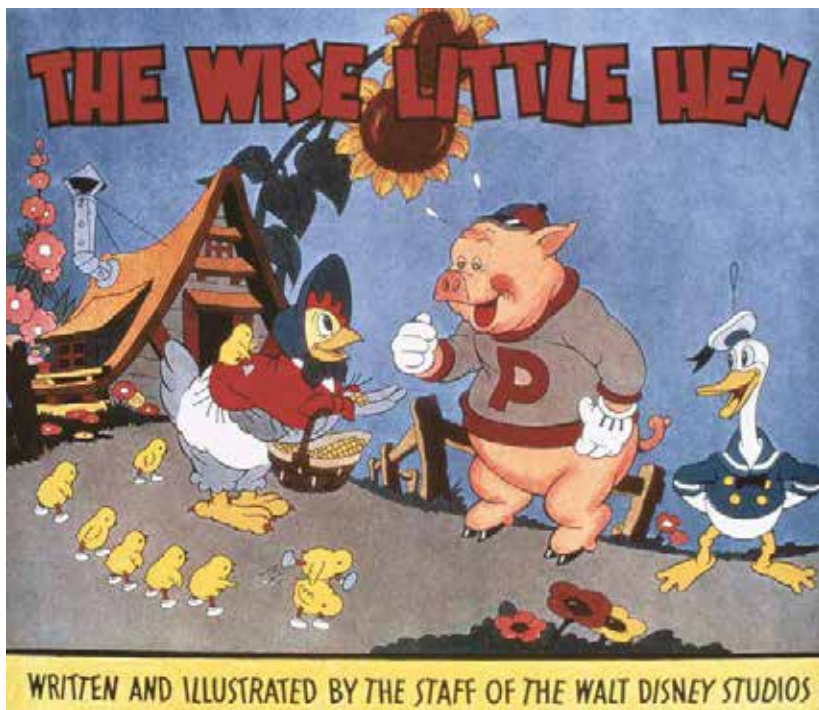

🕒 Teljes gőzzel előre

A *Flying Scotsman* hasít a síneken London és Edinburgh között. 1934. november 30-án a London and North-Eastern Railway vasúttársaság Class A3 4472 gőzmozdonya átlépte a 160,9 km/h sebességet, ami hivatalos rekord volt. Ezt a tempót a tesztmenet során, az East Coast Main Line vonalon mérték, Grantham közelében, és a mozdonyt Williams „Bill” Sparshatt, híres masiniszta vezette.

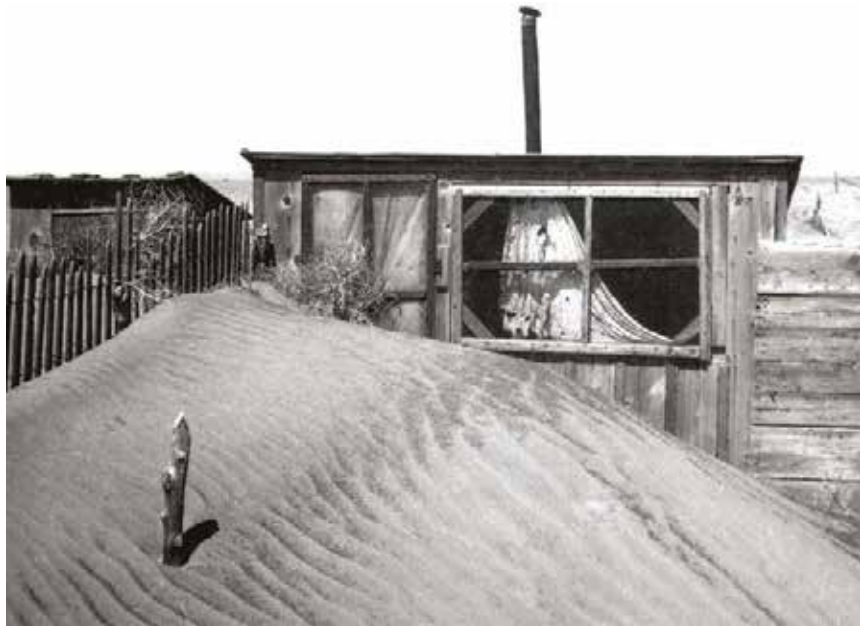
🕒 Kacsakeltető

Egy korai Walt Disney-rajzfilm plakátja. *A bölcs tyúkocskát* 1934. június 9-én mutatták be, és ebben láthatta a közönség első alkalommal Donald kacsát. Disney 1929 és 1939 között *Butuska szimfónia* címmel 75 rövidfilmet készített, elsőként használva a három színkivonatot alkalmazó Technicolor-eljárást, és kifejlesztette azt az animációs technikát.

➔ Pusztító homok

Hatalmas homokdomb zárja el egy ház ajtaját az oklahomai Cimarron Countyban, az 1930-as években az amerikai Középnugaton végigsöpörő homokvihar után. Cimarron County volt az úgynevezett „homoktál” epicentruma, amelyet a száraz, füves préri intenzív megműveléséből fakadó talajerózió hozott létre a Nagy-síkságon. A mélyszántás elpusztította a nedvességet megkötő és a talajfelszínét védelmező szívós füveket. 1934-ben az elhúzódozó aszály ökológiai katasztrófát okozott, ennek következtében több ezren vándoroltak a jobb jövő reményében Kaliforniába, és menekültek a középnugati szegénység elől.

➔ Nagyra törő

A német atléta, Selma Grieme a londoni White City stadionban, a Női Világjátékok magasugrás döntőjében, 1934. augusztus 10-én. 155 centiméteres ugrása alig volt kisebb, mint a testmagassága. Ezt a versenyszámot követően a 4×100-as női váltóban folytatta tovább. A Nemzetközi Női Sportszövetség 1922-ben azért indította útjára ezt a rendezvénysorozatot, mert a Nemzetközi Olimpiai Bizottság nem engedélyezte, hogy nők atlétikai és csapatjátékokban versenyezzenek. A Női Világjátékokon 19 országból érkezett, közel 200 atléta mérkőzött meg 12 versenyszámban.

➔ „14 frank és egy baba”

Arlette, a sikkasztó Alexandre Stavisky felesége egy francia magazin borítóján, 1933 végén vagy 1934 elején. Férje nagy vagyont halmozott fel hamis részvények eladásából, majd rendőröket, hivatalnokokat és politikusokat fizetett le, hogy fedezzék a csalásait. Amikor szorult a hurok, Stavisky Bayonne-ba menekült, de 1934 januárjában Chamonix-ban agyonlőtték. Halálát hivatalosan öngyilkosságként kezelték. Napvilágra került büntetési kapcsán széles körű tiltakozások kezdődtek, amelyek február 6-án, a párizsi Concorde téren a felfegyverzett rendőrséggel való összecsapásban csúcspontot értek el. A felirat szerint „14 frank és egy baba” volt minden, ami Stavisky 630 millió frankos vagyonából megmaradt. 🌐

Richard Overy

az Exeteri Egyetem történelemprofesszora

Kultúra

Könyvek, szerzők, beszélgetések a le nem zárult múltról

„Nagy-Britannia Európai
Unióból való kilépése
ideális pillanatnak tűnik,
hogy szembenézzünk azzal,
más nemzetek milyenek
látnak minket”, mondja
Neil MacGregor

„A magányos harcos,
aki szembeszáll
a zsarnoksággal,
régóta Anglia
önképének része”

CHRIS MCANDREW

Neil MacGregor beszélget Matt Eltonnal arról,
hogy a brexit bekövetkeztével hogyan látják
más országok Nagy-Britanniát és történelmét

„Az angol retorika egyik központi eleme a háborúzó Nagy-Britannia, és különösen a második világháború”

Matt Elton: A közelmúltban öt országot kerestem fel: Németországban, Egyiptomban, Nigériában, Kanadában és Indiában ment utána, hogy milyen képet alkotnak Angliáról és a múltjáról. Minek alapján választották ki, hogy ezt követően melyik öt ország kerüljön sorra?

Neil MacGregor: Nagy-Britannia 2016-os, a brexitről tartott népszavazását követő kilépése az Európai Unióból ideális pillanatnak tűnt, hogy szembenézzünk azzal, más nemzetek milyenek látnak minket. Angliának rengeteg országgal kell majd újratárgyalnia a helyzetét, és amint ezek a tárgyalások előrehaladnak, fontos lesz, hogy kicsit jobban megértsük, mit gondolnak rólunk a partnereink.

Amennyire lehetett, próbáltunk a világ minden tájáról választani, és olyan országokra fókuszálni, amelyek kulcsfontosságú partnereink lehetnek a brexit után.

Természetesen az Egyesült Államokról is szót kell ejtenünk, de ott az ország méretei miatt úgy döntöttünk, hogy változtattunk az eddigi gyakorlaton. Los Angelesben és Bostonban is forgattunk, mert ez a két hely a történelem során eltérő kapcsolatban állt Angliával. Boston a 18. században Anglia ellen felázadt régi gyarmatváros, amelyre a 19. században az ír éhínség is jelentős hatást gyakorolt (rengeteg ír emigrált a városba).

Los Angeles viszont sosem volt az észak-amerikai angol gyarmatok része, de mivel ott található Hollywood, ez a város nagyban meghatározta, mit gondolnak Angliáról a világban.

Ausztráliát is meg akartuk vizsgálni, mivel az angol politikusok szerint egyik korai kereskedelmi partnerünk lehet a brexit utáni világban. Egyébként is régi történelmi és birodalmi kapcsolatban állunk az ötödik kontinenssel, és a lakosság nagy részének közvetlen kapcsolata van Angliával.

Ehhez hasonlóan Szingapúrt is a brit gyarmati szerepe miatt választottuk, meg azért is, mert a brit politikusok az utóbbi időben az Egyesült Királyság jövőjéről

modelljét látják benne. Meg akartuk tudni, mit gondol most Nagy-Britanniáról Szingapúr (amely 1963-ban a Malajziai Államszövetség részeként nyerte vissza a függetlenségét – *a szerk.*), és vajon a lakossága úgy véli-e, hogy a brexit után Nagy-Britannia nagyobb léptékben ugyan, de olyan lehet, mint Szingapúr.

Végül az Európai Unió két olyan nemzetét is meg akartuk kérdezni, amelyekkel a népesség tekintetében a legszorosabb kapcsolatban vagyunk. Spanyolországban több brit él, mint bármely más európai országban – nagyjából 300 ezren –, Nagy-Britanniában pedig jóval több mint félmillió lengyel lakik.

Hogy megértsük a lényegét: Nagy-Britannia történelme és történelmi kapcsolatai ezekkel az országokkal tényleg létfontosságúak annak megítélésében, ahogyan most bennünket látnak?

Ez *minden* esetben így van. Meglepő, hogy ezek az országok mintha sokkal többet tudnának rólunk és történelmünkről, mint amennyit mi tudunk az övekről. A mi nézőpontunk sokkal elszigeteltebb, és csak Nagy-Britannia és Írország történelmére korlátozódik. Meglepő módon a különböző nemzetek

számára a történelem más-más részei fontosak, és ezeket előítéleteik, aggodalmaik és a Nagy-Britanniával fennálló speciális történelmi kapcsolataik határozzák meg.

A történelem mely fő fejezetei fontosak az ön által felkeresett öt országban?

Kétségtelen, hogy az általunk ebben az évadban feltérképezett országok közül három – Ausztrália, Lengyelország és Szingapúr – számára a második világháború lényeges szerepet játszik Nagy-Britannia megítélésében. Viszont az is egyértelmű, mennyire meglepődnek a külföldiek azon, hogy a brit politikusok az utóbbi években milyen nagy hangsúlyt helyeznek Nagy-Britannia törté-

A spanyol armada egy 16. századi metszeten. Az, hogy Anglia szembeszállt Spanyolországgal, a britek énképének sarokköve lett

Táncoló ausztrál őslakosokat ábrázoló, 20. századi kéregfestmény. Az európai telepesek velük szembeni viselkedésének megítélése ma is érzékeny politikai kérdés Ausztráliában

nelmi háborúira. Meghökkenetek, hogy Nagy-Britannia mennyivel többet beszél a régmúlt háborúkról, mint a parlamenti demokratikus rendszeréről.

Ez arra is rávilágít, hogy Nagy-Britannia miként határozza meg kapcsolatát Európával és a világ többi részével: gyakran használtak harcos, konfrontatív retorikát. A politikusok előszeretettel beszélnek Nagy-Britannia háborúiról, különösen a második világháborúban játszott szerepéről. Hatalmas szakadék van aközött, ahogyan Nagy-Britannia látja magát, és ahogyan mások látnak bennünket.

Nyugodt szívvvel kijelenthetjük, hogy Nagy-Britannia a többi országhoz képest meglepően erős háborús múlttal és hajlammal határozza meg önmagát?

Úgy hiszem, igen – és ez nem csupán a második világháborús példákra igaz. Spanyolországban például nagyon meglepődtek azon, hogy Nagy-Britannia még mindig egy olyan kicsiny, hősiés országnak látja magát, amely egyedül szállt szembe a hatalmas Spanyolországgal a 16. században lezajlott időszakos konfliktusai során, amelyeket politikai és vallási feszültségek szítottak. Szerintük ebből fakad az a torzulás, ahogyan a britek a mai napig gondolkodnak a spanyol politikáról. Mindkét aspektus aggodalommal tölti el őket: a háborúra való fókuszálás, és az az elképzelés, hogy Nagy-Britannia egyedül van. Ők nem úgy látják, hogy ezt igazolná a történelem.

Ön szerint kizárólag Nagy-Britannia a megszállottja ennek a mítosznak, és a többi nemzet nem?

Mint mondtam, Nagy-Britannia önmagáról és a világban elfoglalt helyéről szóló retorikája főként konfliktusokon alapul, és a második világháború volt a legutóbbi konfliktus, amelyben az ország fontos szerepet játszott. Ezért a háború értelmezése sokkal nagyobb részét adja a britek önértékelésének, mint más országokénak – ez alól talán csak Oroszország a kivétel.

Ugyanakkor Lengyelországot is teljesen meghatározza a második világháború, így a britek nem egyedülállóak abban, hogy innen származik az „eredetmondájuk”. Én mégis úgy hiszem, hogy a mi második világháborús olvasatunk sokszor veszélyesen szelektívnek tekinthető.

Az ön által említett emberek értik, hogy Nagy-Britannia miért fókuszál ilyen mértékben történelmének ezekre az aspektusaira?

Az általános nézet, hogy a spanyolokkal a 16. században vívott küzdelem óta a britek egy elszánt, a zsarnoki hatalommal szembeálló, kis nemzetnek szeretnék látni magukat. Ez a hatalom lehet Spanyolország, XIV. Lajos Franciaországa, Németország vagy Oroszország, de mindenképpen Nagy-Britannia énképének meghatározó eleme, hogy ő az idegen önkényuralommal dacoló magányos harcos. Azok számára viszont, akikkel a sorozat készítése közben beszélgettünk, nagyon nehéz a mai Európai Uniót hihetően beilleszteni az elnyomó, domináns hatalom narratívájába.

A Brit Birodalom szintén olyan történelmi kulcsnéző volt, amely kialakította Nagy-Britannia kapcsolatát a világgal. Ez miben nyilvánul meg?

Ausztráliának és Szingapúrnak közvetlen történelmi kapcsolatai vannak a birodalommal, és mégsem különbözhetnének jobban egymástól. Ausztráliában az európai telepesek leszármazottai tisztában vannak vele, hogy ők a birodalmi rendszer kedvezményezettjei voltak – az ausztrál kormány például ezért támogatta olyan készségesen az első világháborút és küldött Európába csapatokat. Ugyanakkor tudatában vannak annak is, hogy elődeik a nemzet őslakosságával szemben gyakran követtek el szörnyű dolgokat: kisajátítást, pusztítást és szándékos emberölést. Ez láthatóan nagyon jelentős politikai kérdés. →

„Spanyolországban Nagy-Britannia alkotmányos monarchiáját és parlamenti demokráciáját látják a stabilitás legfőbb garanciájának”

Meglepő volt hallani egy tekintélyes őslakos történész, Marcia Langton nézeteit, aki azt állítja, hogy az ausztrálok úgy érzik, a korona bizonyos mértékig védelmezte őket a telepesekkel szemben. Langton különösen a jelenlegi királynő szerepét méltatta, aki elismerte Ausztrália őslakos népességének jelentőségét és méltóságát azzal, hogy befogadta őket a birodalomba.

Miként látják a Brit Birodalmat Szingapúrban?

Ez nagyon más történet. Míg szerte a világon eltávolítják a birodalmi uralom jelképeit és szobrait, addig Szingapúrban két szobra is van Stamford Raffles-nek, aki 1819-ben megalapította a brit gyarmatot. Ez nagyon fontos dologról árulkodik.

Az alapítás bicentenáriuma négy új szobrot emeltek, Raffles újabban felállított alakja mellett azoknak is, akik segítettek Szingapúr létrehozásában – kínaiaknak, indiaiaknak és malájoknak –, ami a szobrászat eszközeivel bizonyítja, hogy Nagy-Britannia minden népcsoport minden tagjának szabad kereskedelmet és törvényes rendet biztosított. Tudják, hogy ez hatalmas ajándék, és Szingapúr jelenlegi prosperitását a birodalom történetének pozitív hatásaként értékelik. Viszont mind

Ausztrália, mind Szingapúr esetében fordulópontot jelent a második világháborús narratívában az a tény, hogy Szingapúr elesett 1942 februárjában. Ez mindent megváltoztatott. Nagy-Britannia hangzatosan megígérte, hogy Szingapúrt, Ausztráliával egyetemben, a végsőkig védelmezi. A leglényegesebb lecke, amelyet mindkét nemzet megtanult a háború során, az volt, hogy a britek nem tudták megtartani katonai ígéreteiket. Ez örökre megváltoztatta, hogy miként tekintenek Nagy-Britanniára, és azt a tanulságot vonták le belőle, hogy Nagy-Britannia önmagában képtelen alakítani saját jövőjét vagy a körülötte lévő világot, és szövetségesei – a Szovjetunió és az Egyesült Államok – nélkül nem tudta megtartani az ígéreteit. Ez gyökeresen más nézőpont a második világháborút illetően, mint ahogyan Nagy-Britanniában legtöbben látják, és amit az iskolában tanítanak.

Érdekes nézőpont. Ezen országok iskolarendszerében hogyan jelenik meg a brit történelem?

Ebből a szempontból a spanyolországi helyzet különösen érdekes. Először is meg vannak róla győződve, hogy nem az angolok győzték le az armadát, hanem az időjárás. Ráadásul szilárdan hisznek a „fekete legendának” nevezett jelenség folytonosságában (vagyis egy nemzet történetének kívülálló általi, hosszan tartó torzításában). Az ő esetükben ez a 16. századi spanyol inkvizícióról szóló Erzsébet-kori propaganda – ezek a történetek a hősiessé, hazardírozó angolokat dicsőítik, ami többek között Alfred Tennyson 19. századi költeményeiben is fennmaradt. Meggyőződésük, hogy ezek a művek azóta is mindent átszíneznek – noha egy kis igazság van bennük.

A spanyol történelemszemlélet másik sajátossága, hogy Nagy-Britannia alkotmányos monarchiájának és parlamenti demokráciájának példáját látja a stabilitás legfőbb garanciájának – és ebben az a különös, hogy 1975-ben, Franco diktatúrájában született nézőpontról beszélünk. A spanyolok ezért nagyon aggodnak amiatt, amit gyakran a brit demokratikus berendezkedés jelen válságaként és a parlamentáris hagyományok megtöréseként is lehet érzékelni.

Persze Spanyolországnak megvannak a saját tapasztalatai a népszavazás intézményét illetően: 2017-ben tartottak refe-

Stamford Raffles brit államférfi szobra, aki 1819-ben megalapította Szingapúrt. „Szingapúr jelenlegi prosperitását a birodalom történetének pozitív hatásaként értékelik”, mondja MacGregor

Második világháborús propagandaplakát Lengyelországból. „A lengyelek számára Nagy-Britanniával kapcsolatos történelmük lényegében a második világháború és a be nem tartott ígérek története. Ők úgy látják, hogy cserben hagytuk őket”, mondja MacGregor

rendumot az autonóm Katalónia függetlenségéről (amit azóta a spanyol alkotmánybíróság törvénytelennek nyilvánított). Ezért nagyon megfontolják, hogy miként kapcsolják össze a parlamenti demokráciát a referendummal. Kialakult bennük az az érzés, hogy a népszavazások nagyon gondos megfontolást és tervezést igényelnek. A spanyolok ezért olyan politikai modellnek tartják a 2019-es Nagy-Britanniát, amelyet részint nagyon csodálnak, részint viszont tudják, hogy komoly kellemetlenség eredője lehet.

Nem csupán az EU-referendumról beszélnek – hanem a skót függetlenségi népszavazásról is. Amiatt aggódnak, hogy egy népszavazás olyan módon oszt meg egy nemzetet, ahogyan az országos választások nem, és ezért veszélyesnek tartják.

Lengyelországban milyen nézőpont alakult ki?

Radosław Sikorskival, a korábbi lengyel külügyminiszterrel beszélgettünk, aki azt mondta, hogy a briteknek azt tanították, 1939-ben Lengyelországért léptek be a háborúba, miközben a britek bejelentették ugyan a hadba lépést, majd nem csináltak semmit. Így a lengyelek számára Nagy-Britanniával kapcsolatos történelmük lényegében a második világháború és a be nem tartott ígérek története. Ők úgy látják, hogy cserben hagytuk őket. Világos az álláspontjuk: szerintük 1939-ben, majd 1944-ben, a varsói felkelés idején Nagy-Britannia nem tudta azt tenni, amit tenni akart. Soha nem tudta igazán irányítani az eseményeket, ehelyett folyton szövetségeseivel működött együtt. Mégis úgy beszél saját történelméről, hogy nem mondja ki egyértelműen, a szövetségesei milyen szerepet játszottak benne.

Azok a lengyelek, akiket megkérdoztek, aggódnak a jövő miatt?

Lengyelországban leginkább az Európai Unió jövője ad aggodalomra okot. Még él az emléke annak, hogy – az ő értelmezésük szerint – Nagy-Britannia Jaltában kiszolgáltatta Lengyelországot a Szovjetunióknak. Úgy érezték, hogy az EU egyfajta biztonságot nyújt nekik Oroszországgal szemben, olyat, amilyen korábban nem volt. Nagy félelmük, hogy Nagy-

Britannia távozásával az EU meggyengül, és ők újból kiszolgáltatottá válnak Oroszországnak.

Mi nyugtalanítja még az embereket ezekben az országokban?

Azt hiszem, érdemes megjegyezni, hogy egyetlen beszélgetés egyetlen pontján sem fordult elő a brexittel kapcsolatosan a gazdaságra vonatkozó kérdés vagy aggodalom. Ehelyett az emberek a Nagy-Britannia által eddig nyújtott és a továbbiakban nyújtandó politikai hozzájárulásra fókuszáltak, és arra, hogy a brexit-döntésnek milyen hatása lesz majd a brit államberendezkedésre. Milyen hatással lesz majd ez Nagy-Britannia stabilitással, pragmatizmussal és a dolgok parlamenti elintézésével kapcsolatos jó hírnevére? Hogyan hat majd mindez a parlamenti demokráciára? Az általam

felkeresett minden országban ezek a kérdések merültek föl.

Beszélgetőpartnereink zöme világosan értette a brit parlamenti demokrácia szabályait, és ráadásul úgy tűnik, sokkal mélyebben, mint nálunk számos politikus és elemző. A referendum és a parlamenti demokrácia körüli zavar következtében nem látták tisztán, hogy kiknek a kezében van most a hatalom. Az emberekben, a referendumok útján, vagy a parlamentben, a parlamenti képviselőknön keresztül?

Ez a kérdés nagyon aggasztja őket, mivel évszázadokig ez volt számukra a parlamenti demokrácia modellje. Az emberek, akikkel beszéltem, úgy érzik, ezek az elvek és ez a gyakorlat most veszélybe került – és mivel Nagy-Britanniát évszázadokon keresztül egyfajta modellnek látták, elképzelhető, hogy az egész világra nagy hatást gyakorol majd. 🌐

Neil MacGregor történész,
a British Museum volt igazgatója

Ismeretlen vizek

Ezen a 16. század végi metszeten repülőhal ugrik át egy spanyol hajó felett, miközben az Újvilágba tart a passzázsélel

GETTY IMAGES

A változás szele

Lewis Dartnell bemutatja, hogy a passzatszelek megismerése hogyan indította be a felfedezések és az európaiak birodalomépítésének korát

A középkorban Európa legfeljebb stagnáló régióknak számított. Kis félszigetnél alig volt több a hatalmas ázsiai kontinens legvégén. Európa az Ázsiát átszelő szárazföldi kereskedelmi utak (amilyen a Selyemút is volt), illetve a földrész déli részén és az Indiai-óceánon át futó tengeri útvonalak alkotta hálózat legszélén szerénykedett.

A 15. század elején a helyzet lassan megváltozott. A felfedezések kora az Ibériai-félszigeten kezdődött, amikor a portugál tengerészek, akiket hamarosan a spanyolok követtek, elindultak az Atlanti-óceánon át, új területeket és kincseket keresve.

Az ezt követő időszakban hosszú távú tengeri kereskedelmi utakat, kolóniákat, előretolt helyőrségeket és hatalmas tengerentúli birodalmakat építettek ki, ami a bolygó körül uralkodó szeleknek volt köszönhető. A globalizáció és a mai világ kialakulásának első lépését a Föld légkörének alapvető keringési rendszere határozta meg.

Portugália a 15. század elején kezdte meg a nyugat-afrikai partok felfedezését. Eleinte a Szaharán keresztül karavánokkal érkező arany forrását szerették volna megtalálni. Később ki akarták kerülni az arab világot, és közvetlen tengeri utat nyitni Indiába és a nagy hasznot hozó fűszerkereskedelemhez. Az Atlanti-óceán szigetei – a Madeira-, a Kanári- és az Azori-szigetek – jó gyakorlóterepet jelentettek a viharos óceánokhoz. Az ide és az ezekről a szigetekről indított hajóutak adták az első leckéket az európai navigátoroknak a bolygó légkörének és óceánjainak átfogó mozgásairól, amelyeket hamarosan jobban megértettek, és ki is használtak.

A portugálok az évszázad nagy részét azzal töltötték, hogy lassan lefelé haladtak Afrika partjai mentén, míg végül elérkeztek a csúcshoz, és megtalálták az Indiai-óceánra átvezető utat. Az első hajóskapitány, aki 1478–1479-ben végig megtette az utat a foktól az Indiai-óceánra, Vasco da Gama volt. Ő jött rá, hogy az Atlanti-óceán déli részének végighajózása és Afrika megkerülésének legjobb módja, ha a kedvező szeleket és tengeri áramlatokat követve hatalmas kitérőt tesz a nyílt óceánon. Ez az útvonal több mint három hónapig tartott, és körülbelül 6000 mérföld volt, ami akkoriban messze a leghosszabb távnak számított a nyílt óceánon.

Még da Gama úttörő felfedezése előtt, Kolumbusz Kristóf megszerezte a spanyol korona támogatását egy nyugati irányú utazáshoz, és 1492-ben áthajózott az Atlanti-óceánon, hogy elérje a Kelet kincseit. Flottája a Kanári-szigetektől indulva a kelet felől fújó passzátszelekkel hajózott, míg váratlanul egy új kontinensbe futott bele, bár erről mit sem tudott. Miután néhány hónapot töltött a Karib-tenger feltérképezésével, Kolumbusz hazafelé vette az irányt, először északnak fordulva, hogy elkapja a nyugatról fújó szeleket, amelyek az Azori-szigeteken át Európába röptették.

Afrika körülhajózása és Amerika „felfedezése” után az európai tengerészek egy nemzedéken belül átszelték a világ összes óceánját, és körülhajózták a Földet. Ez a fordulat volt napjaink globális gazdaságának előhírnöke.

A felismert mintázat

Ez az ugrás a nagy távolságra fekvő területek felfedezésében azért volt lehetséges, mert a tengerészek kiismerték a Föld felszínén a megbízható szélrendszerek és az óceáni áramlatok mintázatát, ami meghatározta azokat a kereskedelmi útvonalakat, amelyek révén Európa meggazdagodott. Rájöttek például, hogy az Atlanti-óceán északi részén nyugat felé fújó passzátszelek sávjának tükörképe megvan a déli féltekén, és hogy a szelek rendszere, amely lehetővé tette, hogy az Atlanti-óceánon keresztül visszatérjenek Európába, a Csendes-óceánon is megtalálható. A szeleknek ugyanis globális mintázata van, amelyet a bolygó atmoszférájának alapvető körforgása okoz.

A passzátszelek lényegében északkeletről fújnak az Egyenlítő és az északi szélesség 30. foka közötti zónában, és délkeletről a déli szélesség 30. foka és az Egyenlítő között. Az északi szélesség 30. foka és a déli szélesség 30. foka fölött a passzátszelek nyugatról fújnak. Ha Európából az amerikai kontinensre akar valaki hajózni, egyszerűen induljon délre egy kicsit, először csatlakozzon be a passzátszelek zónájába, és vitorlázzon át vele az Atlanti-óceánon. A hazajutáshoz az ellenkező irányú uralkodó szélre van szükség.

Az uralkodó szelek váltakozó sávjai – a passzátszelek és a nyugatias szelek – a tenger felszínét hatalmas, körkörös áramlatokba rendezik, amit óceáni körforgásoknak nevezünk. Mivel a víz sok-

Az erő kihasználása

Hajó a kedvező szélben 1700 körül. Ekkorra az európai tengerészek megtanulták, hogyan használják ki a kedvező szeleket

ALAMY

Élelmiszererőd

Fort Belgicát a malukui Banda Neirán a hollandok építették a 17. században, hogy megszilárdítsák hatalmukat a szigeteken az ún. fűszerháborút követően

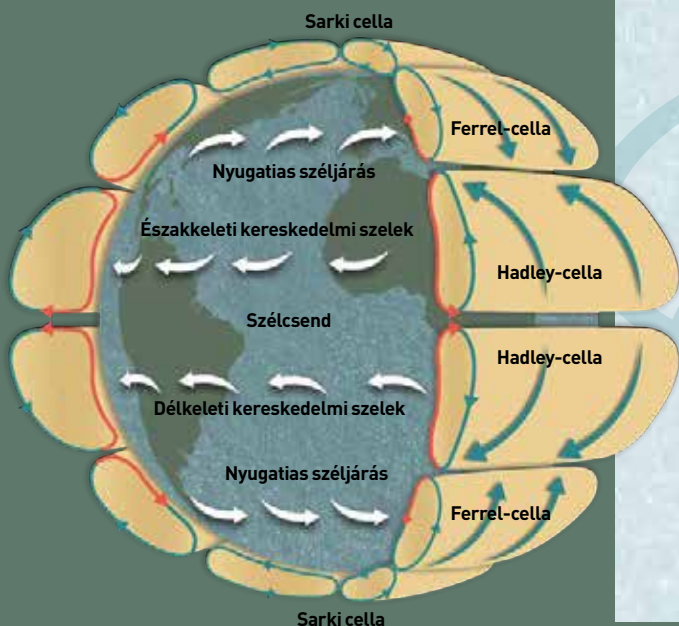
A globalizáció és a mai világ kialakulásának első lépését a Föld légkörének alapvető keringési rendszere határozta meg

Tájkép hajókkal

Table Bay, Dél-Afrika, 1683 körül. A háttérben látszó formálódó település lett az 1652-ben alapított Cape Town, amely az Indiai-óceánt átszelő holland hajókat szolgálta ki

Hogyan működnek a szelek?

A Föld Egyenlítője körül a meleg levegő felemelkedik, majd tovább áramlik a magasban, végül pedig újból leereszkedik a felszínre, nagyjából a 30. szélességi fok táján mind az északi, mind a déli féltekén. Ezek a légtömegek aztán a felszín közelében az Egyenlítőhöz visszatérve fejezik be ezt a vertikális körforgást. Az atmoszférának ezek a hatalmas áramlásai a Hadley-cellák (az angol meteorológus, George Hadley után) konvekciós áramlatok, amelyek az Egyenlítőt közrefogva ellenkező irányba fordulnak, mint a páros hengerek. Miközben ezek a felszíni szelek visszatérnek az Egyenlítő felé, a Coriolis-hatás miatt – a Föld forgása következtében – nyugatra terelődnek, és így keletkeznek a nyugatra fújó uralkodó szelek: a keleti passzát szelek. A Hadley-cellákon túl, még további két nagy körkörös áramlás van: a Ferrel-cellák, amelyet a 19. századi amerikai meteorológusról neveztek el. Ezek ellenkező irányban cirkulálnak, így az általuk létrehozott felszíni szelek a passzát szelekkel ellentétes irányba fújnak – ez a *westerlies*-nek nevezett nyugatias széljárás. Ezek a szélrendszerek – és a hozzájuk kapcsolódó óceáni áramlások – lehetővé tették, hogy az európai felfedezők, kereskedők és gyarmatosítók megvalósítsák elképzeléseiket (lásd lenn a földgömböt és jobbra a térképet).

2 A spanyol manilai galleonok útvonala

A spanyol hajósok, miután a 16. században felfedezték a Dél-Amerika csúcsának megkerülésével a Csendes-óceánra vezető átjárót, arra is rájöttek, hogy az áramlatok olyanok, mint az ismerős körkörös áramlások az Atlanti-óceánon. Így a két spanyol bázis, a Fülöp-szigetek és Mexikó között lehetővé vált a kínai termékekkel (selyemmel, porcelánnal és fűszerekkel) való kereskedelem. Árukkal megrakodva hajóztak keletre, hogy azt az amerikai kontinensről származó ezüstre cseréljék.

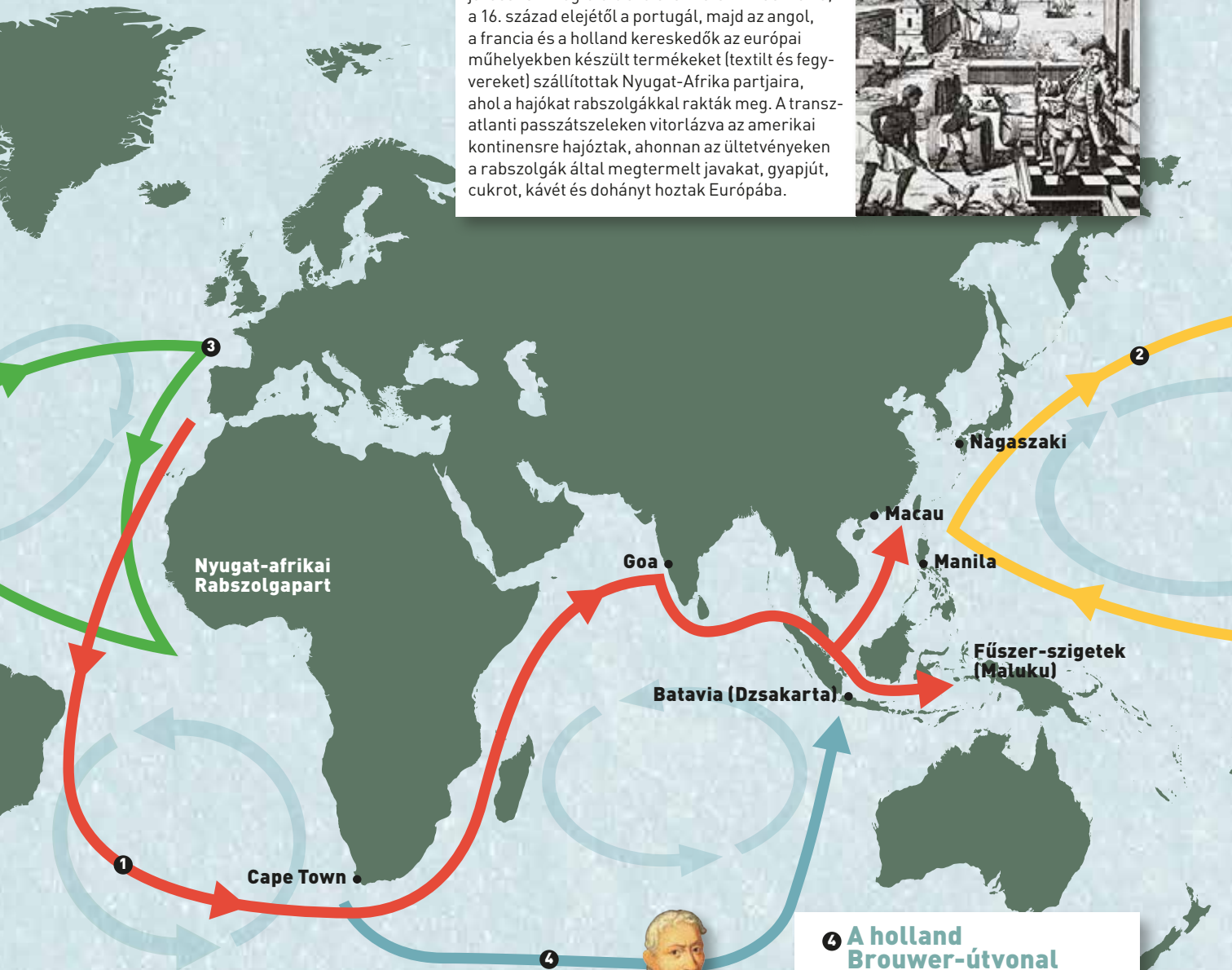
1 Portugál átjáró Indiába

A 15. század végén a portugál hajósok – kezdve Vasco da Gamával 1497-ben – az Atlanti-óceán déli részén uralkodó körkörös áramlásokat kihasználva körbehajózták Afrika csúcsát, és keletre mentek Indiába és a Fűszer-szigetekre (most Maluku, Indonézia). Közben belebotlottak a mai Brazília partvidékébe is.

3 Transzatlanti háromszög

Az Atlanti-óceán északi részének az óramutató járásának megfelelő széláramlatait kihasználva, a 16. század elejétől a portugál, majd az angol, a francia és a holland kereskedők az európai műhelyekben készült termékeket (textilt és fegyvereket) szállítottak Nyugat-Afrika partjaira, ahol a hajókat rabszolgákkal rakták meg. A transzatlanti passzátszeleken vitorlázva az amerikai kontinensre hajóztak, ahonnan az ültetvényeken a rabszolgák által megtermelt javakat, gyapjút, cukrot, kávé és dohányt hoztak Európába.

4 A holland Brouwer-útvonal

A Jóreménység foktól Holland Kelet-Indiáig az utazási idő megefeleződött, amikor Hendrik Brouwer (balra) 1611-ben lerövidítette az utat, kihasználva a „Roaming Forties”-nak elnevezett passzátszelet, és az afrikai partokat követő kerülőút helyett délen szelte át az Indiai-óceánt, majd keletre fordult India vagy Srí Lanka felé.

GETTY IMAGES

Kelet csábítása
Portugál kereskedők Japánban ezen a 17. század fordulóján készült festményen. A Fűszer-szigetek elfoglalása után a portugálok kereskedelmi bázist hoztak létre Nagaszakiban

kal sűrűbb, mint a levegő, ezek az óceáni áramlatok jelentősen befolyásolhatják a hajók útirányát. Az egyik példa erre a Golf-áramlat, amely a Karib-tengertől Skandinávia irányába haladó északatlanti körforgás része. A Golf-áramlatot 1513-ban fedezték fel az európai hajósok, és ennek hatása azonnal érzékelhető lett a hajózásban. A súlyosan megrakott galleonoknak csak bele kellett siklaniuk az óceánban áramló gyors folyóba, amely készségesen elszállította őket északra, ahol elkaphatták a nyugati szeleket, hogy visszahajózzanak Európába. A navigátorok megtanulták, hogy óvatosak legyenek a világnak azokon a területein, ahol a felszín közelében fújó szelek könnyűek és változékonyak, mint például az egyenlítői zónán belül a Hedley cellák felszálló ága – ezt a csalóka zónát a tengerészek szélcsendes övnek nevezik.

Globális futószalagok

Amint a navigátorok megfejtették a passzátszelek és az óceánok körkörösén forgó áramlásainak változó, globális mintázatát, rájöttek, hogy hatalmas, összekapcsolódó futószalagrendszerek módjára tudják őket használni, hogy elvigyék őket oda, ahova menni akarnak. Az európai tengerészek hatalmas távolságokra eljutottak a világóceánon, messzire elért tengeri kereskedelmi útvonalakat fedeztek fel, ellenőrizték és hatékony lőfegyverekkel védelmezték a tengerentúli érdekeltségeiket.

Portugália és Spanyolország, amelyik nem a nagy kiterjedésű földterületei miatt lett hatalmas és gazdag, hanem azért, hogy stratégiai ellenőrzést gyakorolt a kiterjedt óceáni kereskedelmi hálózatok felett a világ másik felén, újfajta birodalmat hozott létre: vízi birodalmat. A spanyolok és a portugálok mutatták az utat, a hollandok, a britek és a franciák pedig követték őket. A rivalizálás a tengeri kereskedelemmel foglalkozó hatalmak között szerte a világon elindította a gyarmati háborúkat, és miköz-

Portugália és Spanyolország nem a nagy kiterjedésű földterületei miatt lett hatalmas és gazdag, hanem azért, hogy stratégiai ellenőrzést gyakorolt a kiterjedt óceáni kereskedelmi hálózatok felett, újfajta birodalmat hozott létre: vízi birodalmat

ben igyekeztek kipenderíteni egymást a stratégiai szempontból fontos kikötőkből és erődítményekből, ellenőrzésük alá próbálták vonni a stratégiai pontokat és uralni a kritikus tengeri átjárókat. Európa már nem Eurázsia elhanyagolható függvénye volt: egy idő után az egész világon ő diktálta a feltételeket – akár így, akár úgy.

Miután a portugál Vasco da Gama felfedezte az Európából Afrika déli csücskén át Indiába vezető útvonalat, elkezdtek évente expedíciókat küldeni erre a hosszú tengeri útra. Igaz, a legelső flotta, amely da Gama útját követte Indiába, olyan nagy hurkot tett meg az Atlanti-óceán déli részén, hogy Brazília partjaiba is belebotlott.

A portugálok 1520-ra az egész Indiai-óceánra és az úgynevezett Fűszer-szigetekre kiterjesztették dominanciájukat (ez most Maluku, egy szigetcsoport Indonézián belül). Mivel monopolizálták a kereskedelmet, hatalmas, ágyúkkal felszerelt hajóiknak és erődépítő technikájuknak köszönhetően elképesztő gazdagságra tettek szert – az ehhez szükséges tapasztalatokat a folytonos európai háborúskodás évszázadai során gyűjtötték össze.

A portugálok Makaón és Nagaszakiban is hoztak létre kereskedelmi központokat, hogy közvetlenül üzletelhessenek a kínaiakkal és a japánokkal. A manapság Indonézia részét képező, a Maláj-félsziget és Szumátra hosszú szigete között elterülő Malakaszoros létfontosságú tengerészeti ellenőrzőpont lett, és átjáróként szolgált a délkelet-ázsiai szigetvilágba. Malaka (most Melaka) portugál gyarmat elsődleges fontosságú kikötővé lépett elő: innen ellenőrizték a szoroson áthaladó tengeri forgalmat.

Felfedezéseik hatása tovább fennmaradt, mint a gazdagság, amit generált. Portugália gyarmatbirodalma még azt követően is több mint egy évszázadig fennmaradt, hogy a portugál birodalom kereskedelmi dominanciája meggyengült, és Brazília bejelentette függetlenségét 1822-ben. A beékelt területek – Goa, Daman és Diu – 1961-ben lettek India része; a portugál Kelet-Timorról 1975-ben mondtak le. Ugyanabban az évben lett független Angola és Mozambik; és 1999-ben Makaót is átadták →

GETTY IMAGES

Szép új világok

Kolumbusz Kristóf 1492-ben Hispaniola lakosaival találkozik, miután a keleti passzátszelek segítségével áthajózott az Atlanti-óceánon

Portugál kikötő

Calicut (most Kozhikode) 16. századi látképe India délnyugati partvidékén. Miután Vasco da Gama partra szállt 1489-ben, a portugálok itt kereskedelmi kirendeltséget hoztak létre

Kínának. Brazíliában, Angolában, Mozambikban és több más egykori gyarmaton, többek között Cape Verdén, még ma is a portugál az elsődleges hivatalos nyelv, és ezt a nyelvet (vagy a portugál kreol formáját) beszélik Kelet-Timorban, Goán, Damanban és Diuban.

Ismerős minták

A 16. század elején a spanyol navigátorok találtak egy útvonalat a Csendes-óceánon át a Fűszer-szigetekre, amely a passzátszeleknek köszönhetően megkerüli Dél-Amerika csúcsát. Annak is megtalálták a módját, hogyan vigyék haza az újonnan szerzett javaikat. Rájöttek, hogy a szelek most már ismerős körkörös mintázata az Atlanti-óceánon megismétlődik a Csendes-óceánon, és a navigátorok megtanulták, hogy először északra vitorlázzanak a Fülöp-szigetektől Japánba, majd elkapják a nyugati szeleket, hogy azok vigyék őket letrre, a kaliforniai partokra.

A hatalmas Csendes-óceánon át 250 évig a *manilai galleonok útvonala* kötötte össze rendszeres kereskedelmi körutakkal a spanyol gyarmatokat Acapulco (ma Mexikó) és a Fülöp-szigetek Manila között. Az amerikai kontinensen bányászott ezüstöt a kínaiaknak adták el luxuscikkéért, selyemért, porcelánért és fű-

szerekért cserébe. Kalifornia nagyon fontos lett a spanyolok számára, mivel a szelek ide hozták őket, miután Ázsiából átkeltek a Csendes-óceánon. Itt alapították meg San Francisco, Los Angeles és San Diego városát, hogy újból fel tudják szerelni a spanyol hajókat, miután azok befejezték hosszú útjukat.

1610–1611-ben a hollandok találtak egy rövidebb utat, levágva a Fűszer-szigetekre vezető eredeti portugál útvonal egy részét. Nem végig a part mentén haladtak az Indiai-óceán északi részén, mivel ez arra kényszerítette a hajókat, hogy várják meg a megfelelő monszunszeleket, hogy célba érjenek. Hendrik Brouwer, a Holland Kelet-Indiai Társaság kapitánya felismerte, hogy gyorsabb, ha Dél-Afrika csücskétől előbb egyenesen keletre hajózik, majd az Indiai-óceán keleti szélén fordul észak felé.

A déli féltekén körbefújó nyugati szelek jórészt nem ütköznek akadályt jelentő kontinensekbe és hegyekbe, így sokkal erősebbek, mint északi megfelelőik. Ezek a „Roaring Forties”-nak nevezett erőteljes nyugati szelek hozták létre az óceán nagy sebességű országútját. A *Brouwer-útvonal* megtételéhez szükséges idő feleannyi volt, mint a hagyományos utazásé – nagyjából hat hónap egy egész év helyett. A másik nevezetes hatása az volt, hogy

Füstbe borulva

Egy vitorlás hajót ábrázoló 18. századi dohánycímke. Rabszolgákat szállították át az Atlanti-óceánon, és amerikai dohányültetvényeken dolgoztatták őket

BRIDGEMAN

Az Atlanti-óceán széljárása által mozgatott gazdasági fogaskerék minden fordulata hatalmas profitot termelt gazdáinak

Old spice

A szegfűszeg levele és bimbói egy 18. századi illusztráción. A szegfűszeg az értékes fűszernövények egyike volt, amely arra ösztönözte a portugál és a holland kereskedőket, hogy gyors tengeri utat keressenek a Fűszer-szigetekre (Maluku)

ezután a Kelet-Indiákra vezető átjáró a kritikus Malaka-szoros helyett a Jáva és Szumátra között húzódó Szunda-szoros lett, és a portugál Malaka helyett a holland gyarmat Batávia (ma Jakarta) vált a régió stratégiai kulcspontjává.

1652-ben a hollandok gyarmatot alapítottak Cape Townban, itt szerelték fel a hajókat, mielőtt hosszú útra indultak az Indiai-óceán jeges vizein. A Roaring Forties szélcsatorna az oka annak is, hogy Dél-Afrikában az afrikaanst beszélnek (amely a 17. századi holland telepesek nyelvéből származik.) Délkelet-Ázsiának ezen a részén a Batávia székhelyű Holland Kelet-India jelentős kereskedelmi hatalomra tett szert, és ennek következtében számottevően növelte területét is. A második világháború után ebből alakult meg a mai Indonézia.

A felfedezések korának kezdetén az elsődleges motiváció a fűszerek felkutatása volt, ellenben 1700-ra az óceáni kereskedelemben más árucikkek kezdtek dominálni. Mezőgazdasági termékeket: gyapotot, cukornádat, dohányt és kávé szállítottak át az amerikai kontinensre, és elkezdtek ültetvényeken termelni ezeket. Ahhoz, hogy az európai piacokra tömegesen lehessen termelni mindezt, nagyszámú munkaerőre volt szükség.

A 16. század végére kialakult, *atlanti háromszögnek* nevezett útvonalon zajló kereskedelem nagy hatással volt a modern világra. Bár a portugál kereskedők már 1502 környékén elkezdtek rabszolgákat szállítani a nyugat-afrikai partokról Brazíliába, a háromszög kereskedelme csak a következő évszázadban szolgált elsődleges mintául az angolok, a franciák, a portugálok és a hollandok számára. Az ebben a kereskedelemben részt vevő

hajók Európa déli részéről indultak a fejlett országokban készített termékekkel, textilekkel és fegyverekkel megrakodva, és az árut Nyugat-Afrika partjainál adták el. E rakományok helyére Nyugat- és Közép-Afrikában elfogott, az európai kereskedőknek rabszolgaként eladott emberek kerültek, akiket nyugatra szállítottak az Atlanti-óceánon át, és eladták őket az ültetvénytulajdonosoknak Brazíliában, a Karib-tengeren és Észak-Amerikában; a hajók visszafelé az Újvilágban a rabszolgák által kényszermunkában termelt javakat – cukrot, gyapotot és különösen dohányt – szállítottak Európába (és néha New Englandbe, ahol a cukorból rumot desztilláltak), hogy teljes legyen a kör.

Az Atlanti-óceán széljárása által mozgatott gazdasági fogaskerék minden fordulata hatalmas profitot termelt gazdáinak. A 18. század későbbi szakaszában, Nagy-Britanniában a tengerentúli olcsó gyapot segítette a gépesítés elindulását az ipari forradalom kezdetén.

Látjuk tehát, hogy a kontinenseket összekötő hatalmas kereskedelmi útvonalak hálózatát a Föld légkörének szelei és alapvető áramlási rendszerei határozták meg – és az újkorban kialakuló gyarmatosítás és birodalomépítés teremtette meg a modern világ és a globalizáció alapjait. 🌐

Lewis Dartnell

a Westminsteri Egyetem
professzora

Transzatlanti kertészet

Amint a brit gyarmatok gyökeret vertek Észak-Amerikában, újfajta „különleges kapcsolat” bontakozott ki a két kontinens között. **Richard Bisgrove** a kertészkedésben, a mezőgazdaságban és a közterületek tájépítészetében forradalmi eszméket eredményező öt fontos cserefolyamatot ismerteti

Légi felvétel a manhattani Central Parkról New Yorkban. Az Atlanti-óceán két partján sok park és kert látta hasznát az ötletcserének

GETTY IMAGES/BRIDGEMAN

1 Növényeket viszünk Amerikába...

Anglia kezdetben úgy volt az Újvilággal, mint a légy, amelyik megpróbál letelepedni az ember orrára, de folyton elhessegetik. Miután több kudarcba fulladt kísérletet tettek arra, hogy gyarmatot hozzanak létre a Roanoke-szigeten, a mai Észak-Karolinában, a londoni Virginia Company 1607-ben kiküldött egy csapatot, hogy alapítsák meg Virginia gyarmatot. Az új kolónia tagjai május 4-én érkeztek meg arra a helyre, ahol aztán James Fort felépült. Ezek a korai telepesek szerzőmokat, magokat, növényeket és könyveket hoztak magukkal, hogy megteremtsek az angol életforma kis szigeteit a hatalmas, idegen, ellenséges terület peremén – reményeik szerint vallási és gazdasági kötöttségektől mentesen, hiszen ezek elől menekültek el Európából.

Szegényes felszerelésük csak mérsékelten volt alkalmas az új környezetben való túlélésre, és az élelmiszerkészleteknek is szűkében voltak, mivel elhúzódott az utazás. A társaság 104 tagjából legalább 60 meghalt az első nyár folyamán.

John Smith kapitány, a Jamestown első állandó angol kolóniájának húzóereje követelte, hogy a londoni Virginia Company *használatos* embereket küld-

jön, hogy benépesíthessék a gyarmatot – ezzel biztosítva annak túlélését. A nyugtalan őslakosok, a többi európai telepes általi fenyegetettség és a rossz idő még így is nagyjából az új lakók 80%-ának életébe került 1609–1610 „éhezős telén”.

Ennek ellenére alig öt év múlva Smith azt írta, hogy „homokos szirteket, sziklás partokat láttunk, mindkettőt kertesítve és beültetve kukoricával”. „Májusban új kert hozott létre a Sziklás-hegy tetején...”

1620-ban a Pilgrim Fathersnek nevezett bevándorlóknak, miután partot értek a massachusettsi Plymouth-ban, komoly kihívásokkal kellett szembenéznüik, de

a bennszülött amerikaiak megtanították nekik, hogyan termeljék és használják fel a kukoricát, hogy éhen ne haljanak. Francis Higginson tiszteletes, aki 1629-ben érkezett a massachusettsi Salembé, arról írt, hogy fűben és kukoricában „bővelkedtek”, és kijelentette, hogy „a kormányzónknak rengeteg zöldborsója van... jobb, mint amit Angliában valaha ettem”. Volt „nagyobb és edesebb retek, paszternák, répa... fűszernövények és gyümölcs roskadásig”. →

Őslakosok kukoricát esznek. Segítettek a telepeseknek elsajátítani a természetes módszereit

A foszlóskérgű hikorifa ősszel. A britek a 17. század során számos észak-amerikai növényfajjal ismerkedtek meg

2 ... és tengerentúliakat Angliába

Erzsébet királynő uralkodása után az Angliát sújtó vallási és politikai problémák ellenére is tovább növekedett a nemzeti vagyon – és a gazdasági fellendülésből származó pénz egy részét nagy házak és kertjeik felújításába vagy megépítésébe fektették. Amikor az első telepesek megérkeztek az Újvilágba, nagy izgalmat keltettek az angol kertekben is megélő, frissen felfedezett új növények. Az elszánt telepesek szemében fenyegetést jelentő vadont az otthon maradtak izgalmas egzotikumok faiskolájának tekintették.

A Tradescant apa–fia duó – mindkettőjüknek John volt a keresztnéve – egy sor különösen nevezetes újvilági növényt honosított meg Anglia kertjeiben. Az idősebbik John (aki 1570 körül született) számos tekintélyes munkaadó számára dolgozott, többek között Robert Cecilnek, Salisbury első grófjának is, aki 1611-től nagyszerű új palotát

Fekete dió egy botanikai rajzon. John Tradescant ismertette meg ezt az amerikai fajt Nagy-Britanniában

építtetett a régi Tudor-építmény helyére Hatfieldben, és természetesen akart egy hozzá illő, szemet gyönyörködtető új kertet is. 1624-ben Tradescant George Villiers, Buckingham első hercegének kertésze lett, és 1630-ban I. Károly király is a szolgálatába fogadta.

Tradescant sok időt töltött a londoni kikötőkben, szóba elegyedett a hajóskapitányokkal, magokat és „ritkaságokat” szerzett tőlük, részint munkaadói megbízásából, részint pedig azért, hogy megtöltse velük Lambeth-ben, London külvárosában lévő, különlegességeket rejtő dolgozószobáját. Életében páratlan hírnévre tett szert kertészként és növénygyűjtőként. Barátja, John Parkinson, I. Károly botanikusa sokat hivatkozott azokra az Amerikából származó növényekre, amelyek Tradescant révén lettek ismertek Nagy-Britanniában, ilyen volt többek között a foszlóskérgű hikorifa és a fekete dió.

Az idősebb Tradescant 1638-ban bekövetkezett halála után a fia lett a király kertésze – ez a pozíció a polgárháború előrehaladtával egyre veszélyesebbé vált. Az ifjabb John számos utazást tett Virginiába, ahol az idő java részében növényeket kutatót fel és gyűjtött, időnként bennszülött amerikaiak módjára élt a terepen. A lambeth-i faiskolában telepített növények között volt a virginiai farkasalma, a magnólia és a vörös juhar. Ezek szívárogtak be először, majd később követte őket az Amerikából származó, újonnan bemutatott növények özöne, hála a transzatlanti kereskedelemnek, amelyet a pennsylvaniai kvéker, John Bartram (1699–1777)

és az angliai Peter Collinson (1694–1768) tartott fenn; ők látták el magokkal a jó módú előfizetők hálózatát.

Az amerikai növények iránti kereslet növekedésével párhuzamosan drámaian gyors változások zajlottak az angol udvarokban, ahova ezeket a különlegességeket szánták. A franciák ihlette mértani kerteket a természetes, „szabad” tájképi stílus váltotta fel, amelynek a tájkertész Lancelot „Capability” Brown volt a legmarkánsabb képviselője.

3 A kertdizájn nyugatra tart...

Nagy-Britannia botanikai nyitottsága nem tükröződött a politikájában. A korona és a parlament amerikai gyarmatokkal szembeni értelmetlen politikai gyakorlata növekvő keserűséget okozott, és végül a függetlenségi háborúhoz vezetett (1775–1783).

Amikor George Washingtont beiktatták az újdonsült Amerikai Egyesült Államok első elnökének, Thomas Jeffersont külügyminiszterként Párizsba küldték, hogy az új kormányt képviselje Franciaországban.

Jefferson, szenvedélyes építész és kertész lévén, csodálta a francia kultúrát, de jobban szerette az angol kertet. Így aztán 1786 áprilisában, kihasználva barátja, John Adams kérését, hogy csatlakozzon a mogorva angol kormánnyal folytatott tárgyalásokhoz, elkezdte körbejárni az angol kerteket.

Jefferson részletes feljegyzéseket készített, többek között Capability Brown mesterművéről az oxfordshire-i Blenheimben, továbbá Chiswick, Painshill, Woburn, Stowe, Hampton Court, Kew, Claremont és a szomszédos Esher Place kertjeiről, amit ugyanannyi dicsérettel, mint kritikával fűszerezett. Chiswickről ezt írta: „Körülbelül két és fél hektáros a kert... a hatszögletű kupola rossz hatást kelt kívül-belül: a kert túl sok műtárgyat vonultat fel. Az egyik obeliszk nagyon rosszul mutat; a másik, a tó közepén lévő, pedig haszontalan.” Esher Place érezhetően kedvezőbb benyomást tett rá: „A facsoportok [Brown festményeinek nyomdokain] mindkét oldalon szépen egyensúlyban vannak – a homorú vonalak és a domborodó ívek elbűvölő egyvelege.” Mégis a legizgalmasabb felfedezés – az angolok iránti megvetése dacára – az volt, hogy az általa megcsodált kertek, a philadelphiai John Bartram tevékenységének köszönhetően, tele voltak amerikai növényekkel.

A Central Parkról 1859-ben készült litográfián a sokat dicsért gyepterületek, tavak és sétautak láthatók

4 ... ezt követik a közparkok

Washington és Jefferson Amerika jövőjét abban látták, ha a gazdálkodók országává válik, akik – a mocskos angol városokban élőkkel és a franciaországi nyugtalan tömegekkel ellentétben – „belegyökereztek” a földbe. Ám a 19. század folyamán Amerika is iparosodott, és a társadalom szerencsésebb tagjai elegáns elővárosi villákba költöztek ki a városokból.

A villák megtervezéséhez gyakran adott tanácsot Andrew Jackson Downing (1815–1852), aki már húszas éveiben a kertészek közösségének megbecsült tagjává vált. Úgy gondolta, hidat kell építeni a természet „vad üvöltése” és a városok „vad téglái” között; és ennek érdekében közparkok létrehozását szorgalmazta. Még mielőtt eszméit teljes egészében kifejthette volna, meghalt egy gőzhajóbal esetben, de addigra már bemutatta angol társát, az építész Calvert Vaux-t az ifjú gazdálkodónak és újságíróknak, Frederick Law Olmstednek. Kettőjük kapcsolata felettébb gyümölcsözőnek bizonyult.

1850-ben Olmsted hat hónapos európai körútra indult, amelynek első részéről először a *Walks and Talks of an American Farmer in England* (1852) című könyvében számolt be. Nem sokkal a liverpooli partszállása után átkelt a Mersey folyón, hogy felfedezze Birkenhead új városát. Amikor megállt a péknél, hogy reggelit vásároljon, a pék felismerte, hogy külföldi látogató, és megkérdezte: látta-e már a „mi parkunkat”? Olmsted megkereste a parkot, ahogyan naplójegyzésében áll, és megcsodálta annak koncepcióját és kivitelezését.

Aztán eleredt az eső, és ő az egyik fedett híd alatt keresett menedéket. Az elegáns úriemberek a néhány pennyért tejet áruló szegény asszonyokkal együtt álltak ott.

Olmsted, miután látta, hogy a pék milyen büszke az „ő” parkjára, és azt, hogy miként keveredtek a társadalmi rétegek a híd védelmébe húzódvá, így írt: „a demokratikus Amerikában nincs semmi, ami ehhez a népkerthez fogható lenne”. Downinghoz hasonlóan Olmsted is igyekezett támogatni „az esztétikai értéknek, a tisztaságnak és az illetudásnak azt a keverékét, amely nem csupán a dzsentriket jellemezte, hanem a barbárságból a civilizációba való átmenet fontos eszköze is volt”. Birkenhead népkertje megmutatta, hogyan lehet ezt megvalósítani.

Öt évvel később New York City városi tanácsa úgy döntött, hogy létrehozna egy parkot Manhattan közepén – abban az időben a város északi szélén –, és pályázatot írtak ki, hogy megtalálják a legjobb tervet. Olmsted (akit addigra már kineveztek az indítványozott park szuperintendensének) és Vaux elindult a jelítés pályázaton, és ők nyerték el a megbízatást. A park a szabályos sétautak hálózatával, a kanyargó tavak sorával, a rekreációra szánt hatalmas, nyílt füves térrel és a vadabb területtel északon azonnal sikert aratott. E siker számos megbízást hozott az Egyesült Államokban: New York államban Buffalo parkrendszere; a Boston körüli „smaragd nyakék” parkjai; a Stanford Egyetem campusa Kaliforniában és még egy tucat park születése köthető hozzá. Munkája leírására Olmsted alkotta meg a „tájépítéset” kifejezést is, és ő lett az Amerikai Tájépítésetek Társaságának alapítója.

5 Visszatérés a vadonba

A 20. század közeledtével az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság is egyre inkább posztindusztriális társadalommá vált, amelynek növekvő népessége – főként a mezőgazdaság révén – felfalta a „természetes” tájat. A mind könnyebben mobilizálódó népesség rádöbbent a természet veszélyeztetettségére, s a vágy a megmentésére nőttön nőtt.

Egyre könnyebben lehetett átszelnni az Atlanti-óceánt, és ez elősegítette a közös elképzelések kidolgozását, a tapasztalatok megosztását, nem csupán az

Egyesült Államok és Nagy-Britannia között, hanem egész Európában. A természet kezdett a viktoriánus díszkertek bonyolult hortikultúrájának helyére lépni. A viktoriánus virágágyrendszer legvadabb kritikusa az ír kertész és újságíró, William Robinson (1838–1935) volt; az Amerikában tett utazásai során látott mutató, természetes táj ihlette a vadon kertekről *The Wild Garden* (1870) címmel írt, nagy hatású könyvét.

1884-ben Jens Jensen Dániából emigrált Chicagóba, ahol munkásként dolgozott a West Park-rendszerben. Az új élőhelyükön csak kínlódozó egzotikus növényeket lecserélte dekoratívabb, őshonos prérifajokra, és 1888-ban ültetett egy

„amerikai kertet” (American Garden). Közben Európában az olyan kerttervezők, mint a holland Mien Ruys, a német Karl Foerster és Richard Hansen magukba szívták az ökológia új tudományát, hogy gyönyörű, életképes és kevés fenntartást igénylő kerteket hozzanak létre.

Az elveszett természet újratemésztésére irányuló erőfeszítések az Atlanti-óceán mindkét partján egy sor nagyobb léptékű projekthez vezettek. Az Egyesült Államokban a városok gyors terjeszkedése és a növekvő városi népesség táplálását szolgáló intenzív mezőgazdaság mind gyorsabb előretörése az őshonos préri kipusztításával fenyegetett – ezek nagyrészt fa nélküli síkságok, ahol a magas fű a domináns növény.

1965-ben a préri rehabilitációját célzó kutatások kezdődtek a Wisconsin Egyetemen, hogy megvédjék a kulcsfontosságú, megmaradt darabjait, szaporítsák a préri őshonos növényeket és új, a prérire jellemző növénytársulásokat alkossanak a botanikus kertekben Középnugaton.

Angliában az 1970-es évek végén Terry Wells kutatta a vadvirágok szelektálásának és megtelepítésének módszereit, és vadvirágos mezőket hoztak létre. Felismerve, hogy 1945 óta eltűnt Nagy-Britannia mezőinek 90%-a, Wells bemutatta, milyen természetes biodiverz növénytársulásokat kellene ültetni a közterületeken – például az új autópályák mentén – és a magánkertekben. A kertészek évezredek óta úgy gondolták, hogy újratemtik a Paradicsomot a Földön. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között létrejött szoros kertészeti kapcsolatok bizonyítják, milyen bölcs dolog a tudás megosztása és az együttműködés; ezek a kapcsolatok – a professzionális lehetőségekkel bővülve – ma is élnek, például nemzetközi konferenciák formájában, és az amatőrök között is az interneten. Remélhetőleg a világ politikusai is magukévá teszik az együttműködés és jobbítás szellemét, és segítenek, hogy szárba szökkenhessen az új Paradicsom. 🌍

Richard Bisgrove kerttörténész és tanácsadó, a *Gardening Across the Pond: Anglo-American Exchanges from the Settlers in Virginia to Prairie Gardens in England* (Pimpernel Press, 2018) című könyv szerzője

Deszkákból épült lépőkövek vezetnek át a vadvilág számára létesített tavon egy természetközelinek tűnő kertben, amelyet a holland tervező, Mien Ruys alkotott. Munkájában a kertészet és az ökológia kapcsolatát igyekezett megvalósítani

ESSZÉ

A koncentrációs táborok összetett története

Óvatosnak kell lennünk abban, hogy mit nevezünk koncentrációs tábornak, de a zavaró részletek sem terelhetik el a figyelmünket, állítja **DAN STONE**

Migránsok egy texasi internálótáborban, 2019 márciusában. Hogy kiderítsük, beszélhetünk-e az ilyen létesítmények esetében „koncentrációs táborról”, utána kell mennünk e fogalom történetének

A

legutóbbi években exponenciálisan megnőtt a különféle táborok száma a világban. A Kongói Demokratikus Köztársaságban és a Szíriával szomszédos országokban menekülttáborok sorakoznak, az Egyesült Királyságban „bevándorlókiutasító” (immigration removal) központokat hoztak létre, egyebek mellett a London-Heathrow-i repülőtérhez közeli Harmondsworth-ben. Emellett hatalmas, általunk kevésbé ismert táborrend-

szer létezik Észak-Koreában, és komoly aggályok merültek fel nemrég azzal kapcsolatban, hogy Kínában az ún. „átnevelőtáborok” az ujjur etnikumhoz tartozók családjainak szétválasztására szolgálnak. A nemzetközi emberi jogok szakértője, Chris Sidoti mianmari tényfeltáró vizsgálata után pedig kijelentette, hogy az ottani rohingja muszlimokat koncentrációs táborokba gyűjtik.

A táborok jelensége tehát növekvőfélben van, de valójában melyeket is nevezünk közülük *koncentrációs*nak? Azokat, amelyek a rettegés és az embertelenség színterei, s ahol a „normális” társadalomból eltávolított civileket akaratuk ellenére tartják fogva. A legfontosabb elem, hogy ezekben az intézményekben nem létezik jogrend, a fogva tartottak semmilyen formában nem vonhatják kétségbe bebörtönzésüket.

A világszerte szaporodó táborok ellenére a mexikói–texasi határon internált migránsok fogva tartásának körülményei komoly felzúdulást keltettek tavaly nyáron. Egy amerikai civil szervezet júliusban közzétett jelentése a texasi Rio Grande vidékén létrehozott táborokban „veszedelmes zsúfoltságot” állapított meg, a mellékelt fotókon a 41 nő számára tervezett zárkában 71 férfit láthattunk. Madeleine Dean pennsylvaniai képviselő Twitter-üzenetében úgy fogalmazott, a körülmények „sokkal rosszabbak annál, mint ahogy elképzeltük”.

Nem csupán az ottani körülmények, maguk az amerikai–mexikói határon álló létesítmények is vitákat generáltak. Az amúgy is viharos politikai adok-kapok tovább erősödött, miután Alexandria Ocasio-Cortez demokrata párti kongresszusi képviselő „koncentrációs táboroknak” nevezte ezeket. Az Instagramon közzétett élő videóközvetítésében azt mondta: „Az Egyesült Államok koncentrációs táborokat működtet déli határain, pontosan olyanok is. Azokhoz kívánok szólni, akiknek fontos az embriesség, és ... jelent még valamit az, hogy »soha többé«.” Másutt így írt erről: „A kormány koncentrációs táborokat hozott létre a bevándorlóknak az Egyesült Államok déli határain, melyekben embertelen körülmények várják őket, és haldoklás. Nem túlzok: szakértői elemzés jutott erre a következtetésre” – utalt Andrea Pitzer 2017-es, *One Long Night: A Global History of Concentration*

MURAD SEZER-REUTERS

Törökországi tiltakozások a hírek szerint az ujjur családok szétválasztására szolgáló kínai „átnevelőtáborok” ellen

A „koncentrációs tábor” kifejezésről a legtöbben a holokausztra asszociálnak

Camps (Little, Brown and Company) című, a koncentrációs táborok történetéről szóló könyvére, melyben a szerző az említett táborokat e kategóriába helyezi.

Ocasio-Cortez megjegyzései érthető módon erős reakciókat váltottak ki. Amikor a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum (USHMM) egyik munkatársa a Twitteren védelmébe vette a képviselő kijelentését, a múzeum hivatalos közleményt adott ki, amelyben „egyértelműen” visszautasította a „holokauszttal való összehasonlítást” minden formáját, külön kihangsúlyozva, hogy elveti „azokat a mostani próbálkozásokat, melyek az Egyesült Államok déli határán kialakult helyzetet az 1930–1940-es évek európai koncentrációs táboraihoz hasonlítják”. A Harvard Egyetem jogi fakultása, a Harvard Law School professor emeritusa, Alan Dershowitz ennél is messzebb ment, kijelentései miatt egyenesen holokauszttagadónak nevezte Ocasio-Cortezt. Azt gondolhatnánk, e látszólag bizarr állítás az Emlékmúzeum „holokausztanalógiákkal” szembeni tiltakozásának logikus továbbgondolása, mintha a felvetés, hogy a holokausztot egy napon lehetne említeni más népiirtásokkal, illetve emberi jogi sérelmekkel, valahogy eljelentéktelenítené, avagy kifejezetten tagadná a zsidók elleni náci genocídium jelentőségét. Maga Trump amerikai elnök is a reagált a Twitteren a képviselő állítására, mondván, „a határőrök nagyszerű emberek, hazaszerető emberek, imádják az országunkat”. A határőrség is elutasította az őt kritizálókat, a Republikánus Párt úgyszintén. Igen kevés republikánus hajlandó kritikával illetni a határlétesítményeket, mint ahogy jelentős többségük azt sem utasította vissza, amikor nemrégiben Trump vélelmezett hazafiatlanságuk miatt nekiesett „a négyeknek”, vagyis Ocasio-Corteznek és a másik három nem fehér bőrű, őt kritizáló képviselőnek.

A közösségi médiában és a lapok véleményrovataiban, korántsem meglepő módon, számos ádáz támadás, de megfontolt vélemények is napvilágot láttak, közülük érdemes kiemelni az említett Pitzer és történész kollégái, Waitman Wade Beorn, Emma Kuby és Timothy Snyder írásait.

Érdekes jelenség, hogy Ocasio-Cortez közvetlenül nem említette ugyan a holokausztot, ám a „soha többé” szlogen és egy holokauszt-emlékműről készített kép ugyanezen szöveg soknyelvű feliratával jelzi, hogy erre gondolhatott. A dühös reakciók azonban azt mutatják, a „koncentrációs tábor” kifejezésről a legtöbben a holokausztra asszociálnak.

Ezzel a hozzáállással és a felháborodás egy részével kapcsolatban két probléma merül fel. Először is, a zsidók tömeges kiirtása és a koncentrációs tábor koncepciójának összekapcsolása nem fedi le egy az egyben a holokauszt rettenetét. Másodszor, a második világháborús náci felhasználásuknál sokkal messzebb nyúlik és összetettebb a koncentrációs táborok története. Csak úgy érthetjük meg a hasonlóan tűnő mai intézmények jelenségét, ha áttekintjük a fenti két tényező történetét.

Alexandria Ocasio-Cortez amerikai kongresszusi képviselő, aki nagy vihart kavart azzal, hogy országa internálótáborait a történelem más táboraihoz hasonlította

Az Auschwitz I koncentrációs tábor kapuja. Zömmel a hírhedt komplexum az oka Dan Stone szerint a koncentrációs táborok mibenlétére vonatkozó zavaros felfogásnak

Timothy Snyder, a Yale Egyetem neves professzora szerint a legtöbb elpusztított zsidó nem is került koncentrációs táborba a második világháború idején. Létrehozásuktól, 1933-tól kezdve voltak zsidók a táborokban, de nagyobb számban csupán bizonyos időszakokban (így az 1938. novemberi pogromokat, azaz a Kristályéjszakát követően), a holokauszt áldozatainak 40 százalékát szemtől szembe ölték meg, gödrökbe lőtték őket otthonaik közelében Kelet-Európában. Egyedül az 1941. szeptemberi, kétnapos Babi Jar-i mészárlásban, az ukrán fővárostól, Kijevtől nem messze több mint 33 ezer zsidót gyilkoltak le. A holokauszt többi áldozatának java része a nácik által megszállt

Lengyelország koncentrációs táborainak gázkamráiban halt meg.

Általában véve a holokauszt nem fedte le az SS koncentrációs táboraiiban elkövetett bűncselekményeket, a fejekben uralkodó zűrzavar legfőbb oka a leghírhedtebb náci tábor, Auschwitz. Nem egyetlen létesítményről, három táborról van itt szó: Auschwitz I koncentrációs tábor volt, amelyet eredetileg politikai foglyoknak hoztak létre, Auschwitz II–Birkenau elsősorban gyilkolásra szolgáló haláltábor volt, míg Auschwitz III (Monowitz) a közeli gyárban dolgozó munkásokat tömörítő kényszermunkatábor. Monowitz emellett rengeteg más, azóta elfeledett kényszermunka-altábor (köztük Blechhammer, Janinagrube és Eintrachthütte) adminisztratív központjának is számított.

Mivel Auschwitz csaknem a második világháború legvégéig működött, sok-sok hónappal a Reinhard-akcióban érintett haláltáborok (mások mellett Bežec, Treblinka, Sobibór) 1943-as bezárása után, s mivel rajta keresztül tízezreket transzportáltak más táborokba, rengeteg szemtanú akadt egész Európából. Ugyan 1945 januárjára, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította, az emberek többségét már evakuálták, a hatalmas tábor és az akkori 7650 fogoly látványa épp elég sokkoló volt.

A holokausztot és a koncentrációs táborok rendszerét egybemosó történelmi pillanat a világháború végén, 1945 januárjában következett be, amikor is a feljegyzések szerint 714 ezer foglya volt az SS-táboroknak, s ez még nem is tartalmazta az összes németországi tábort (és főként nem tartalmazta a Harmadik Birodalom kényszermunkatáborait). A foglyok nagyjából harmada az ún. halálmenetek áldozata lett, amikor a keleti táborok evakuáltjait – főként zsidókat – erőltetett menetben a még létező német és osztrák táborok felé hajtották, nehogy a Vörös Hadsereg kezére kerüljenek. A tél kelles közepén, minimális élelemmel és út közbeni szálláslehetőséggel kellett volna hatalmas távolságot legyűrniük, aki nem tudta tartani a lépést, azt agyonlőtték vagy az út szélén hagyták meghalni. Mindez megmagyarázza, miért volt zsúfolásig tele igen beteg emberekkel Belsen és a többi ehhez hasonló koncentrációs tábor 1945 márciusában és áprilisában. Bár eredetileg nem ez volt a rendeltetésük, a katasztrofális állapotok miatt kezdtek haláltáborként működni.

Ezek a legfőbb tényezők, amelyek a zsidók kiirtását célzó náci politikát a koncentrációs táborok rendszerével összetévesztő mai elképzelések háttérében állnak. A zavaros nézet csak úgy 20 évvel a második világháború befejeződése után kezdett kialakulni, korábban a nyugat-európaiak nem pusztán a zsidókra gondoltak, amikor a koncentrációs táborokra terelődött a szó, hanem ellenállókra és más deportál-

takra, köztük kényszermunkásokra is. Mióta egyre szélesebb körben vált ismertté a zsidók tömeges meggyilkolása, furcsa mód ennél is nagyobb lett a „végső megoldás” politikájával és annak végrehajtásával kapcsolatos zavar. Az elmúlt negyven évben, amikor a holokauszt a gonoszság univerzális jelképévé vált, a koncentrációs táborok történetének összetettsége részben feledésbe merült.

Mi több, az a tény, hogy koncentrációs táborok már a Harmadik Birodalom előtt is léteztek – és magát a terminust sem a náciok találták ki –, azt jelenti, hogy a kifejezés használatán való felháborodás történelmietlen, s inkább a kifejezés mai rezonanciájáról árulkodik, ami gyökeresen eltér attól, ahogy korábban, más helyeken hangozhatott.

Mint minden kifogásolt koncepció, ennek az eredete is vitatott. A spanyolok Kubában, az amerikaiak a Fülöp-szigeteken hoztak létre ún. „koncentrációs zónákat” a 19. század végén. A hasonló elnevezés ellenére óvatosnak kell lennünk. Andreas Stucki történész, a Berni Egyetem munkatársa a *Journal of Genocide* című szaklapban amellet érvelt 2018-ban, hogy e két esetet inkább szemantikai okokból, mintsem az itt történtek természete miatt soroljuk a téma históriájába. Kuba esetében például gerillaháborús zónából telepítettek át nagyszámú embert, az éhező, rossz állapotban lévő személyekről készített híres felvételek a modern koncentrációs táborok fogalmát tükrözik, holott ezek nem igazi táborok, hanem áttelepítésre kijelölt régiók voltak, melyeket igencsak nehéz lenne ugyanabba a történelmi kategóriába illeszteni.

A történészek arra is felhívják a figyelmet, hogy a második búr háború idején (1899–1902) a britek „koncentrációs táborokat” hoztak létre Dél-Afrikában, ahol azokat a búr civileket különítették el, akik a britek szerint a gerillaharcosokat segítették felszereléssel, élelemmel, valamint eltűnni szem elől. A borzalmas körülményekkel jellemezhető dél-afrikai táborok – amelyekben becslések szerint 48 ezren haltak meg – némi hasonlóságot mutatnak a két évtizeddel később, az első világháborúban felállított menekült- és internálótáborokkal. Ugyan ez utóbbiakat legfeljebb az ott lakók jellemezték gúnyosan „koncentrációs tábornak”, nem ez volt a nevük, mégis érdemes megemlíteni őket, mivel az európai kontinensen ekkor internáltak első ízben jelentős létszámú polgári lakosságot.

Általános paranoiáról, illetve azon félelemlről árulkodik ez, hogy a külföldiek hűsége megkérdőjelezhető – ma már ez közhelyszámba megy, de a 20. század elején újnak számított. E táborok normalizálták először a hontalanság eszméjét: az elhagyott, semmilyen állam által nem védelt tömegeket. Ebben az értelemben a szovjet Gulag és a kommunista rezsimek egyéb táborai is joggal nevezhetők koncentrációsoknak, s azok a brit táborok is, amelyeket az 1950-es években a kenyai Mau Mau felkelők számára emeltek, illetve amelyeket a 20. századi dél-amerikai diktátorok hoztak létre.

Más történelmi példák is beleillenek e sorba, így a második világháború elején az olaszok és a német-zsidó menekültek internálása Nagy-Britanniában, s még inkább a japán-amerikaiaké az Atlanti-óceán túloldalán. Ezek az emberek semmi rosszat nem követtek el,

Búr család egy eshowe-i brit táborban a mai KwaZulu-Natal dél-afrikai tartományban, 1900-ban, a második búr háború idején. Igen sokan haltak meg a rettenetes tábori körülmények miatt

GETTY IMAGES

Az európai kontinensen első ízben az első világháborús táborokban internáltak jelentős létszámú polgári lakosságot

Japán-amerikai gyerekek tanulnak a Minidoka Háborús Áthelyező Központban, Idaho, 1943. A lakókat akarattuk ellenére tartották fogva, ám postáik és iskoláik is voltak

Internálásuk rávilágít a számos modern államra jellemző paranoiára. Ugyanezt a paranoiát látjuk most is az Egyesült Államokban

pusztán azzal gyanúsította őket az Egyesült Államok kormánya, hogy japánok lévén az ellenséghez hűek. E történet sem teljesen egyértelmű: Tanforant, Minidokát és a többi hasonló tábort általában a „koncentrációs” jelzővel illették, s bár lakóikat akarattuk ellenére tartották fogva, postahivataluk volt és látogatási órákat is bevezettek – szédítő a különbség a Dachau-típusú náci táborokhoz képest.

Ami viszont a lényeg: nem az a fontos, hogy a japán-amerikaiakat fogva tartó táborok koncentrációsok voltak-e vagy sem, hanem az, hogy internálásuk rávilágít a számos modern államra jellemző paranoiára. Ugyanez a paranoia ez, amit most is látunk az Egyesült Államok reakciójánál, amelyet Trump elnök kormányzata a latin-amerikai migrációval szemben mutat.

Ezek az eszmék – hontalanság, állami paranoia – már tágabb történelmi tablót vázolnak fel. Trumpot elnöki hivatala jelentős hatalommal és befolyással ruházta fel az ilyesfajta döntésekben. Ám a 2019-ben létező amerikai táborok nem egyedül az adott kormányzat hozzáállását, hanem korunk vérmérsékletét is leleplezik; nem pusztán amiatt léteznek, mert hangosabbak lettek a bizonyos nézeteket hangoztató emberek, hanem olyan rezsimok működtetik ezeket, amelyek úgy hiszik, tetteikből politikai tőkét kovácsolhatnak.

E táborok tehát a politikai bomlás, átfogóbb strukturális és geopolitikai problémák – emberek vándorlása, hatalmi átrendeződés a gazdag országoktól a fejlődő országok felé, a világszerte számos országot sújtó klímaváltozás – szimptomáiként is felfoghatók. E körülmények az erőforrásokra és az egyes államokra is nyomást helyeznek: gondoskodjanak olyan módon az „övéikről”, ami az ilyesféle paranoiának szállít muníciót. Az Egyesült Államokhoz hasonló, bevándorlók által épített államok egyre többször hangoztatják, hogy „életvitelük” védelme érdekében kell távol tartaniuk a bevándorlókat.

Más szóval, nem amiatt növekedik a „fogvatartási központok” száma, mert rengetegen vannak, akik nem szeretik az idegeneket, hanem mert az emberek úgy érzik, veszélyben az életmódjuk, s az idegenek egy közelgő, hatalmas változás úttörői. E nagy léptékű jelenségek összefüggnek a xenofóbia és a nacionalizmus erősödésével, a második világháború utáni évtizedek reményeit rég elsöpörte az ár.

Körütekintőnek kell lennünk abban, hogy egy visszatérő sémát minek nevezzünk – ugyanis nem teljesen ugyanannak a jelenségnek a megismétlődéséről van szó. Mégis jól jelzi, hogy válsághelyzetben (vagy vélt válsághelyzetben) miként viselkednek az államok. A Texas államban lévő Clint tábori körülményeiről szóló jelentésben foglaltak – gyerekek saját ürülékükkel a ruhájukon, szennyezett vizet ivó emberek, a fogvatartottakon gúnyolódó örök – a koncentrációs táborokban uralkodó viszonyokra emlékeztetnek. Más koncentrációs táborokhoz hasonlóan itt sem arról van szó, hogy az amerikai határőrség nem engedheti meg magának a rendes elszállásolást; a bevándorlási és vámhatóság hosszú távú létesítményeiben

ugyanis üresen állnak az ágyak. Inkább úgy tűnik, elvi kérdést csinálnak a megalázásból, szemben Trump elnök állításával, hogy ő csak távol akarja tartani az Államoktól a bevándorolni szándékozókat. Ugyan az ujjurokat begyűjtő kínai táborok körülményei sem kevésbé felháborítóak, számunkra mégis félelmetesebb, amikor egy állítólag liberális állam jár el hasonlóképp. Hiszen hová is rejtőzhetnénk? Kinek a jogai nincsenek immár veszélyben?

Az Egyesült Államok és más liberális államok természetesen az ellenkezés számos olyan formájának engednek teret, amelyek elérhetetlenek az autoriter rezsimekben. Rengetegen fűznek nyilvánosan felháborodott kommentárt az amerikai fejleményekhez, mások ellenben amellett kardoskodnak, hogy megalapozatlan a fogvatartási központok és a koncentrációs táborok közötti párhuzam. Az eltérő vélemény hangoztatásának akadnak történelmi előzményei: Emily Hobhouse brit humanitárius aktivista például a nők és a gyerekek búr koncentrációs táborokbeli körülményeit mutatta be és akarta megváltoztatni – ezek valóban javultak, de csak miután tízezrek haltak meg.

Ugyanakkor a kritikák megfogalmazásában is elővigyázatosnak kell lennünk. Ocasio-Cortez szavai aláásták tényleges érveit, mivel a vita ezután a helyes terminológiára helyeződött át. A történészeknek kötelességük rámutatni, hogy az ebben a cikkben is idézett (és egyéb, itt nem említett) példák eltérnek egymástól: különböző korokban, más-más helyeken, eltérő rezsimek különböző ideológiáit képviselve fordultak elő. Bizonyos tekintetben tehát észszerű az amerikai határlétesítményekre a „koncentrációs tábor” elnevezést használni – hiszen a 20–21. században számos börtönfélélt írtak már le e kifejezéssel –, de fenntartásokkal kell élni, s a számolni kell a kijelentésben rejlő veszéllyel.

A magam részéről amellett foglalnék állást, hogy – a fenti példákra tekintettel – a „koncentrációs tábor” elnevezés mindig is civilek akaratuk ellenére történő fogva tartását jelentette, akiket a nekünk nyilvánvaló alapjogoktól, így a törvényes védekezés lehetőségétől is elzártnak. A koncentrációs táborokba zárt polgári személyek az öregek és a bebörtönzésüket elrendelő rezsim kényének-kedvének vannak kiszolgáltatva. Törvényen kívül állnak, szemben például – az itteni szörnyű bánásmódról elhíresült – kubai Guantánámói-öböl amerikai fogolytáborának lakóival, és senki nem képviseli az érdekeiket.

A koncentrációs táborokról kizárólag (és helytelenül) a holokausztra asszociáló ösztönös reakciótól eltekintve a vita nagyrésze azon áll, tudunk-e megfelelő definíciót használni a koncentrációs táborra. Mint más messzire nyúló fogalom esetén, e definíciós kísérlet is történelmi és politikai veszélyeket hordoz magával, ami azt sugallja, hogy nincs szükségünk egyértelmű, időtlen meghatározásra, csupán arra, hogy megértsük, e terminushoz időről időre más jelentés tapadt. A „koncentrációs tábor” kifejezésnek tágabb a fogalmi históriája, amit értenünk kell, hogy kibogozzuk a jelenkor történéseit. Nem azon kellene izgulnunk, hogy az amerikai–mexikói határ fogvatartási központjai „koncentrációs táborok”-e, inkább fel kellene habo-rodjunk, hogy ilyen borzalmas körülményekkel rendelkező helyek egyáltalán létez- nek, melyekben nem is bűnözőket, hanem a nehézségektől vissza nem riadó embe- reket helyeznek el: olyanokat, akik az amerikai történelem és nemzetépítés tradíciójának meg- felelve jobb életet keresnek maguknak és gyere- keiknek. 🌐

Dan Stone a Royal Holloway (Londoni Egyetem) professzora, szakterülete a modern történelem

KÍGYÓK ÉS BIKÁK KRÉTÁRÓL

Az Égei-tenger szigetén, Krétán és környékén a négy évezreddel ezelőtt virágkorát élő bronzkori civilizáció gyönyörű, szimbolikus bika- és kígyóábrázolásokkal díszített ékszereket és agyagedényeket alkotott.

Bettany Hughes történész és szakíró a minószi kultúra társadalmát és hiedelmeit tanulmányozza nyolc meghatározó műalkotás és tárgyi lelet alapján

☉ Vaphiói aranyserleg (i. e. 1500 k.)

Az 1888-ban a görög szárazföldön, egy Spárta közeli sírban talált két gyönyörű aranyedény egyike, amelyet gazdagon kidolgozott bikák díszítenek. A Krétán – helyi kézművesek alkotásaként vagy a sziget kultúrájának hatására – készült tárgyat előkelő tulajdonosával együtt temették el, ami azt jelzi, hogy a krétoi kultúra a Földközi-tenger egész keleti vidékén elterjedt. A kb. i. e. 2300 és 1300 között Krétán virágzó, majd eltűnő civilizáció nyomravezető jeleket, ugyanakkor rejtélyeket is hagyott ránk. Azt sem tudjuk biztosan, hogy ez a nép hogyan nevezte magát. Sir Arthur Evans brit régész a 20. század elején *minószi*aknak hívta őket (a legendás Mínósz király után), az ókori egyiptomiak viszont „Keftiu földje” néven emlegették Krétát.

🕒 **Bika ivókürt (rhüton) (i. e. kb. 1600–1450)**

Ez a zsírkőből faragott, hegyikristály szemű, aranyozott szarvú bikafej egy ivókürt (szent italáldozatoknál használt serleg), amely az Észak-Kréta középső részén, Knósszoszban épült palota Arthur Evans vezette ásatása során került elő. Evans 1900-ban megkezdett knósszoszi feltáró munkájának eredménye a minószi civilizáció újrafelfedezése lett. A minószi kultúrát kimagasló bikakultusz jellemezte, amely az ábrázolásokban nyilvánul meg: a bikafejet formázó ivókürtöktől kezdve a rendszeres bikaáldozatokig, illetve a paloták tetőinek párkányzatát díszítő, Evans által „felszentelési szarvak”-nak nevezett szimbolikus bikaszarvalakzatokig.

🕒 **„Az állatok istennője” (i. e. 1250 k.)**

Ez a fején madarakat viselő istennőszobrocska arra a hatásra utal, amelyet Kréta dús vidéke gyakorolt a minósziakra, természetimádókká téve őket. A minószi istennőket – a madarak és az állatok mellett – kerti mákból (*Papaver somniferum*) font koszorúval is ábrázolták. A pecsétgyűrűkbe vésett nőalakok gallyakat ráznak, vagy vallásos extázisban borulnak az oltárra. Az ópiátok orvosi és rituális célú használata a bronzkori kultúrákban széles körben elterjedt, alkalmazásukat gyakran nők irányították.

🕒 A phaisztoszi korong (i. e. 17. század k.)

Ezt az égetett agyag korongot, amelynek mindkét oldalát spirálvonalban telenyomták hieroglifákkal, a Dél-Kréta középső részén épült phaisztoszi palotában találták 1908-ban. A szimbólumok pontos jelentését – más minószi írásrendszerekével együtt – még mindig nem ismerjük, bár a kutatók már csak hajszálnyira vannak a megfejtéstől. A minósziak úttörők voltak a műszaki tudományok és az írás terén, burkolt utakat és bonyolult vízvezető rendszereket építettek.

☉ „Kígyóistennő” (i. e. 1600 k.)

Közismert beceneve ellenére nem tudjuk, hogy ez a szobrocska királynőt, közönséges asszonyt, magas rangú papnőt vagy istennőt ábrázol-e. A négy hasonló fajansz (kvarc fedőmázás cserép) szobrocskával együtt előkerült figura törött állapotban, tengeri kagylókkal együtt hevert egy kővel kibélelt gödörben, mintha a minósziak radioaktív hulladékként kezelték volna. Bár a minószi kultúra biztosan nem volt az a békeszerető, matriarchális társadalom, amilyennek egyes 20. századi régészek és történészek leírták, az világos, hogy a nőknek itt tényleg volt hatalmuk és befolyásuk: ők voltak a gabonátárolók kulcsának őrzői. E nő megjelenése (vad pillantású, feketével kihúzott szeme, hajtekercesi és kígyóra emlékeztető öltözéke) igen hasonlít a közeli Szantorini szigetén épült Théra bronzkori civilizációjának falain, valamint a Knósszoszban talált figurák külleméhez, ami arra utal, hogy a kis szobor egy befolyásos minószi arisztokrata hölgy ünnepi díszruháját viseli.

ALAMY

☉ Nesztór-gyűrű (i. e. 1700 k.–1450)

Ez a krétai eredetűnek hitt arany pecsétgyűrű, amelyet állítólag Peloponnészosz görög szárazföldi részén, egy sírban találtak a 20. század elején, egy göcsörtös fa körül zajló vallási ünnepet vagy összejevetelt ábrázol. Az i. e. 2. évezred közepén a krétai társadalmat láthatóan vallási rituálék igazgatták és alapjában véve formálták, ahogy ezen a gyűrűn is látható, amely önmagában státuszszimbólum.

☉ Pecsétgyűrű (i. e. 1500 k.)

A minószi művészetben a bikaugratás sok ábrázolását láthatjuk – a knósszosi palota freskóin, elefántcsont figurákban és ezen az arany pecsétgyűrűn. E sokat vitatott sportot fiatal férfiak üzték a palotakultúra, azaz a minószi civilizáció fénykorának idején (amely kb. i. e. 1900-tól kb. i. e. 1425-ig tartott), és talán egyfajta átmeneti rítus vagy vallási szertartás lehetett. Az itt ábrázolt bikák bölények voltak, egy hatalmas, azóta kihalt prehisztorikus faj, amelynek marmagassága 1,5 méter volt. Krétán gyakran találnak palotaközpontokat; a kultúra fénykorában ezek mindegyike hozzávetőleg 14 000 embernek adott otthont. Kréta teljes népessége 500 000 fő volt.

BRIDGEMAN

☉ Sírláda (i. e. kb. 1400–1300)

Az itt látható *larnaxot* (agyag sírládát) díszítő halak a minószi korszak vége felé az óceáni és tengeri ikonográfia irányába történt eltolódást jelzik. Homérosz civilizációjukat a tengerek fölött uralkodó hatalomként jellemzi. I. e. kb. 1450 és 1200 között a műkénéiek elfoglalták Krétát. A minószi civilizáció összeomlásáról különféle magyarázatok születtek. A minósziak dicsőítése azonban kultúrájuk kihalása után is folytatódott. Homérosz *Odüsszeiája* [Dvecseri Gábor fordításában] így írja le szigetüket: „Van bizonyos Krété, sziget ez, közepében a borszín tengernek, szép dús partját a habok körülöntik; rajta kilencven város, azokban számtalan ember.”

Bettany Hughes történész, műsorvezető és szakíró. Könyve, *Istanbul: A Tale of Three Cities* címmel, 2017-ben jelent meg a Weidenfeld & Nicolson gondozásában

Művészeti engedély

Az 1853-ban készült idealizált festmény Hernando de Soto spanyol utazót ábrázolja, amint 1541-ben felfedezi a Mississippit. Valójában küldetése sikertelennek bizonyult, mivel sem aranyat, sem gyarmatosítható helyet nem talált

A szakadatlan változás állama

Az El Paso (Texas) melletti Socorro missziót eredetileg a spanyol ferencesek alapították 1682-ben. A „Magányos Csillag Állama” (Lone Star State, közkezdvelt elnevezését a zászlaját díszítő egyetlen csillag után kapta – a szerk.) Mexikóhoz tartozott, amíg az Egyesült Államok 1846-ban nem annektálta

Spanyol tánclépések
Táncosok a kaliforniai Santa
Barbarában, a Régi Spanyol
Napok Ünnepeén. Az Egyesült
Államoknak van a második
legnépesebb spanyol
ajkú lakossága a világon

AMERIKA ELFELEDETT SPANYOL MÚLTJA

Az Egyesült Államok angol és spanyol gyökerű lakosai közötti feszültség aggasztó jelenség – ez azonban egyáltalán nem új keletű.

Carrie Gibson elmagyarázza, azért kell újra megvizsgálni Észak-Amerika elhanyagolt, öt évszázadnyi spanyol telepes múltját, hogy érthetővé válhasson a törésvonalak eredete

Egy csalódott, fiatal szerkesztő, Francisco P. Ramírez 1855-ben Los Angeles-i lapjába, az *El Clamor Público*-ba írt vezércikkében az alábbi módon panaszkodott: „1849 óta egy bizonyos ellenszenv [...] létezett a mexikóiak és az amerikaiak között, amely olyan mértéket öltött, hogy az amerikaiak már teljes szívből azt kívánták, az összes mexikóiból csak egyetlen fej maradjon, amit le lehetne vágni (azaz, hogy egyszerre végezhessek velük)”.

Ramírez sok változást megélt városában, főleg az 1848-as Guadalupe Hídalgó-i békeszerződés megkötése után, amely lezárta a mexikói–amerikai háborút. Az 1846-ban kirobbant konfliktus végén Mexikónak földterülete 51%-áról le kellett mondania az Egyesült Államok javára. A hatalmas terület később a mai Kalifornia, Új-Mexikó, Arizona, Utah, Nevada, valamint Wyoming és Colorado egyes részeihez csatolták. Mint Los Angeles-i lakos, amely az akkori mexikói Alta Californiához (Felső-Kalifornia) tartozott, Ramírez átélt ezeket a megrázkódtatásokat, miközben végignézte, ahogy otthona, ez az álmos kis település az Egyesült Államok keleti részéből érkező angol-amerikaiakkal népesült be.

Talán nem meglepő, hogy feszültségek alakultak ki a helybeliek és az újonnan érkezettek között. A Latin-Amerikából folytatódnó bevándorlással kapcsolatos ellenérzések és a spanyolelles indulatok erőszakos cselekményekhez vezettek. Az okok megértése kulcsfontosságú – és ehhez át kell tekintenünk a nyugati félteke spanyol telepeseinek több évszázados történetét.

Ramírez élete két hosszú fejezetet kapcsolt össze az Egyesült Államok és déli szomszédjainak történetéből. Az első időszak a Kolumbusz Kristóf 1492-es utazásával kezdődő, három évszázadnyi európai gyarmatosítás volt, amely a függetlenségi mozgalmak kezdetével párhuzamosan egészen a 18. század végéig tartott; a másodiknak Amerika 19. századi regionális, majd világhatalommá válása tekinthető. Összevonva őket, a két korszak 500 évnyi hosszú, egymással összefüggő szakaszt ölel fel Spanyolország, az Egyesült Államok és a vele szomszédos, déli köztársaságok közötti kapcsolatokról, amelyek ma már nem élnek elevenen a történelmi emlékezetben.

Alapítási mítoszok

Az Egyesült Államok alapításának mitológiája az 1620-ban a Mayflower nevű hajón érkező zarándokatyákra épül, bár helyvel közel a korábbi angol települések – az 1607-es Virginia kolónia vagy például az 1585-ben létrehozott, rövid életű Roanoke helység – is szerepet kapnak benne. Kolumbusz, aki-

nek felfedezőútját valójában a spanyolok finanszírozták, az Atlanti-óceánon keresztül tett 1492-es utazásáról nevezetes, sőt a mai napig nemzeti ünnepnapon emlékeznek meg tettéről Amerikában. Tudni kell azonban, hogy jóval az angolok érkezése előtt a spanyolok már próbálták – bár kevés sikerrel – megvetni lábukat az észak-amerikai kontinensen.

1513-ban Juan Ponce de León egy szerinte Bimininek nevezett helyre ért, amely ma a Bahama-szigetek legnyugatibb szigetcsoportja (az a mendemonda, hogy az örök ifjúság forrását kereste volna, egy halála után egy évtizeddel írt krónikából ered – valójában inkább arany és rabszolganak való őslakosok után kutatott). A korábban spanyol fennhatóság alá vont Puerto Ricóból hajózva, az észak-amerikai szárazföld atlanti partvidékén – a mai Cape Canaveralnál – kötött ki, ahol találkozott az ais törzssel. Miután az érkezésekor tartó húsvéti ünnepek tiszteletére Floridának (Pascua Florida) nevezte el a területet, tovább kutatta a partvidéket, megkerülte a félsziget csúcsát a Mexikói-öböl felé, majd északra, a félsziget nyugati részén fekvő Fort Myers vidékére hajózott.

Ponce de León itt eltöltött néhány hetet a calusa törzsnél. Kezdetben talán még rokonszenvezett is valamennyire az őslakosokkal, ám ez az érzés hamar elmúlhatott, és visszatért a karib-tengeri szigetvilágba (bár amikor megírta beszámolóját a spanyol koronának, azt a látszatot keltette, hogy küldetése sikerrel járt). Sokáig, 1521-ig nem kereste fel újra e vidéket, ám ez a látogatás balul végződött számára: miután ismét a calusa törzsnél kötött ki, az ellenségeskedés kiújult, és egy nyilvessző eltalálta. Sebe elüszkösödött, majd visszavonult Kubába, ahol még annak az évnek a júliusában meghalt.

Nagyjából abban az időben konkvisztádor társa, Hernando Cortés elért Tenochtitlánba, hogy feltárja a világ számára Mexikó fényét és gazdagságát. Cortés sikerei megmozgatták a konkvisztádorjelöltek képzelőerejét, sokuk Floridába akart menni, és így idővel a kudarcot vallott expedíciók száma egyre növekedett.

1526-ban Lucas Vázquez de Ayllón a mai Georgia állam partvidékén, a guale törzs által lakott területen megalapította San Miguel de Gualdape kis települését. A telepések – Ayllón nem volt köztük, mivel még akkor, októberben meghalt – csak néhány hónapig maradtak, majd visszatértek a Karib-tengerre. Két évvel később, egy újabb balvégzetű felfedezőúton Pánfilo de Narváez behajózott Floridába, de a vállalkozás során mindenki életét veszítette. 1538-ban Hernando de Soto, aki Peruban sikerrel járt, elhatározta, hogy Floridába megy, de az ő útja is kudarcra végződött 1542-ben, és valahol Louisiana környékén halt meg. A súlyos katasztrófák ellenére a spanyolok még egy expedíciót indítottak 1559-ben, Tristán de Luna y Arellano

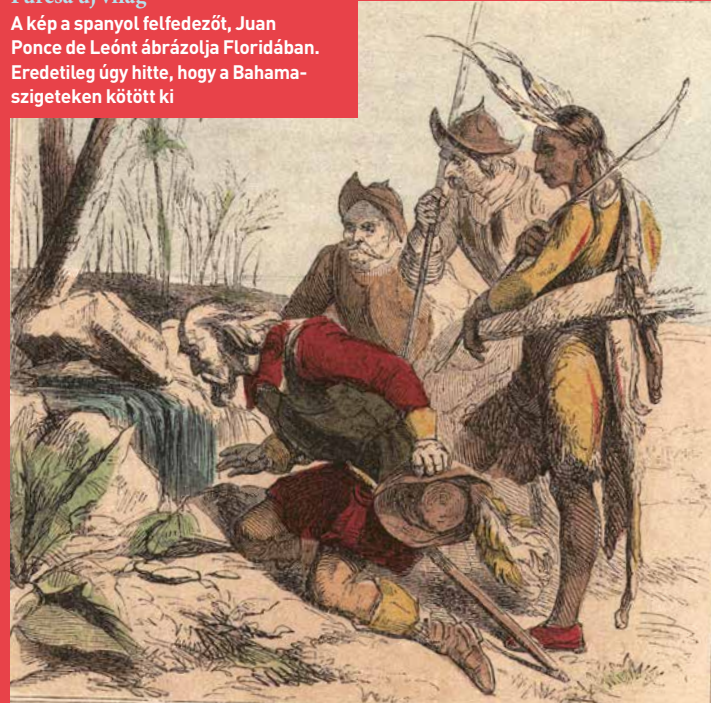

A birodalom védelmében
Pedro Menéndez de Avilés,
aki lerombolt egy francia települést,
hogy bezáncosítsa a spanyol
uralmat Floridában

Az érintett területek kiterjedése
 Egy 1847-es térkép Mexikó méretét mutatja, miután Texast annektálta az Egyesült Államok, a spanyol kartográfusok azonban hozzávették Alta Californiát is, amely északra, az Oregonnal közös határig terült el. A következő évben e terület nagy részéről le kellett mondaniuk az Egyesült Államok javára

Furcsa új világ
 A kép a spanyol felfedezőt, Juan Ponce de León-t ábrázolja Floridában. Eredetileg úgy hitte, hogy a Bahama-szigeteken kötött ki

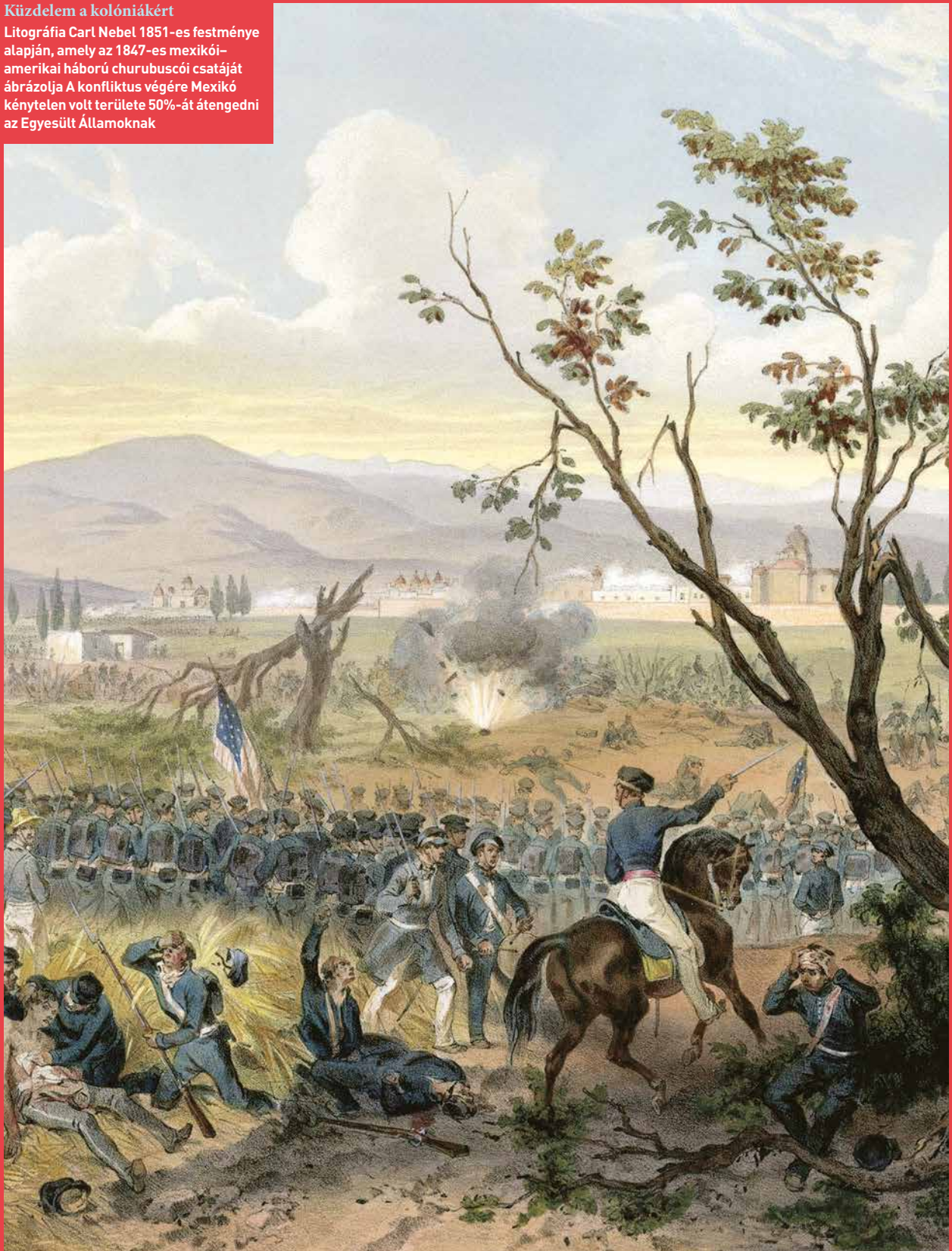

Cortés sikerei megmozgatták a konkvisztádorjelöltek képzelőerejét, sokuk Floridába akart menni, és így idővel a kudarcot vallott expedíciók száma egyre növekedett

GETTY IMAGES

Küzdelem a kolóniákért

Litográfia Carl Nebel 1851-es festménye alapján, amely az 1847-es mexikói-amerikai háború churubuscói csatáját ábrázolja. A konfliktus végére Mexikó kénytelen volt területének 50%-át átengedni az Egyesült Államoknak.

vezetésével, aki a Pensacola-öböl környékén alapított települést; miután a városka túlélte egy hurrikánt, tovább küszködött a megmaradásért, mígnem 1561-ben feladták a telepet. Florida benépesítése lehetetlen feladatnak tűnt.

A nagyrészt sikertelen próbálkozások híre addigra már bejárta egész Európát, és új hódítók étvágyát is meghozta. Spanyolország ismét offenzívára kényszerült a régióban: 1562 májusában ugyanis a francia inkvizíció elől menekülő hugenották egy csoportja a St. John's-folyó (Florida, Jacksonville mellett) torkolatánál kötött ki, a timucua törzs területén.

A francia csapatok észak felé folytatták felfedezőútjukat, majd megálltak egy öbölnél, amelyet Port Royalnak neveztek el (Parris-sziget, Dél-Karolina), és ott megépítették Charlesfort települését. Nagyjából két tucat embert hagytak ott, azzal az utasítással, hogy építsenek egy erődöt, míg a többiek visszatértek Franciaországba utánpótlásért. A telepesek hamar kifogytak az élelemből, és 1563 áprilisában elhagyták a helyet.

Eközben a hugenotta pionírok tevékenységének híre eljutott a spanyolok fülébe, akik egy hajónyi katonát küldtek utánuk, hogy lerombolják az erődöt. 1564 elejére a francia konvoj átkelt az Atlanti-óceánon; utasai úgy döntöttek, hogy a St. John's-folyó mellett maradnak, ahol egy sziklaszirten megalapították Fort Carolinát. Spanyolország továbbra is az egész területet akarta uralni, így a második erődítményt is fel akarták számolni. Pedro Menéndez de Avilés-t bízta meg a feladattal, aki arra is engedélyt kapott, hogy települést alapítson Floridában. A francia erőd felé hajózva, 1565. augusztus 28-án Menéndez kikötött az atlanti parton, alig 100 mérföldre attól a helytől, ahol Ponce de León először partot ért, amelyet St. Augustine-nek nevezett el a szent ünnepnapjáról. A következő hónapban Menéndez véres támadást intézett a franciák ellen. A spanyolok egyelőre tehát sikeresen visszaverték az európai vetélytársakat, és továbbra sem adták fel Florida gyarmatosításának tervét.

A kontinens birtoklása

Bár a spanyolok befolyásuk alatt tartották Floridát, a félsziget sohasem vonzott igazán sok telepest. A konkvisztádorok ugyanabban az időszakban Nyugat-Mexikón keresztül, a szárazföldön keltek át a mai Texas és Új-Mexikó területére, ám az őslakosok ellenállása erős volt, ezért elenyészően kevés Spanyolországból érkező telepes kívánt ott élni. A spanyol koronának nem volt meg a megfelelő utánpótlása, hogy katonai ellenőrzés alatt tartsa az összes olyan vidéket, amelyre igényt tartott, ezért végül át kellett adnia a briteknek és a franciáknak a kontinens északi részét.

A 18. század elejére az Atlanti-óceán parti sávja 13 brit kolóniának adott otthont, Franciaország pedig a Nagy-tavak körüli részt szerezte meg, és egy hatalmas földszávsávot a Mississippi folyótól nyugatra, amelyet Louisianának neveztek el. Azonban még mindig Spanyolország volt a domináns erő Amerikában, amely a távoli Dél-Amerikában fekvő Tierra del Fuegotól egészen Nyugat-Kanadáig tartó területet uralma alá hajtotta. Mindazonáltal a föld legnagyobb részén nem telepedtek le a spanyolok,

viszont számos őshonos törzs lakott ott. Csak az 1770-es évekre jutott odáig a helyzet, hogy a spanyoloknak katonai erődítményeket kellett építeniük a kaliforniai partvidék mentén, válaszul azokra a hírekre, miszerint orosz és brit prémkereskedők belopkodtak a régióba.

Spanyolország birtokai tovább gyarapodtak Louisiana meghódításával, amelyet titokban adtak át a franciák a hétéves háborúban (1756–1763), hogy a britek ne tudják megszerezni. A háborút lezáró párizsi békeszerződés értelmében azonban Spanyolorzágnak át kellett adni Floridát a briteknek az 1762-ben meghódított Havannáért cserébe. Amikor tehát alig egy évtizeddel később a brit gyarmatok telepesei felkelésre készülődtek, már spanyol terület vette körül őket. A lázadók úgy látták, hogy a Spanyolország és Nagy-Britannia közti ellenségeskedést a maguk javára fordíthatják, és 1776-ban párizsi kiküldöttjük, Benjamin Franklin összehozott egy titkos találkozót a franciaországi spanyol nagykövettel, Aranda grófjával, hogy segítséget szerezzenek. Spanyolország vonakodva látta el fegyverekkel és élelmiszerrel 13 gyarmatát, és 1779-ben, egy évvel Franciaország után, háborút üzent Nagy-Britanniának.

Louisiana kormányzója, Bernardo de Gálvez még azon a nyáron hadjáratot készített elő Nyugat-Floridába, amely brit vezetés alatt állt. Pensacolára, egy kedvező fekvésű kikötőre vetett szemet, nem messze spanyol New Orleanstól. 1781. február 13-án 20 hajóból álló flottájával elhagyta Havannát, és alig egy hónappal később már a Pensacola-öbölben volt. Az erődöt ostrom alá vették, és május 10-ére a britek megadták magukat. Gálvez győzelme csak egy újabb lépés volt az angolok veresége felé az amerikai függetlenségi háborúban, amely az év októberében bekövetkezett. Három évnyi újabb francia uralom után, 1803-ban Louisianát eladták az Egyesült Államoknak.

A 19. század első évtizedeiben Spanyolország is szembeszállt lázadó gyarmataival, és az 1820-as évekre – függetlenségét dek-

Oszd meg és uralkodj!

Tábla Nyugat-Texasban, 1949-ben. A faji megkülönböztetés – amely az afro-amerikaiakat és a spanyol ajkúakat sújtotta – gyakori volt az 1890-es évek óta →

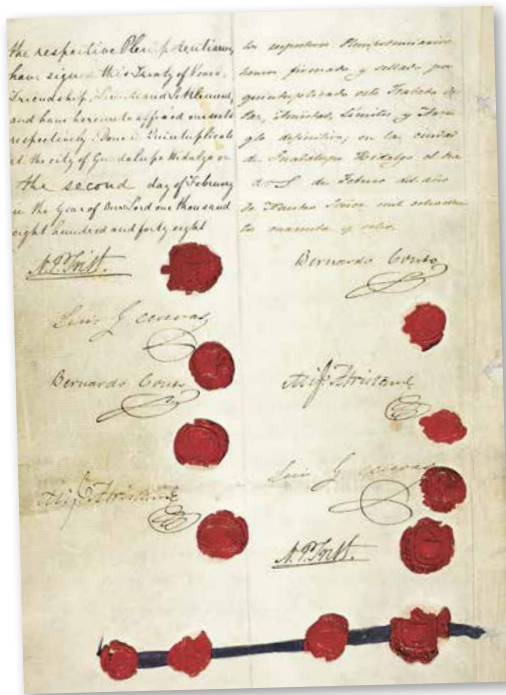
larálva – néhány köztársaság csatlakozott az Egyesült Államokhoz, így Spanyolország uralma alatt csak Kuba, Puerto Rico és a Fülöp-szigetek maradt. A nyugati félteke politikai helyzete átalakult, mivel a fiatal Egyesült Államok egyre erősebbé vált, ahogy folyamatosan terjeszkedett nyugati és déli irányba.

Elfeledett harcok

Miután Mexikó (korábban Új-Spanyolország) 1821-ben elnyerte függetlenségét, kormánya nagy erővel telepítette be északi határvidékét, amelyet régóta támadtak az őshonos indiánok. Bár egyáltalán nem bízott északi angol-amerikai szomszédjában – értékes bányák voltak Mexikóban –, az 1820-as években földet adományozott azoknak, akik hajlandók voltak letelepedni ezen a vidéken; egyesek közülük az Egyesült Államokból érkeztek, ahol kiéleződött a rabszolgasság miatti vita. Mexikó be akarta tiltani a rabszolgák alkalmazását, de az angol telepesek, akik hasznot húztak belőlük a gyapotültetvényeiken, fellázadtak, és 1836-ban kikiáltották a Texasi Köztársaságot. 1844-ben az amerikai elnökjelölt, James K. Polk a nemzeti terjeszkedés politikájával kampányolt, amelyet a „sors manifesztuma” néven elhíresült tantételében fejtett ki. Miután a következő évben elnökké választották, Polk 1846-ban önálló állam formájában annektálta Texast, majd tekintetét Mexikóra vetette. A kibontakozó mexikói–amerikai háború mély nyomot hagyott a cikkünk elején említett újság-szerkesztő, Ramírez és sok hozzá hasonló ember életében.

A háború végén és a hatalmas új terület megszerzése után az Egyesült Államok belső konfliktussal szembesült – a rabszolgasság elleni küzdelemmel, amely a polgárháború (1861–1865) egyik fő kiváltó oka volt, és amelynek megítélése a mai napig is nagy hatással van a nemzet történelmi önértékelésére. Az Egyesült Államok teljes újjáépítésével együtt történelmének újraértelmezése is megkezdődött, amelynek során a nemzeti identitást a közös angolszász eredethez igazították, és a protestantizmussal bátyázták körül. Bár a 19. században egyre több bevándorló érkezett a Földközi-tenger környékéről, továbbra is az angolszász nemzeti identitás maradt meghatározó, amely háttérbe szorította a katolikus olaszokat és a portugálokat; így természetesen a spanyol konkvisztádorok kegyetlen barbárságának „sötét emléke” is tovább élt.

Az Egyesült Államok történelmének hosszú és összetett spanyol vonatkozásai, amelyek mára ugyan elhalványultak a nemzet emlékezetében, a 19. század végén egyszer még újra előkerül-

Az egyetértés pecsétjei
A Guadalupe Hídalgó-i békeszerződés (1848), amellyel véget ért a mexikói–amerikai háború, és amely 1,36 millió km²-rel gyarapította az Egyesült Államok területét

tek, méghozzá teljesen új formában. A kellemes éghajlatú, napsütéses Florida és Kalifornia divatos, spanyol témájú könyvek helyszínéként idézte fel az olvasókban az elfeledett spanyol múltat. Nagyon népszerű volt a kaliforniai spanyol misszionárius templomok romjai között játszódó, *Ramona* című, 1884-es melodramatikusan regény vagy a floridai St. Augustine-i – ahol Ponce de León 1513-ban partra szállt – helyszínű, *Az örök ifjúság forrása* című történet.

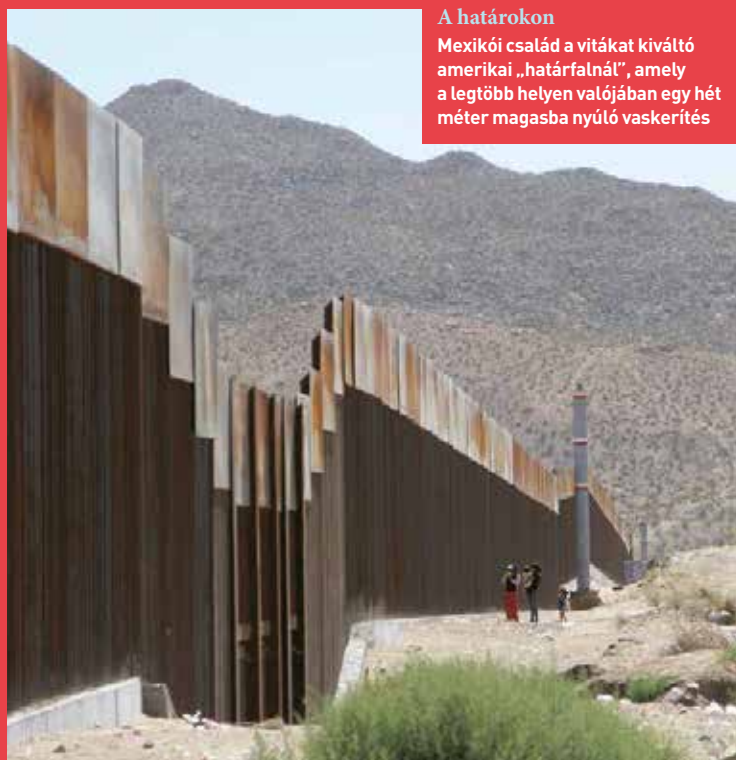
Mindenesetre a szentimentális felszín alatt sötétebb erők mozgolódtak. A mexikóiak és a mexikói-amerikaiak, akik már régóta éltek az Egyesült Államoknak 1848-ban átadott földön, egyre erőteljesebb társadalmi előítéletekkel szembesültek, ahogy mások is, akik Latin-Amerikából vándoroltak északra. Egyes éttermekben nem szolgálták ki a mexikóiakat, és több mozi rákényszerítette spanyol látogatóit, hogy az angolszászoktól elkülönülten üljenek. Az átadott területen sok embert kitelepítettek földjéről, vagy hosszú bírósági tárgyalások során fosztották meg attól. A spanyol ajkú közösség emellett olykor még a lincseléstől is féltetett.

Francisco P. Ramírez előre látta, mi következik, amikor azt írta az *El Clamor Público*-ban, hogy a törvény az Egyesült Államokban „csak arra szolgált, hogy mélyítse az árkot, amely a külföldiek és az őslakosok között egykoron létezett”. Vitathatatlan, hogy ezt az árkot azóta se sikerült teljesen betemetni. Latinok, teljességgel különböző gyökerekkel, egyformán arra kényszerültek, hogy harcba szálljanak az egyenjogúságukért.

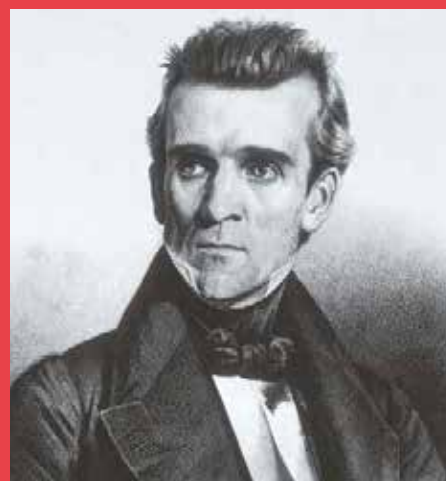
Ma heves vita zajlik a migrációról, ezen belül is főleg a Közép-Amerikából induló bevándorlásról. Ennek jó táptalaja az a lassan múló, általánosan elterjedt vélekedés, miszerint az Egyesült Államok valahogy más, mint a szomszédjai. A valóság azonban az, hogy az egész féltekét ugyanazok az erők alakították: az európai betörés, az őshonos közösségek lerombolása, az afrikai népek rabszolga sorba taszítása, politikai lázadások és a modern köztársaságok megalakulása. Az Egyesült Államok ma a világ második legnagyobb spanyol ajkú lakosságának ad otthont Mexikó után. Ha lesz is valaha jó viszony közte és a szomszédjai között, annak a közös múlt feldolgozásával és megértésével kell kezdődnie. 🌐

Mi mind bevándorlók vagyunk
A mexikóiak 18. szeptember 16-án függetlenné válásuk napját ünneplik Los Angelesben. 2017-ben több mint 11 millió mexikói élt az Egyesült Államokban

A határokon
Mexikói család a vitákat kiváltó amerikai „határfalnál”, amely a legtöbb helyen valójában egy hét méter magasba nyúló vaskerítés

„A sors manifesztuma”
James K. Polk, az Egyesült Államok 11. elnöke 1838 körül. 1844-es választási kampánya után jócskán megnövelte az ország területét Mexikó kárára

Utazások

Történetek és nevezetességek a világtörténelemből

Ibn Battúta középkori afrikai és ázsiai utazásainak nyomában

Justin Marozzi a páratlan 14. századi vándor utazásainak három évtizedét követi nyomon *Dár al-Iszlám*, a hatalmas muzulmán világ területén

Tevék kelnek át az észak-afrikai Szahara sivatagon. 1325-ben Ibn Battúta, a fiatal muzulmán utazó ilyen sivatagi tájakon indult el Tangerből kelet felé – és egy negyedszázadig nem is tért haza

AWL IMAGES

Egy 21 éves fiatalember 1325 júniusának egy metszően derült napján a marokkói Tangerben felcsatolta saruját, ellenőrizte, hogy minden szükséges holmija megvan-e, majd elbúcsúzott családjától és barátaitól. A *hadzsra*, a mekkai zarándoklatra indult. Afrika északnyugati csücskétől az út hosszú és fáradságos volt, de rendszerint csak hónapokig vagy néhány évig tartott, nem évtizedekig.

Ibn Battúta egyedül kelt útra: „... nem volt sem útítársam, akinek társasága felvidíthatott volna, sem egy karaván, amelyhez csatlakozhattam volna, de hajtott a mindent átható belső lendület, és régóta dédelgettem keblemben a vágyat, hogy felkeressem e fényes szentélyeket... Megerősítettem elhatározásomat, hogy búcsút veszek mindenkitől, aki kedves nekem, ... és elhagytam otthonom, mint madár a fészket. Szüleimet még e földhöz kötötte az élet, így súlyosan nehezedett rám a tőlük való búcsú, és mind őket, mind engem bánattal sújtott az elválás”. Egyikük sem tudhatta, hogy ebből a viszonylag egyszerű zarándoklatból valahogyan 29 évi, 75 000 mérföldes (120 ezer km) odüsszeia lesz Afrikán, a Közel-Keleten, az indiai szubkontinensen és a Távol-Keleten át.

Út keletre: Egyiptom

Ibn Battúta egyedül, számárháton, pusztá, napégette völgyeken, a Rif-hegységen, cédrus- és tölgyerdőkön át tartott kelet felé. A mai Nyugat-Algériában csatlakozott egy utazó karavánhoz, amely bizonyos társaságot nyújtott, ha nem is akadályozta meg a Tunisznál hirtelen rátörő honvágy okozta szenvedést. „A szívem oly szomorú volt a magánytól, hogy nem tudtam visszatartani a szemembe szökő könnyeket, és keservesen sírtam”

– írta. És nem csupán a honvágy gyötrötte: ahogy későbbi útjai során is megtörtént, az algériai Bedzsájában kitört rajta a láz, bár hamarosan felépült annyira, hogy folytatni tudja útját.

Tuniszban a könyveibe merült. Egy *medreszében* (iszlám iskolában) szállt meg, ahol híres tudósokkal és bírókkal barátkozott. Ekkor mutatkozott meg először feltűnően ambíciózus természete, öltött alakot az a szívós törtető, aki később lett belőle. Amikor 1325 novemberében az utazók egyre népesebb karavánjával elhagyta Tuniszt, bontakozó szellemi képességeinek elismeréseképpen – rendkívüli módon – őt tették meg a csapat *kádijává* (bíró).

Kár, hogy későbbi beszámolóiban ritkán említi az úton szerzett tapasztalatokat; feljegyzéseiből feltűnően hiányzik a tájak és a körülmények leírása. Ezért Észak-Afrikán át vezető útjának részleteiről keveset tudunk – a városokról és az új ismerősökről szerzett benyomásairól annál többet.

Ibn Battúta életében a házasságok úgy jöttek és mentek, mint a sivatagi szelek. Kettőt még az előtt kötött, hogy elhagyta Kairót, a „városok anyját”, amely őt is ugyanúgy megbabonázta, mint a manapság először odalátogatókat. A páratlan műemlékekkel telezsúfolt város „népeinek sokaságával úgy hömpölyög, mint a tenger hullámai, alig tudja fékezni őket”. Mint minden Egyiptomba érkező turista – miután megcsodálta a város mecsetjeit, iskoláit és lenyűgöző, azonnali ingyenes orvosi ellátást nyújtó kórházát –, ő is a Nílushoz ment (amely „a Föld minden folyóját felülmúlja ízének édességében, medrének szélességében és hasznosságának mértékében”). Az ifjú utazóban ugyanakkor volt valami prűderia is. Elborzadt, amikor egy fürdőben azt →

Ibn Battúta: Tudós, bíró, felfedező, útleírások szerzője

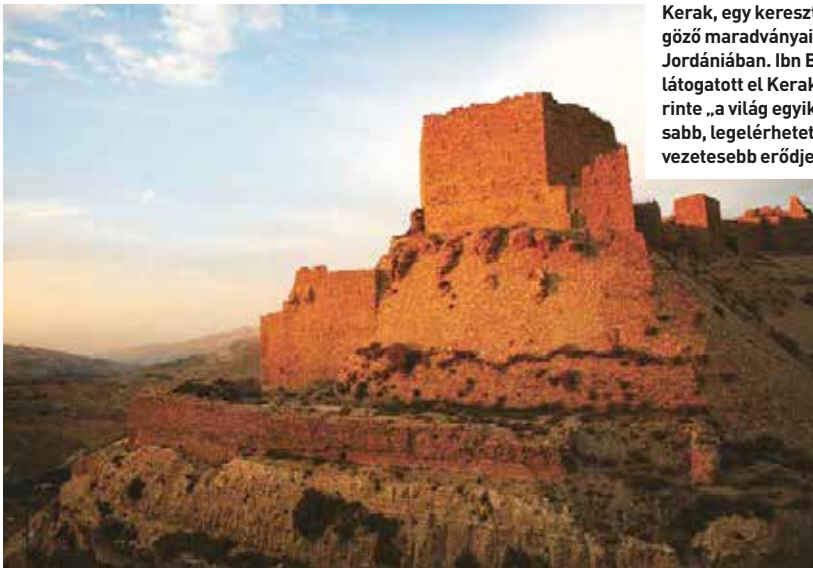
A manapság az „iszlám utazója”-ként tisztelt Abu 'Abd Allah Muhammad ibn 'Abd Allah al-Lawati al-Tanji ibn Battúta 1304-ben született a marokkói kikötővárosban, Tangerben. Inkább berber, mint arab vérből származó **családjának tagjai iszlám jogtudósok voltak**. Ez a szellemi örökség segítette később, külföldi uralkodók főbírójaként feladatai ellátásában. Háttéréről a memoárjában leírtakon túl nem sokat tudunk, de még saját művében is kevés a megbízható információ (pl. feleségeinek és gyermekeinek számáról).

Azt viszont tudjuk, hogy élete egybeesett **a marokkói Marinida-dinasztia uralkodását jellemző aranykor csúcspontjával**. Ez a dinasztia 1244 és 1465 között Észak-Afrika hatalmas területeit uralta, és Fezt tette birodalmi fővárosává. Ez az ősi város – ahol Ibn Battúta úti emlékei Ibn Dzsuzejjnak, a fiatal írónak tollba mondta – „Afrika Athénja” néven a tudás központja volt. Az al-Karavijjin-komplexumban található mecset, medresze, könyvtár és egyetem építése a 9. századra nyúlik vissza.

Valószínűleg ez a gazdag kulturális háttér táplálta Ibn Battúta iszlám öntudatát és felsőbbrendűség-érzetét, amikor (pl. Kínában vagy Afrika egyes részein) más kultúrákkal találkozott. Ami kíváncsiságát, vándorló kedvét és kielégíthetetlen kalandvágyát illeti, ki tudja, honnan eredtek? Talán készpénznek vette **Mohamed próféta híres intését: „Utazva keress a tudást**, még akkor is, ha az utazás Kínába vezet”.

Ibn Battúta 1368–1369 körül, kb. 65 éves korában halt meg. Halálának helyét és körülményeit nem ismerjük, sőt memoárjának megírása utáni életéről sem tudunk sokat. Műve 650 év múltán is az útleírás műfajának egyik gyöngyszeme marad.

A viszonylag egyszerű zarándoklatból végül 29 évi odüsszeia lett Afrikán, a Közel-Keleten és a Távol-Keleten át

Kerak, egy kereszties vár lenyűgöző maradványai a mai Jordániában. Ibn Battúta 1326-ban látogatott el Kerakba, amely szerinte „a világ egyik legcsodálatosabb, legegyszerűsebb és legnevezetesebb erődje” volt

Asszuánnál hagyományos felukkák [latinvitortáival felszerelt kis vitorlások] lepik el a Nílust. Ibn Battúta hasonló típusú csónakon utazhatott végig Egyiptom pompás folyóján

Asszonyok nézelődnek egy fűszeres standnál Kairó Hán el-Halíli nevű, eredetileg a 14. században épült bazárnegyedének piacain

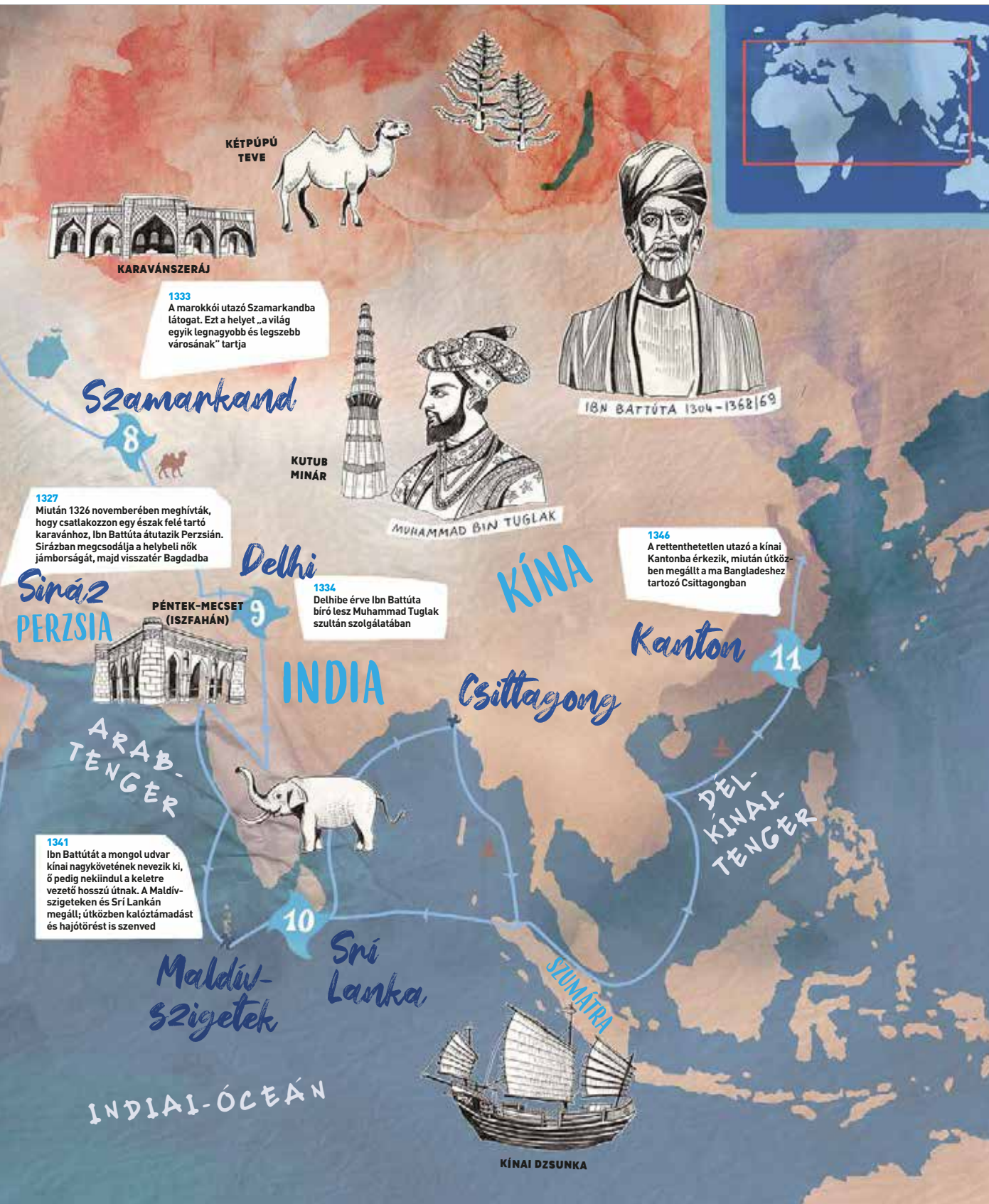

Az „iszlám Kairó” néven ismert középkori városnegyed látképét minaretek erdeje uralja. Nagyon hasonló lehetett akkor is, amikor Ibn Battútát megigézte „a városok anyja”

ALAMY/ALAMY IMAGES / ANDREW MCCONNELL - ROBERT HARDING

KÉTPÚPÚ TEVE

KARAVÁNSZERÁJ

1333

A marokkói utazó Szamarkandba látogat. Ezt a helyet „a világ egyik legnagyobb és legszebb városának” tartja

Szamarkand

KUTUB MINÁR

MUHAMMAD BIN TUĞLAK

IBN BATTUTA 1304-1362/69

1327

Miután 1326 novemberében meghívták, hogy csatlakozzon egy észak felé tartó karavánhoz, Ibn Battuta átutazik Perzsián. Sirázban megcsodálja a helybeli nők jámborságát, majd visszatér Bagdába

Sináz PERZSIA

PÉNTEK-MECSET (ISZFAHÁN)

Delhi

1334

Delhibe érve Ibn Battuta bíró lesz Muhammad Tughlak szultán szolgálatában

KÍNA

Kanton

1346
A rettenthetetlen utazó a kínai Kantonba érkezik, miután útközben megállt a ma Bangladeshez tartozó Csittagongban

1341

Ibn Battutát a mongol udvar kínai nagykövetének nevezik ki, ő pedig nekiindul a keletre vezető hosszú útnak. A Maldív-szigeteken és Sri Lankán megáll; útközben kalóztámadást és hajótörést is szenved

Maldív-szigetek

Sri Lanka

SZUMÁTRA

KÍNAI DZSUNKA

INDIAL-ÓCEÁN

Ibn Battúta büszke muzulmán volt, egy olyan korszak utazója, amelyben az iszlám lángja világitotta be Afrika és Ázsia nagy részét

látta, hogy „a férfiak testét semmi sem takarja”. Mint írja: „Ezt döbbenetesnek találtam, ezért elmentem az igazgatóhoz és tudomására hoztam.”

A Níluson hajózva megpróbált átkelni a Vörös-tengeren az Arab-félszigetre, de ebben egy konfliktus megakadályozta, így visszatért Kairóba, majd 1326 júliusában egy másik útvonalon indult el Mekkába. Jeruzsálemben – amely akkoriban mintegy 10 000 lakosú, muzulmán szent helyekről (pl. az al-Aksza-mecsetről) nevezetes kisváros volt – Ibn Battútát a Sziklamecset bűvölte el. „Díszítése kívül és belül egyaránt oly fenséges és mesteri tudásban oly kiemelkedő, hogy azt nem lehet leírni. Nagyobb részét arany borítja, így a szépségét csodálóknak szemét elvakítja a ragyogás, amely hol erős fénnel izzik, hol villámként lobban fel.”

Ezzel ellentétben Damaszkusz – amely Jeruzsálemtől nem messze, mintegy 150 mérföldre (240 km) fekszik – már virágzó metropolisz volt, nagyjából tízszer annyi lakossal. 634-ben ez volt az első nagyobb bizánci város, amelyet a muzulmán harcosok elfoglaltak – a gyorsan terjeszkedő Iszlám Birodalom egy újabb trófeája. Damaszkusz, évszázadokra visszanyúló történelme miatt (gyakran állítják, hogy a világ legrégebb folyamatosan lakott városa), már régóta cikornyás dicséreteket csalt ki a muzulmán látogatókból. Az Omajjád-mecset Ibn Battúta szerint „a világ legnagyobb sze-rűbb mecsetje”, Damaszkusz pedig „az a város, amely szépségben minden más várost felülmúl és kellemben megelőz”. Amellett, hogy a város tudósainak, szent embereinek és hivatalnokainak krémjével fraternizált, tudjuk, hogy Damaszkuszban újból megnősült, majd ugyanolyan gyorsan el is vált; azt is tudjuk, hogy sok ágyasa és több kontinensen számos gyermeke volt.

1326 szeptemberében Ibn Battúta karavánja Damaszkuszról délre, Arabia felé indult el, útközben elhaladva Kerak hatalmas vára, „az egyik legcsodálatosabb, legelérhetetlenebb és legnevezete-

sebb erőd” mellett, amely ma is áll. Az Arab-félszigetre érve részletesen leírja, hogy a karaván, „félve a vad vidéktől, sietve haladt éjjel és nappal”.

Miután négy napot töltöttek a medinai Próféta-mecsetben, Ibn Battúta és zarándoktársai, „örömteli szívvel, hogy eljutottak reményeik céljához”, végül Mekkába értek, ami spirituálisan fel-emelő élmény volt. Zarándoklata végeztével, november közepén azonban már világos volt, hogy a fiatal marokkóit megfertőzte az utazás vírusa. A hazatérés fel sem merült.

Ibn Battúta érdeklődését inkább egy északi utazás keltette fel. Novemberben meghívta őt egy gazdag hivatalnok, hogy osztozzon vele egy Mezopotámiába (nagyjából a mai Iraknak megfelelő területre) induló karaván egyik tevéjének viszonylag fényűző baldachinos ülésén. Bászrát elhagyva kitérőt tettek Perzsia hegyein és gyümölcsösein keresztül, Iszfahán – „az egyik legnagyobb és lezsebb város” – és Siráz érintésével, ahol utazóink megcsodálta a helybeli nők jámborságát. 1327-ben ért Bagdadba, ahol felidézte azt a költeményt, amelyet korábban az apjától hallott: „*Bagdad, ha gazdag vagy, tárt kapukkal vár, / A szegénynek ellenben csak megvetés jár*”.

A fürdőkultúrában korát megelőző Ibn Battútát itt is elkápráztatták a város közfürdői, lenyűgözték azok legkorszerűbb létesítményei és a bagdadiak által bőkezűen osztogatott bolyhos törülközők. „Minden fürdőző három törülközőt kap: egyet, amit a derekára kell teker-nie, amikor bemegy, egy másikat, amit kijövet kell a derekára tekernie, és egy harmadikat, amivel megszáritkozhat.”

Tudományosabb igényeit kielégítette „a csodálatos Nizámija Főiskolán”, illetve a Tigris folyótól kőhajítánsyira álló Musztanszirija Egyetemen, Bagdad legsebb ősi műemléképületében és a világ egyik legrégebb, 1233-ban alapított egyetemen tett látogatás.

Ibn Battúta büszke, törvényisztelő muzulmán volt, aki egy olyan korszakban utazgatott – majd később írt –, amelyben az iszlám magabiztos lángja világitotta be Afrika és Ázsia nagy részét. Bagdad – a hatalmas Abbászida Kalifátus fővárosa 762-től 1258-ig – minden muzulmán számára szent város volt, az építészet dicső történelemmel teli ékes-sége. Ibn Battúta szavaival: „... a béke lakhelye és az iszlám, a kiemelkedő rang, a legfőbb felsőbbrendűség fővárosa, kalifák rezidenciája és tudósok tanyája”.

Bagdad városán túl

Bagdad után újabb kalandok következtek. Közben azért volt egy kis szünet, ami érthető azok után, hogy Ibn Battúta gyakran kihívást jelentő körülmények között mintegy 4 ezer mérföldet (6400 km) ügetett végig: most visszatért a könyvei-hez. Visszament Mekkába, ahol egy évig tanult és imádkozott. Aztán eljött az ideje, hogy megint útra keljen.

1329–1330 körül végighajózott a Vörös-tengeren, meglátogatta Jement, majd déli irányban folytatta útját Afrika keleti partja mentén, járt Mogadishuban és Mombasában – sikeresen kicselezve a kalózokat és egy gátlástalan kalauz csel-szövését az ő meggyilkolására. Csapata ezután megint észak felé hajózott, megkerülve Ománt és átszelve a Hormuzi-öblöt, majd átvágott az Arab-félszigeten, Bahreintől Mekkáig.

1330-tól visszaindult ugyanezen az úton észak felé, és továbbment Anatóliába, amely borzongással és undorral töltötte el. Az egyik városban megtudta, hogy az ottaniak „szép görög rabszolgányokat vásárolnak, akiket testük kiárusítására kényszerítenek, és minden lány köteles rendszeres járadékot fizetni a gazdjának. Hallottam, hogy a lányok

A Kuvvat-ul-Iszlám-mecset, a Kutub Minár-komplexum legfőbb nevezetessége még építés alatt volt, amikor Ibn Battúta 1334-ben Delhibe érkezett

A 9. századi al-Karavijjin-mecset Fezben, Marokkó pompás birodalmi városában, ahol Ibn Battúta 1354-ben egy fiatal írknak mondta tollba úti emlékeit

A jeruzsálemi Sziklamecset. „Díszítése kívül és belül egyaránt oly fenséges és mesteri tudásban oly kiemelkedő, hogy azt nem lehet leírni” – lelkesedett Ibn Battúta ezért a fontos iszlám szent helyért

AWL IMAGES/LEE FROST-ROBERT HARDING/ALAMY

Alig indultak útnak keletre, amikor 4000 hindu lázadó támadta meg Ibn Battúta csapatát. Lerohanták és kirabolták őket

bemennek a fürdőházakba a férfakkal. Bárki, aki a zuhlásban szeretne élvezetet lenni, megteheti a fürdőházban, senki sem próbálja ebben meggátolni”.

A Fekete-tengeren át a Krím-félsziget felé hajózva, Ibn Battúta a Volgára is rámerészkedett, majd déli irányban átkelt a Balkánon. A marokkói – amikor 1332-ben elérte Konstantinápolyt – azt tette, amiben a legjobb volt: folytatta gatlástan tanulását a társadalmi ranglétrán. Mint művelt fiatal tudósna és pallérozott elmének sikerült hallgatóságra lennie III. Andronikosz (Palaiologosz) bizánci császárnak, aki a „tisztelet köntösével” tüntette ki, és rendelkezésére bocsátott egy lovat, amelyen „trombiták, sípok és dobok” kíséretével, díszmenetben vitték végig a városon, hogy megszemlélhesse annak „csodálatos és ritka látványosságait”. A vacsoráért és a pompáért cserében mesélnie kellett; a kíváncsi császár kifaggatta az iszlám városokról, köztük Jeruzsálemlről, Damaszkuszról, Kairóról és Bagdadról.

Ibn Battútát ugyan lenyűgözte a bizánci főváros hatalmas mérete, mégis inkább egy tucát önálló, egymástól földekkel elválasztott falunak tekintette azt. A városról adott leírását a birodalom hanyatlásának csahatatlán érzete járja át (lepustult hidak, mocskos piacok), ezt azonban azzal ellensúlyozza, hogy elismeri a hely erőteljes keresztény identitását, örökségét és szokásait, nem utolsósorban az Hagia Szophia, e nagyszerű bazilika ismertetésével, amelyről megtudta, hogy benne szerzetesek és papok „ezrei” szolgálnak.

Azon az őszön Ibn Battúta ismét kelet felé indult: Közép-Ázsiába. Buhara érintésével akart eljutni Szamarkandba, amelyet „a világ egyik legnagyobb és legtrókéletesebb szépségű városának” hitt. Nagy palotáiból és lenyűgöző műemlékeiből annyit látott, hogy „nagyobb részük romokban van, és a belváros

egy részét is elpusztították – nincs városfal, nincsenek kapuk, sem kertek a belvároson kívül”. Ezek a sebhelyek a Dzsingisz kán által egy évszázaddal korábban elindított, pusztító mongol betörések örökségei voltak. Ibn Battúta 1333-as látogatása alig néhány évtizeddel előzte meg Timur (Timur Lenk, Tamerlán) megérkezését, aki a Selyemút-nak e városát választotta fővárosául, és nagyszerű kulturális és kereskedelmi központtá fejlesztette.

A marokkói különösen nagy izgalommal látogatott el Kuszam ibn Abbásznak, Mohamed próféta unokaöccsének sírjához, aki állítólag 676-ban érkezett ide. Misszionáriusi szenvedéllyel telve, Kuszam abban a küldetésben járt, hogy a zoroasztriánus tűzimádókat áttérítse az iszlámra. A helyi lakosság azonban nem fogadta szívesen az idegen prédikátort: elfogták és lefejezték. Ő a legenda szerint felvette levágot fejét és egy kútba ugrott; azóta is ott van, készen arra, hogy folytassa munkáját. Az arabok tisztelettel övezték, sírja sok hívőt vonzott az évszázadok során – és vonz ma is.

Ibn Battúta Közép-Ázsiából délkelet felé sietett, és 1334-ben megérkezett Indiába, ahol csellet bejutott Muhammad bin Tuglak delhi szultán szolgálatába. A hagyomány megkövetelte, hogy a látogatók értékes ajándékokkal halmozzák el a szultánt, ezért Ibn Battúta egy

iraki kereskedőtől vett kölcsön javakat, és 30 lovat, továbbá tevéket, nyilakat és rabszolgákat adott ajándékba. Befektetései azonnal megtérültek: elnyerte a *főkádi* tisztségét, hozzá hatalmas, 12 000 dinár értékű belépési bónuszt és mesés, 12 000 dinár évi fizetést kapott. Gazdag volt.

A hírhedten kegyetlen uralkodó szolgálatában azonban nem volt néppönpély. A szultán „kénye-kedve szerint ontja a vért” – vélekedett Ibn Battúta. Az uralkodó szilárdan hitt a förtelmesen leleményes kínzásokban: a bűnözőket élve megnyúzták vagy ketrecbe zárták, hogy ott elefántok nyársalják fel őket agyaraikra erősített kardokkal. Naponta több száz embert vezettek be láncra verve a fogadócsarnokba – számol be a marokkói –, hogy kivégezzék, megkínózzák vagy megverjék őket. Egy ponton maga Ibn Battúta is a hűtlenség gyanújába került, kénytelen volt lemondani vagyonáról, koldusgúnyát öltetni és öt hónapig egy barlangban egy remetével élni, amíg a kedélyek lecsillapodtak. Könnyen elképzelhetjük megkönnyebbülését, amikor 1341-ben a szultán követte nevezte ki a kínai mongol udvarba, így kínálva menekülőt egy paranoid, szétesőben lévő államból.

Küldetés Kínába

Alig indultak útnak, amikor csapatukat 4000 hindu lázadó támadta meg. Ezután lovasok kergették meg, rohanták le és rabolták ki őket. Ibn Battúta élete egy hajszálon múlt. Később további csapások érték, köztük egy hajótörés, amelyben elvesztette társait, és egy, az ő gyermekével várandós rabszolgalány is meghalt. A letört, de le nem győzött Ibn Battúta úgy döntött, egyedül megy tovább keletre. Hajóútját megszakítva, kilenc hónapra megállt a Maldív-szigeteken, ahol (ismét) főbíró lett, csatlakozott a királyi családhoz és megint egy csapat feleséget szerzett.

Egy Srí Lanka szigetén tett újabb kitérő után – ahol a királlyal barátkozott és megszásza az Ádám-csúcsot, azaz

III. Andronikosz (Palaiologosz) bizánci császár (1328–1341), aki az iszlám nagyszerű városairól faggatta Ibn Battútát

Fények villóznak a Srí Lanka-i Ádám-csúcson (Sri Pada) álló templom felől. Ibn Battúta megmászta a csúcst, hogy lássa azt a „lábnyomot”, amelyet a muzulmánok híte szerint az első ember hagyott maga után

ALAMY

Sri Pada szent hegyét – 1346-ban a mai Bangladesben található Csittagong kikötőjében vetett horgonyt. Ibn Battúta hitványnak látta a helyet: „jó dolgokkal zsúfolt pokol”, írta. A jó dolgok közé tarozhatott az a „rendkívül szép” rabszolgalány is, akit ott vásárolt. Újból dél felé hajózva, a Malaka-szoroson át eljutott a kínai Kanton kikötőjébe, jóllehet útközben a kalózok és újabb hajótörések ismét mindenétől megfosztották. Az ortodox muzulmán nem ment Kínába. Bár lenyűgözték az olyan hatalmas városok, mint pl. Hangcsou (amely abban az időben talán a Föld legnépesebb városa volt), bevallotta, hogy „nagyon aggasztja” az ország „pogány” volta. Az igazság az, hogy továbbra is szívesebben utazgatott a maga fajta muzulmánok között, így 1348-ban már hazafelé tartott – Szumátra érintésével.

Marokkóba visszavezető 6000 mérföldes (9600 km) útja során Damaszkusz-

ban megtudta, hogy apja mintegy 15 évvel korábban meghalt, és hogy van egy 10 éves fia, akit még nem is látott. Addig mégsem tért vissza Marokkóba, amíg át nem kelt a Szaharán, hogy meglátogassa a Mali Birodalmat; 1351 végén indult el. Maliban csalódást okoztak neki az ételek, beleértve a köleskását és egy jamhoz hasonló gyökeret, amelytől nagyon beteg lett. De elszántabb volt, mint valaha, hogy átvegye az uralkodó bőkezű ajándékait, amelyekről úgy érezte, megilletik őt.

„Beutaztam a világ országait, és találkoztam a királyaikkal – mondta Mali uralkodójának, Szulejmánnak igen pimaszul. – Négy hónapja vagyok a te országodban, és még sohasem adtál nekem üdvözlő ajándékot vagy bármi mást. Mit mondjak rólad más szultánok jelenlétében?” A szégyentelen kérés elérte a kívánt hatást: kapott egy házat, javadalmazást és sok aranyat. Ám ez sem tartotta vissza attól, hogy csípős megjegy-

zéseket tegyen más afrikai népek ügymond „gyenge intellektusára”.

Maliból hazatérve, 1354-ben Ibn Battúta Fezben, Marokkó pompás birodalmi városában telepedett le. A nagy Marinida szultán, Abu Inan – akit érthetően lenyűgözött a tudós utazó – parancsot adott, hogy mondja tollba élete történetét egy fiatal írtnoknak, Ibn Dzsuzajznak. Így született meg terjedelmes memoárja, az arabul *Rihla* (Utazás) címen ismert mű. *Értékes ajándék azoknak, akik a városok és az utazás csodáit tanulmányozzák* (*The Precious Gift for Lookers into the Marvels of Cities and Wonders of Travel*). A legnagyobb arab útleírás ma is ugyanolyan friss, mint amikor a 14. század közepén tollba mondták – amellet, hogy nagy tudásról árulkodik, anekdotikus, humoros, emberi és mindvégig szórakoztató is. 🌐

Justin Marozzi történész és utazási szakíró, az *Islamic Empires: Fifteen Cities that Define a Civilization* című könyv (Allen Lane, 2019) szerzője

Fez pompás birodalmi városában Ibn Battúta lediktálta élete történetét egy fiatal írtnoknak. Így született meg terjedelmes memoárja

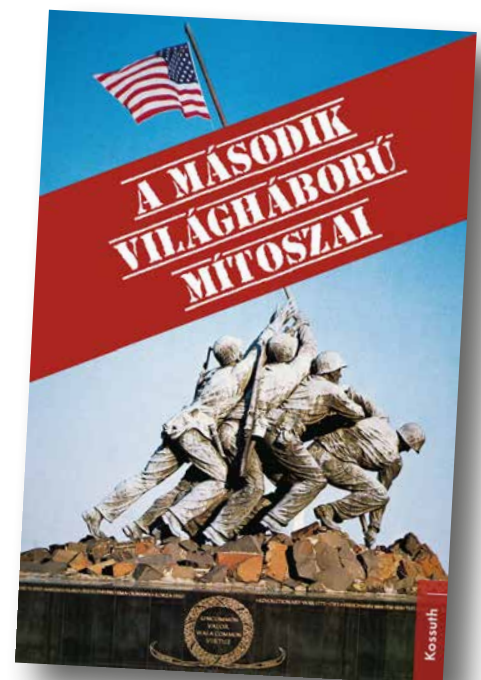
Elkerülhetetlen volt-e a franciák 1940-es vere

sége?

A második világháborút ma is számtalan mítosz és legenda lengi körül, nem utolsósorban azért, mert a szemben állók propagandája sok esetben kiirathatatlanul tovább él. Két francia történész arra kérte fel a korszak rangos szakértőit, hogy rövid, de izgalmas fejezetekben világítsák meg azokat a folyamatokat és eseményeket, amelyeknek ismeretét a leginkább elhomályosítják a rájuk rakódott hiedelmek.

A kötetből **Maurice Vaisse** írását közöljük arról, hogy ténylegesen elkerülhetetlen volt-e Franciaország 1940-es katasztrofális veresége

U nalmas lenne felsorolni mindazt, amit leírtak már arról, hogy miért volt elkerülhetetlen a vereség. 1940 óta rengeteg mű próbálta a bukást Franciaország két háború közötti történelmi helyzetével magyarázni. A történészek többsége hajlamos az eseményeket a kimenetelük alapján vizsgálni. Eltöprenghetünk tehát azon, vajon a történészek a bukás kapcsán nem azt bizonyították-e, hogy a katonai összeecsapás előtt Franciaország – ahogy az egyik történész írta – már „halmozta a vesztes csatákat a diplomáciában, a demográfiában, a gazdaságban, a fegyverkezésben: számtalan vereséget szenvedett el, még mielőtt a fegyverek megszólaltak volna”. Egy másik pedig azt hangsúlyozza, a súlyos okok vezettek odáig, hogy Franciaország „mély szakadékba zuhan”. „A franciák 1939. szeptember 3-án hadba léptek, és ennek a békés nemzetnek már ez is erkölcsi vereséget jelentett. A fizikai vereség csak ezután jött, alig kilenc hónappal később.” Még a híres történész, Marc Bloch műve, a *Különös vereség* is, bár elég világosan határozza meg az 1940-es összeomlás okait, beleesik abba a csapdába, hogy elkerülhetetlennek minősíti a vereséget, miként azt a fia, Etienne Bloch is megállapította, aki szerint a mű címe „abszurd... Mind az elemzése, mind az idézett vallomások arra utalnak, hogy a vereség előre látható volt”. A fejtegetéseket alátámasztják a legfrissebb történelmi kutatások, bár a vereség tényleges okait illetően némi frissítésre szorulnak. Mindenféle érvelést felhozta már, amelyeket akár csoportosítani is lehet: tényeken alapuló érvek, amelyek valóban bizonyító erejűek, mások pusztán ellentmondásosak, végül a kifejezetten katonai jellegű indokokról is érdemes szót ejtenünk.

Először nézzük a tényeket: Franciaország és Németország eltérő demográfiai helyzete nem volt elhanyagolható, 41 millió lakos a 60 millióval szemben, sőt: az 1940-es Nagy Németországban 80 millióan éltek. Egy totalitárius, mindenáron győzni akaró rezsim állt szemben egy gyenge, demokratikus rendszerrel, a harmadik köztársasággal, amely válsággal küzdött a következetes és távlati politikát folytató, képtelen, instabil kormányok miatt. Végül még egy jogosan emlegetett érv: a Maginot-vonal által szimbolizált defenzív szellemű katonai stratégia és a külpolitika közötti ellentmondás, amely a Kelet- és Közép-Európa államaival kötött megállapodások révén próbálta visszatartani a náci Németországot. Hogyan is lett volna képes Franciaország az ország érdekeit külföldön is érvényesíteni képes haderő nélkül ezeknek az államoknak a segítségére sietni? Mindez teljesen egyértelmű volt a csehek esetében 1938-ban és a lengyelek esetében 1939-ben.

Számos érv azonban vitatható, akár kettős értelemben is. Ezek egyrészt a Népfront kormányait tették felelőssé, hogy a fegyverkezési politika nem volt megfelelő az ellenséggel szemben, hogy a heti munkaidő 40 órára való csökkentésével demobilizálták a francia erőfeszítéseket, valamint szemükre vetették a fegyvergyárak államosítását. Vagyis Franciaországot azért győzték le a néme-

tek, mert a Népfront nem túl hazafias módon, pacifista ideológiai meggyőződésből nem szerelte fel kellőképpen a francia hadsereget. Másrészt felhánytorgatták a gazdagok árulását, akik a baloldal és a Népfront iránti gyűlöletük miatt, inkább a náci Németország győzelmét várták.

Ezek a tények valószínűleg nem voltak meghatározóak, bár tényleg arra utaltak, hogy a fegyvergyárak termelését nem hangolták össze, így bizonyos anyagokban hiány mutatkozott. A katonai indokokat viszont érdemes figyelmesen megvizsgálni. Valamennyi szerző osztja Marc Bloch (és egyúttal Charles de Gaulle) véleményét, miszerint a vereség közvetlen okai technikaiak voltak, a nem létező katonai doktrínához, a hadsereg gyenge felkészültségéhez és a felszerelés hiányosságaihoz köthetők. Ezek az érvek azonban afelé mutatnak, hogy a vereség nem volt elkerülhetetlen. A katonák szerepét, a szemben álló felek stratégiáját és a francia erők alárendeltségét hangsúlyozzák a német erőkhöz képest. Ezeket viszont újraértékelték a német hadtörténész, Karl-Heinz Frieser könyvének megjelenésekor, aki szenvedélyesen érvelt amellett, hogy a villámháború csak az újságírók kitalációja, vagyis ezt az igen jól sikerült stratégiát nem így tervezték eredetileg.

Gyakran célozgatnak például a francia katonák harci kedvének hiányára, akik küzdelem nélkül megadták magukat, sőt el is menekültek az ellenség elől. Nyilván előfordultak kétségbeesett lépések a közkatonák részéről, akik elhagyták a posztjukat, amikor szembekerültek a német harcokosokkal és bombázókkal, viszont az is tudható, hogy a franciák hősiessé harcoltak Belgiumban, és hazájuk védelmében Oise-ban, Aisneben és la Sommeben. Példaként említhetjük a La Horgne-i csatát, ahol a katonák igencsak nagy hidegvérrel tettek tanúbizonyságot, a stonne-i csatát az Ardennekben, az abbeville-i ellentámadást május 28-án, amelyet a De Gaulle – akkor még ezredesként – vezetett 4. páncélos hadosztály hajtott végre, a Loire védelmét a saumur-i kadétek részéről, nem beszélve a Maginot-vonal csapatainak ellenállásáról. A frontvonalakon körülbelül 65 ezer francia katona halt meg öt hét alatt (a korábbi becslések százezerre tették az elesettek számát).

De mi a helyzet a stratégiával? A legmeglepőbb fejlemény a francia vereség gyorsasága volt, mintha egyenlőtlen küzdelemben a világ legerősebbjének tartott hadsereg győzött volna. Sokan úgy értelmezték ezt, mint az ultramodern erők sikerét az elmaradott hadsereg felett; a Wehrmacht villámháborújának sikerét a francia stratégia hiánya felett. Valójában az a képzet, hogy a német hadsereg ultramodern és teljesen gépesített volt, legendán alapul: a jól felszerelt német hadseregben is – csakúgy, mint a franciában – voltak gépesített, és régi fegyverekkel, valamint fogatolt járművekkel felszerelt egységek is.

Egyébiránt a német hadsereg által 1940-ben vezetett hadjárat semmiben nem hasonlított a villámháborúra: olyan hadművelet, amely nem a stratégia vezéreire, hanem inkább a katonai taktikára hagyatkozott, egyszerűen a háború művészetének egyik legfőbb eszközén alapult, a meglepetésen. Gyalogsági hadjáratról volt szó, amely majdnem megbukott. A németek tervé-

Német páncélos áradat Sedannál május 10. körül, s parancsnokuk, Heinz Guderian tábornok, a páncélos hadviselés megújítója, a villámháborús taktika fő teoretikusa

Balra: Az offenzíva megindulása után, amikor még amerikai segítségben reménykedtek: Maxime Weygand tábornok, a diplomata mellett Paul Reynaud miniszterelnök és Philippe Pétain, aki őt a kapituláció után, június 16-án követte a kormány élén.
Fent: Mint kés a vajba – a németek úgy hatoltak be Belgiumba és Hollandiába. A felvétel Malmedy városában készült

Fent: Fogságba esett brit és francia katonák támogatják egymást Dunkerque-nél
Jobbra: Calais a német bombatámadás után
Balra: Charles Huntzinger, a fegyverszüneti tárgyalásokat francia részről vezető tábornok írja alá a kapitulációt
Lent: A diadalittas Hitler a Montmartre-on június 23-án.
Bal oldalon Keitel és Speidel tábornokok

CULTURE BRIDGEMAN / WIKIMEDIA

nek központi eleme ugyanis egy belgiumi átkaroló hadműveletből, és – ugyanabban az időben – az Ardenneken áttörő meglepetésszerű támadásból állt. Bár félreállították, von Manstein tábornoknak sikerült elfogadtatnia a tervét, és a megvalósításában számíthatott Guderian tábornokra, aki nemcsak a harckocsikkal kapcsolatban rendelkezett különleges ismeretekkel, de az első világháború óta a terepet is jól ismerte.

És Franciaországnak semmilyen stratégiája nem volt? Ez sem igaz így. A francia stratégia lényege a defenzív hadviselésre való berendezkedés volt, ami tökéletes összhangban állt az ország demográfiai helyzetével. Az 1914–1918-as háború közelsége, a hatalmas, mintegy másfél milliós emberveszteség miatt a franciák – a civileket és a katonákat is beleértve – meggyőződéses pacifisták voltak. Az első világháborús vérontás megismétlődésének elkerülése érdekében Franciaország a defenzív háború stratégiáját választotta, amit a Maginot-vonal szimbolizált. A stratégia lényege annak kivárása volt, hogy Németország, a rákényszerített blokádtól fuldokolva végül tárgyalásra kényszerüljön. Az elgondolás azon alapult, hogy a keleti határok védelméről gondoskodnak: északról a belgák jelentenek fedezéket, akik 1936-ban semlegesnek nyilvánították magukat, a Rajnánál a Maginot-vonal, a kettő csatlakozásánál pedig az áthatolhatatlanságáról híres hegyvidék. Pétain marsall és Gamelin tábornok elkötelezett hívei voltak ennek a defenzív hadviselésnek. Az 1940-es hadjáratot is úgy képzelték el, mint az első világháborúhoz hasonló hosszú háborút, és semmiképpen sem úgy, mint egy rövid kimenetelű csatát. A Maginot-vonalat pedig olyan masszív akadálnak tartották, amelynek segítségével időt lehet nyerni és ahonnan hadműveleteket lehet indítani. A német haderő azonban nem úgy viselkedett, ahogy az a franciák tervében szerepelt. Ellenállhatatlan csapásmérő csoportosítást vetett be a döntő pillanatban és a legkevésbé védett ponton. Amikor felvetették Pétain marsallnak az Ardennek térsége védelmének szükségességét, azt válaszolta, hogy a németek nem merészkednek oda, ha pedig mégis, majd a kijáratnál elkapják őket. Ami Gamelin tábornokot illeti, ő azt feltételezte, hogy az Ardennekből és a Meuse-nél indított német támadás csak elterelő hadművelet. Amikor május 10-én reggel értesült az ardenneki offenzíváról, még örült is neki, mert úgy gondolta, bukásra van ítélve. Sedannál azonban bekövetkezett az áttörés: Guderian hadtestének három páncélos-hadosztálya hajtotta végre, amelyek a technológiai újításoknak – mint a harckocsi, a repülő és a rádió – köszönhetően gyorsan és teljes mélységében átgázoltak a francia védelmen. Így az 1940-es hadjárat, amelyet hosszú háborúnak szántak, végül igencsak rövidre sikeredett.

1940-ben a francia haderő felszereltsége elmaradt a német haderőtől? Így, ebben a formában ez sem igaz. A szakértők nem értenek egyet a francia hadsereg 1939. szeptemberi állapotát illetően. Marc Bloch lesújtó véleménye a háború sajátosságait tekintve azért vitatható: „Nem gyártottak elég repülőt, motort és harckocsit”. A harmadik köztársaság ezzel szemben nem elhanyagolható fegyverkezési erőfeszítéseket tett. Az ország hadászati

kiadásai 1919 és 1939 között jelentősebbek voltak, mint a többi nagyhatalomé, olyannyira, hogy Franciaországot a vádlottak padjára ültették a leszerelési konferencián, 1932-ben. Ami pedig a szocialista politikus, Léon Blum kormányát illeti, 1936 szeptemberében fegyverkezési programot indított, így 1938-ban a katonai kiadások két és félszeresükre nőttek 1913-hoz képest. Tehát még haditechnika és fegyverek tekintetében is nagyjából egyenlő felek álltak szemben. A francia harckocsik száma még meg is haladta a németekét: 3200 a németek 2400 tankjával szemben (a számok természetesen nem egyértelműek; vannak, akik szinte teljesen egyenlőnek írják le a helyzetet: 2574 francia harckocsi nézett szembe 2285 némettel); a minőség tekintetében is meghaladták őket (különösen a B1 harckocsi), mivel a versailles-i szerződés megtiltotta a németeknek, hogy tankokat készítsenek, így amikor végül elindították a gyártást, generációnyi hátránnyal indultak. A nehéztüzérség szempontjából nagyjából egyformán álltak a két oldalon, de a 75-ös ágyú a franciáknak kedvezett. Ami pedig a légvédelmi és tankelhárító eszközöket illeti, május 10-én ezekben elég nagy hiányosságok mutatkoztak a francia oldalon, nem beszélve a szegényes adatközvetítő rendszerekről.

A németek viszont felülmúlták a franciákat a légierő tekintetében, még akkor is, ha számszerűleg a szövetségeseknek több repülőgépek voltak, mint a németeknek: 4500 a 3500 géppel szemben, bár azt is tudjuk, hogy a brit repülők nagy része a La Manche csatorna túloldalán maradt. A számok azonban nem írják le a pontos helyzetet. Mit számít, hogy a franciák számbelileg ugyanannyi hadieszközzel rendelkeztek, mint a németek, ha a fő problémát az jelentette, hogy valóban a sereg rendelkezésére állnak-e a kérdéses fegyverek? A francia repülőgépek közül számtalan alkalmatlan volt a háborúra, hiszen nem voltak felszerelve, légszavar, futómű és fegyverek nélkül álltak, mivel attól tartottak, hogy a szakszervezeti és politikai elkötelezettségükről ismert repülőgyári munkások birtokba veszik azokat.

Még problematikusabb volt a bevetésük, mivel a légierő mint haderőnem nem kapott igazi autonómiát: a légierő egy részével a szárazföldi erők rendelkeztek, a másik fele Vuillemin, a légierő vezérkari főnökének parancsnoksága alá tartozott, és túl sok, túl kicsi egységre oszlott, különösen a vadászgépek. Ugyanez volt a helyzet a rohamlővegekkel; bár a franciáknak bőven voltak harckocsijaik, nem megfelelően alkalmazták őket: a gyalogság mint fegyvernem, megtartotta a harckocsik feletti rendelkezés jogát, és egységei közvetlen támogatására használta őket; De Gaulle felvetései ellenére az önálló páncélosseregtestek szükségessége sokáig fel sem merült, holott ő 1934-ben már egy ilyen haderő létrehozása mellett érvelt. Meg kellett várni a háború kitörését ahhoz, hogy az első páncélos-hadosztályokat megszervezzék, de azok sem voltak képesek a helyes manőverezésre, mivel hiányos volt az üzemanyag-ellátás: egyes esetekben órákba telt egy harckocsi tartályának feltöltése, ami időnként végzetesnek bizonyult. Üzemanyag híján az 1. páncélos-hadosztály tankjai Charleroi környékén álltak május 14-én. A németek viszont ben-

zines kannákkal megrakott tehergépkocsik beállításával gondoskodtak páncélosaik lehető leggyorsabb feltankolásáról. Amikor megtámadták Sedant, gépesített erőik felét odakoncentrálták.

A háború felfogásával és a küzdelmek irányításával is akadtak problémák. Az első világháború végére a franciák megértették, hogy mi kell egy modern háborúhoz: tüzerő, mozgékonyaság, logisztika és a nemzetgazdaság ipari teljesítménye. De minden tekintetben gondosan előkészített, módszeres csatára készültek, és nem villámháborúra. Amikor Marc Bloch pellengérré állította a hadvezetés tevékenységének hiányosságait, igen fontos pontra mutatott rá, a hadműveletek gyorsaságára és a francia oldal reakciójának lassúságára: „A háború folyamán a vezérkar metronómja több ütemnyit késett.” Valóban: a kezdeményező németek a maguk javára fordították a franciák időhúzó taktikáját. A tisztjeik mertek kezdeményezni, sőt kockázatot vállalni még a kapott parancsokkal szemben is, így a német manőver a gyorsaságon és a mozgékonyaságon alapult. Guderian és Rommel nem vettek tudomást Hitler utasításairól, miszerint lassítsák az előretörést. Francia oldalról pont a seregestparancsnokok önállósága hiányzott, és kritika érte azt a Gamelin tábornok által képviselt nézetet is, hogy a küzdelmeket racionálisan kell vezetni, lassú ritmusban, amit a háború statikus koncepciója és a szigorúan kézben tartott parancsnoki hierarchia jellemez. Bár május 13-án 22 óra 35 perckor értesült a németek sedani offenzívájáról, Gamelin csak

május 15-én reagált. Jean-Louis Crémieux-Brilhac történész felidézi a tisztek meglepetését, akik csak akkor ébredtek tudatára a háború jellegzetességének, amikor már szemben álltak a németekkel, addig ugyanis a lövészárok-háborúban megszokott fogalmakban gondolkodtak. Ami a parancsnokságot illeti, a jövőbeli tábornok, de akkor még Doumenc tábornok tisztje, Beaufre május 13-án este meglátogatta a hadműveletekért felelős Georges tábornok hadi tanácsát: „A hangulat olyan volt, mint egy halott mellett virrasztó családé.” A hadműveletek még éppen csak elkezdődtek, de a vezetőség morálja már a „nullán” volt.

Elkerülhetetlen volt a vereség? Nem, ahogy a fentiekből kiderült; vagy legalábbis a háború elején, 1939 szeptemberében még elkerülhető lett volna. A „furcsa háborút”, a harci cselekményektől mentes időszakot nem használták ki eléggé. Bár igaz, hogy Gamelin tábornok igyekezett levonni Lengyelország elestének tanulságait. A francia vezérkar alaposan tanulmányozta, és kielemezte a németek Lengyelország legyőzése során alkalmazott módszereit, hogy javítsa a francia hadsereg felkészültségét, de ez gyakran abban merült ki, hogy csupán betonoztak állásaik megerősítésére. Túl sok hibát követtek el, és hiányzott a csapatok mozgékonyasága. A franciák elfecsérelték a furcsa háború nyolc hónapját ahelyett, hogy páncélosseregesteket hoztak volna létre, ahogyan De Gaulle szorgalmazta. Tudjuk például, hogy a tábornok irányítása alá tartozó 4. páncélosadosztályt ott, a harcme-

Megszállók és megszállottak. Nem kevés párizsi kíváncsisággal és korántsem ellenségesen fogadta a Champs Élysée-n parádézó német alakulatokat (balra), mások inkább elmenekültek az elfoglalt fővárosból (fent); a németek viszont igencsak élvezték a világ egyik legáhíttabb városának békés eleganciáját

zón állították össze rögtönözve. A Gamelin tábornok által elképzelt Dijle-terv, amelynek értelmében Belgiumba küldték a legjobb francia erőket (mozgékonyaságuk és magas fokú képzettségük miatt), ellentétben állt a defenzív stratégiával, sőt némi kalandor jellege is volt (hiszen Belgium 1936-ban semlegesnek nyilvánította magát), és arra szolgált, hogy megállítsa a német inváziót, illetve francia területek elfoglalását. Március 20-án kiegészítette a Breda-verzióval, amelynek keretében a gépesített seregtestek még mélyebbre hatoltak be Belgiumba, hogy csatlakozzanak a holland hadsereghez. Ez jól mutatja, hogy a francia stratégia, amely figyelembe vette a demográfiai, történelmi és földrajzi korlátokat, nem működhetett a csatamezőn a hadvezetés egyazon időben alkalmazott kalandor jellegű húzásai miatt sem. Amikor a csapda bezárult a francia hadsereg körül az Ardenneknben és Belgiumban, Churchillnek az első világháborút megelőzően feltett kérdése („hol vannak a tartalékok?”) csak még tragikusabban hangzott. Nem voltak, vagy legalábbis a csapattestek elhelyezkedése és összetétele miatt a tartalék erőket nem lehetett gyorsan bevetni, így az ellentámadás nehezen kivitelezhetővé vált.

Mindezek mellett a németek a szerencsében sem szenvedtek hiányt. Amikor Guderian páncélosai és a gépkocsizó gyalogság elindult, hogy átkeljen az Ardenneken, a 41 ezer gépjárműből álló konvoj elakadt és felforlódott, a franciák kihasználhatták volna az alkalmat, hogy megtámadják őket, de a szárazföldi és légerők rivalizálása miatt késlekedett a döntés. Végül a németek erőszempontosítása olyan ütőerőt képviselt, hogy elsöpörte a fran-

cia ellenállást. Az 1940-es „német csoda” annak is köszönhető, hogy a francia csapatok megrémültek a német harckocsik gyors előretörése láttán. Bulsonban összeomlott a front, amikor elterjedt a pletyka a német harckocsik megjelenéséről, amelyek valójában még át sem keltek a Meuse folyón. Az ottani csapatokat nem arra szánták, hogy harcoljanak, így meg is hátráltak a német előretörés előtt, ami olyan gyorsra felfoghatatlannak tűnt, hogy az ötödik hadosztalnak (a külső ellenséggel összejátszó belső ellenségnek) tulajdonították őket. A harckocsiktól való félelmet tovább fokozták a német Stukák, amelyek

a vijjogó szirénájuk hangjával fokozták a zuhanóbombázás lélektani hatását. Ily módon a franciaországi hadjárat sikeres, ám rögtönzött jellegű Blitzkrieg volt, Hitler és a legfelsőbb német vezetés óvatosságra intő parancsai ellenére fejezték be, mivel a sedani áttörés után Guderian semmibe vette ezeket az utasításokat, és úgy döntött, halad tovább nyugat, a La Manche csatorna felé, hogy a szövetségeseknek ne legyen idejük újabb védelmi vonalat kialakítani.

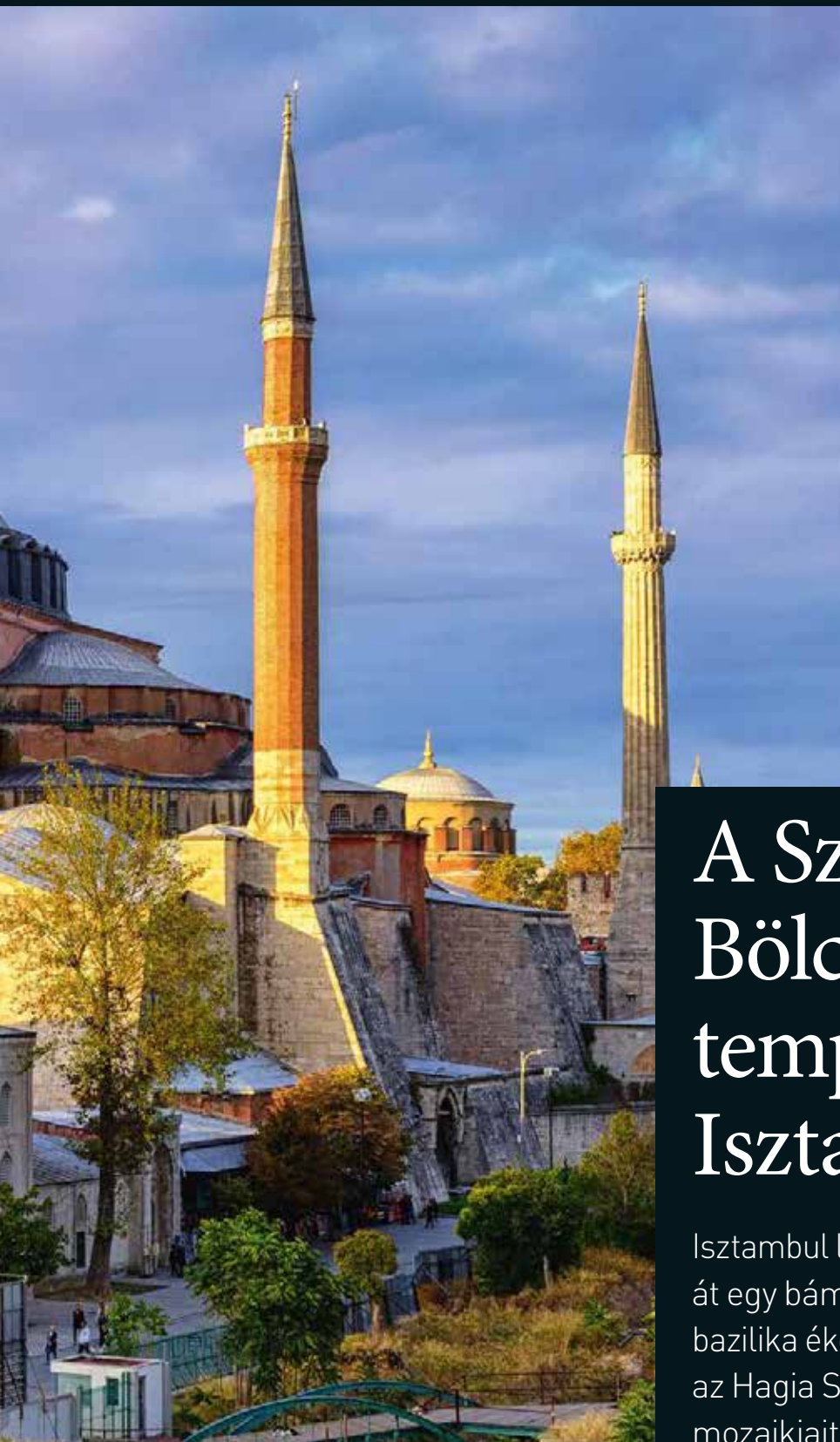
Összefoglalva, nehezebb megmagyarázni a németek gyors győzelmét, mint a franciák vereségét. ■

Maurice Vaïsse történész, a párizsi Politikai Tanulmányok Intézetének professzora, számos könyv szerzője. A tanulmány forrása: *A második világháború mítoszai*. Szerkesztette Jean Lopez és Olivier Wieviorka. Kossuth Kiadó, 2019

A világ csodái

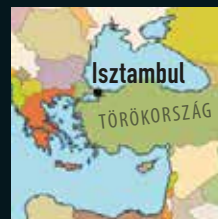
Hagia Szophia Isztambul

☛ Templom, mecset, múzeum

Az Hagia Szophia (ejtsd: Aja Szófia) zömök teste és hozzá nem illő minaretjei után meglepően pompás belső tér tárul elénk. Ez a harmadik változata az eredetileg Megale Ekklesia (Nagytemplom) nevű istentiszteleti helynek. Az első 360-ban épült, a városalapító Nagy Konstantin fiának, II. Constantinus bizánci császárnak az uralkodása alatt, ezt azonban a 404-ben kitört lázadások során lerombolták. A helyébe épített templom 532-ben további zavargásoknak esett áldozatul. I. Justinianus szinte azonnal elrendelte a ma Hagia Szophia („Szent Bölcsesség”, gör.) néven ismert fenséges bazilika építését, amely mindössze öt év alatt el is készült. Miután II. Mehmed oszmán szultán 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt, a templomból mecset lett; ekkor építeték hozzá a minareteket. Az Oszmán Birodalom bukása után, 1935-ben múzeumként nyílt meg újra.

A Szent Bölcsesség temploma Isztambulban

Isztambul látképét közel 15 évszázadon át egy bámulatos, bizánci stílusú bazilika ékesítette. **Paul Bloomfield** az Hagia Szophia hatalmas kupoláját, mozaikjait és minaretjeit fedezi fel →

☉ Alapértékek

Szűz Mária ölében tartja a csecsemő Jézust, miközben Nagy Konstantin (jobbra) neki ajándékozza városát, Justinianus (balra) pedig magát az Hagia Szophiát ajánlja fel. A templom fenséges belső mozaikjai a 9. századtól, egy képromboló időszak után készültek. Ez a Sunu-mozaik néven ismert alkotás, amely a délnyugati bejárat fölött látható, a 10. századból származik. Miután az épületből mecset lett, egyes mozaikjait elpusztították. Sokat csak gipszvakolattal fedtek be, amit később ideiglenesen eltávolítottak. Az így láthatóvá tett alkotásokat a 19. század közepén dokumentálták. A 20. század folyamán e szép mozaikok közül sokat újból feltártak és restauráltak.

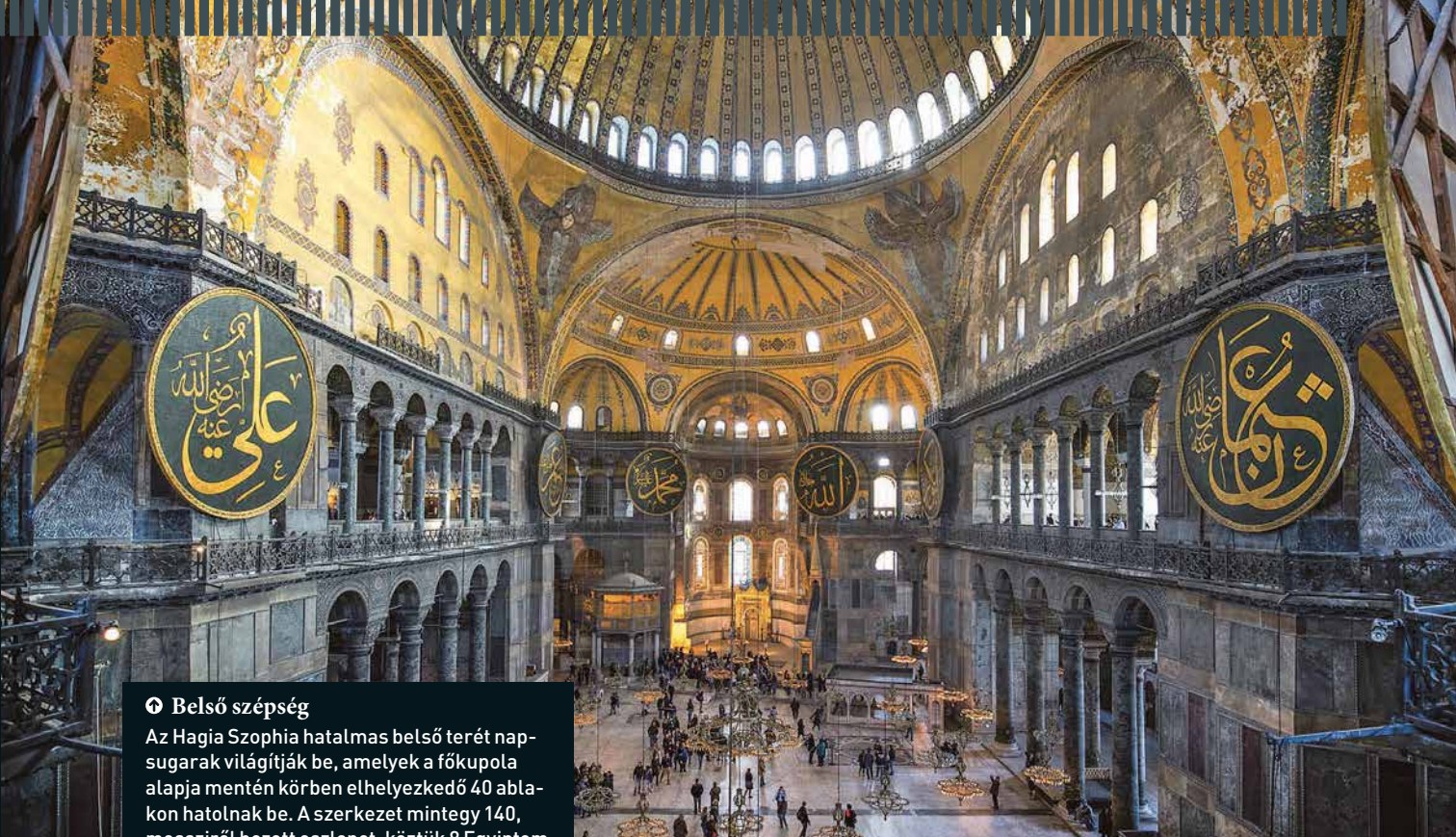
☉ Császári kapu

Az ún. Ragyogó (vagy Szép) Kapu, amelyet geometrikus és növényi mintákkal díszített, rézötövzetből készült lapok borítanak, állítólag egy i. e. 2. századi anatóliai templomból került ide, és i. sz. 838-ban illesztették be az Hagia Szophia déli kapunyílásába. Ebből az időből származnak a császári monogramok és a görög feliratok is. A kelet-római császárok királyi ceremóniák alkalmával használták ezt a kaput.

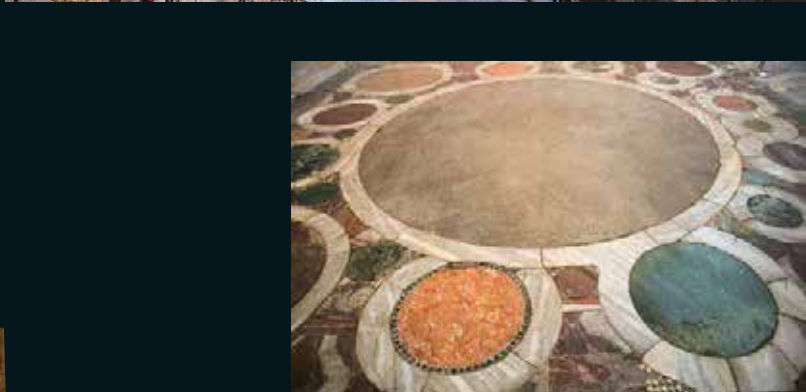
☉ Hatalmas és lenyűgöző

Az Hagia Szophia főkupolája – korának mérnöki csodája – több mint 55 méter magas, átmérője közel 32 méter. Miután az 553-as, illetve 557-es földrengés megromlalta, az évek során különféle helyreállításokon esett át. A 19. század közepén végzett renoválások idején belső felületét iszlám versekkel gazdagították.

🕒 Belső szépség

Az Hagia Szophia hatalmas belső terét nap-sugarak világítják be, amelyek a főkupola alapja mentén körben elhelyezkedő 40 ablakon hatolnak be. A szerkezet mintegy 140, messziről hozott oszlopot, köztük 8 Egyiptomból származó, bíborszínű porfirból készült pillért tartalmaz. Utóbbiak a bizánci nemesiséget jelképezték. A hírneves kalligráfus, Kazasker Mustafa Izzet Efendi által 1847 és 1849 között alkotott nagy, kerek táblákon Allah, Mohamed, az első négy kalifa, illetve a Próféta unokáinak neve látható.

🕒 A Világ Köldöke

Az Hagia Szophia egyik legérdekesebb eleme ez a kupola alatti, 5,5 méter széles, mintegy 30 színes márvány körlapból álló padlódíszítés, amely Omphalion („a Világ Köldöke”) néven ismert. Nem tudjuk, mikor ágyazták a padlóba – talán az eredeti, Justinianus-kori építkezéskor, vagy később, a 9. században. Rendeltetése körül is viták folynak, de az általános vélekedés szerint ez lehetett a Bizánci Birodalom császárainak koronázási helye. 🌐

🕒 A mihráb

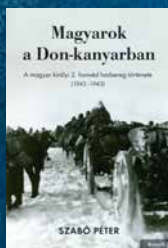
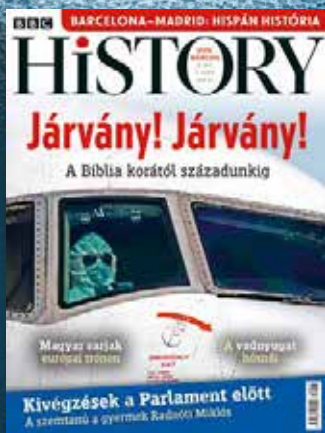
Az Hagia Szophia mecsetté alakításához új struktúrákat kellett beépíteni. Ezek közé tartozott a *mihráb*, egy díszes fülke, amely Mekka felé néz, hogy a híhű muzulmán imádkozáskor ebbe az irányba forduljon. Az itt látható 19. századi aranyozott márvány *mihráb* két oldalán egy-egy hatalmas bronz gyertyatartó áll, amelyek a magyar királyi udvar budai templomából kerültek ide Nagy Szulejmán szultán 16. századi hódításai során.

Paul Bloomfield utazási és világörökségi szakíró és fotós, a *Where to Go When* című könyv (Lonely Planet, 2016) társszerzője

Fizessen elő a **BBC History** és a **BBC Világtörté**

1

A BBC History magazin 1 éves előfizetése + egy az alábbi könyvek közül

Szabó Péter:
Magyarok a
Don-kanyarban

6500 Ft
8290 Ft

Ormos Mária:
Padovától
Trianonig

3990 Ft
6890 Ft

Pritz Pál:
100 év - A trianoni
Magyarország
képes története

7800 Ft
8990 Ft

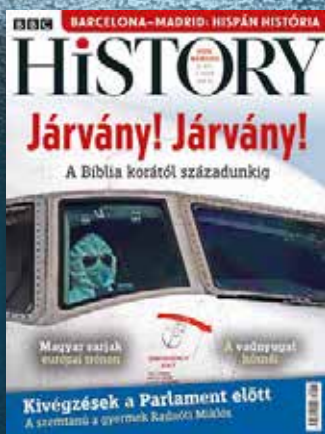
Kertész István:
Római hősök

4980 Ft
7390 Ft

Eredeti ár: 7950 Ft (12 szám)
Előfizetői együttes ár:

2

A BBC History magazin és a BBC Világtörténelem magazin 1 éves együttes előfizetése

7950 + 4750 = 12700 Ft helyett

= 11990 Ft
(12+4 szám)

**EGYSZERŰ
MEGRENDelési
LEHETőség
BáRMELYIK
CSOMAGRA:**

Interneten
www.kossuth.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán
1327 Budapest,
Pf 55.

nelem magazinra 4-féle extra kedvezménnyel!

3

A BBC History magazin 2019-es évfolyama
4490 Ft (12 szám) előfizetés nélkül

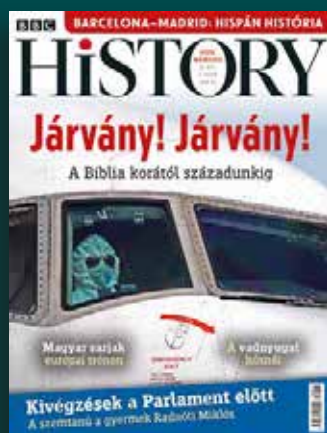

A BBC Világtörténelem
magazin 2019-es évfolyama

2490 Ft (4 szám) előfizetés nélkül

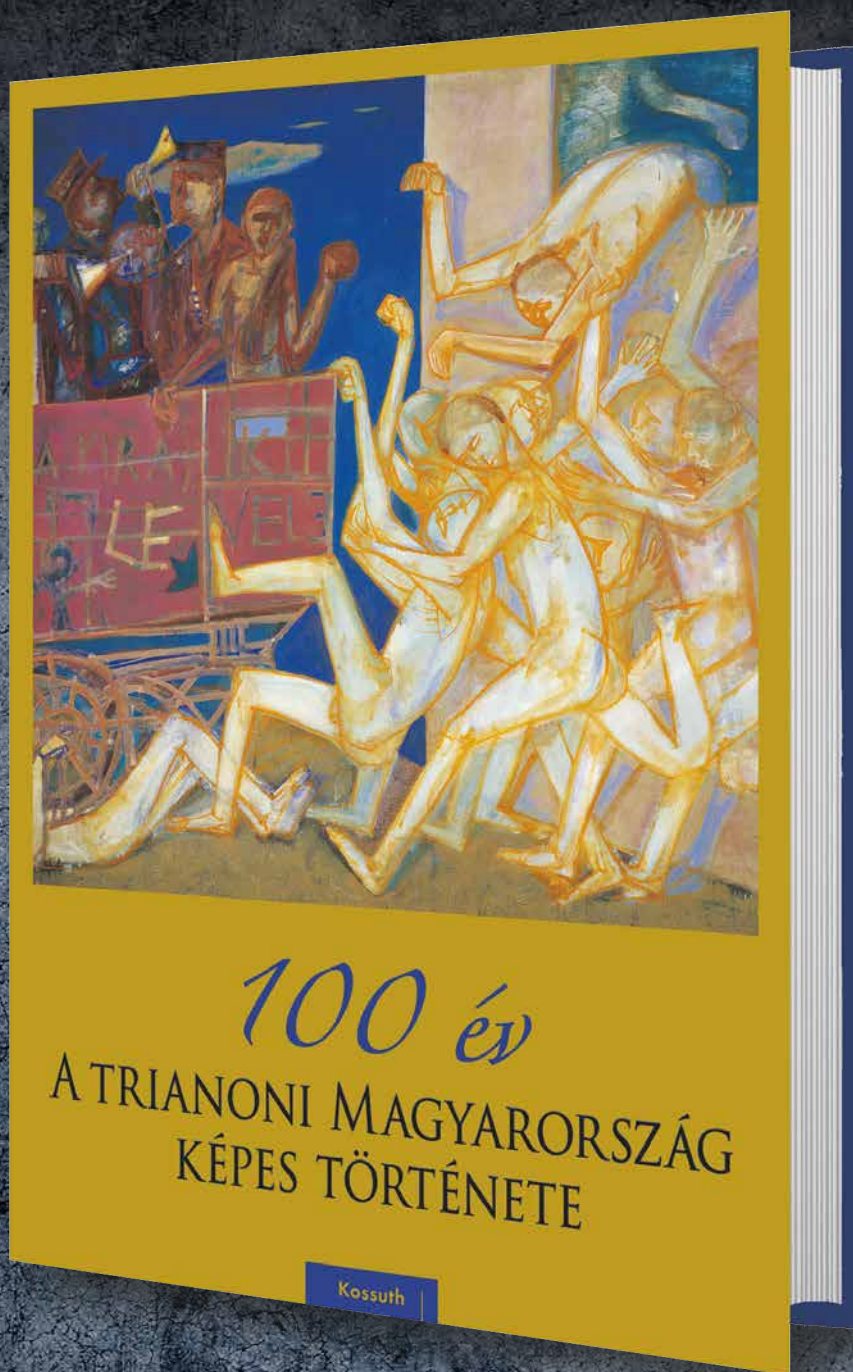
4

A BBC History magazin 1 éves előfizetése
+ az alábbi bukazinok darabja 1000 Ft-ért

Az első világháború története
A második világháború története I. köt.
A második világháború története II. köt.
Magyarország a második világháborúban
A Harmadik Birodalom története
Az Osztrák–Magyar Monarchia története I.
Az Osztrák–Magyar Monarchia története II.
Középkori lovagok
A reneszánsz
Az ókori Róma
A Biblia megdőböntő történetei
A magyar Október
A kémek titkos története
Királyok és királynők
Az ókori Egyiptom
Az ősi Mexikó

7950 Ft
(12 szám)

Pritz Pál

100 év – A trianoni Magyarország képes története

Ebben a háromszáznál is több képpel illusztrált, modern szemléletű politikatörténeti munkájában a szerző figyelve minden olyasmire kiterjed, ami a politikumot befolyásolja. Így a konkrét történeti események leírása mellett szó van benne a spanyolnáthának nevezett pusztító influenzáról éppúgy, mint a Nyolcak festőcsoportjáról és művészetük összefonódásáról Ady költészetével, Bartók zenéjével, vagy a Társadalomtudományi Társaság és a **Huszedik Század** című folyóirat munkásságával. Szóba kerül az Ikarus autóbuszok sikertörténete és Hofi Géza paródiáinak sajátos szerepe is.